

ΜΙΑ BYZANTINΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΔΑΓΡΑΣ

Το 1974 σε ένα άρθρο με τίτλο «Medizinisch-diätisches über die Podagra aus spätbyzantinischer Zeit»¹ η Gudrun Schmalzbauer παρουσίασε και εξέδωσε για πρώτη φορά μια *ἐπιστολή ἰατροῦ* με θέμα την ποδάγρα. Η έκδοση βασίσθηκε σε ένα μόνο κώδικα, τον Vind. med. gr. 47, που χρονολογείται στα τέλη του 15ου αι.²

Η επιστολή παραδίδεται ανώνυμα και εξαιρετικά ανορθόγραφα³ και αποτελεί ουσιαστικά τη μετάφραση σε απλούστερη γλωσσική μορφή θεραπευτικών υποδείξεων, κατά βάση διαιτητικών, τις οποίες θα έπρεπε να ακολουθήσει όποιος υπέφερε από ποδάγρα. Η δίαιτα συνοδεύεται και από σύντομη αναφορά στις αιτίες που προκαλούν τη νόσο και στα συμπτώματα με τα οποία εκδηλώνεται. Όπως προκύπτει από τον πρόλογο της επιστολής, τις υποδείξεις αυτές στην αρχική τους μορφή τις έδωσε ο γιατρός Ιωάννης Καλοειδής σε κάποιον ευγενή ο οποίος κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στην Κωνσταντινούπολη υπέστη κρίση ποδάγρας.⁴ Ο άγνωστος αυτός ευγενής, μετά την επιστροφή στον τόπο διαμονής του, τις εμπιστεύθηκε στον συντάκτη της επιστολής με την παράκληση να τις μεταφέρει σε απλή γλωσσική μορφή, έτσι ώστε να είναι κατανοητές. Ο επιστολογράφος-μεταφραστής διαβίβασε στον εντολέα του τη μετάφραση της δίαιτας προσθέτοντας ένα σύντομο πρόλογο γραμμένο σε υψηλότερο ύφος και λογιότερη γλώσσα⁵ και έναν επίλογο με τις ευχές του προς τον ασθενή εντολοδόχο του.⁶

1. Βλ. Gudrun Schmalzbauer, «Medizinisch-diätisches über die Podagra aus spätbyzantinischer Zeit», *JÖB* 23 (1974) 229-243.

2. Το χειρόγραφο παραδίδει κείμενα ιατρικού περιεχομένου. Για την αναλυτική περιγραφή του βλ. H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil 2. Codices juridici. Codices medici* (Museum N.F. IV 1/2), Βιέννη 1969, σσ. 98-99.

3. Τις ιδιαιτερότητες σχετικά με την ορθογραφία του χειρογράφου τις συνοψίζει η εκδότρια του κειμένου· βλ. Schmalzbauer, «Über die Podagra», 229. Φυσικά ο εντοπισμός του κώδικα Αθων. Λαύρας Μ 38 (1729), που παραδίδει το κείμενο της επιστολής και για τον οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια, καθιστά περιττές τις παρατηρήσεις αυτές όσον αφορά την αποκατάσταση και την έκδοση του κειμένου.

4. Το ότι ο ασθενής αυτός δεν προσβλήθηκε τότε για πρώτη φορά από ποδάγρα προκύπτει από το ακόλουθο χωρίο του κειμένου, στ. 2-4: *κάκεισε συνέβη συσχεθῆναι σε ὑπὸ τῆς πρὸ πολλοῦ ἐπηρεαζούσης σε ἀσθενείας, τῆς ποδαλγίας λέγω.*

5. Βλ. στ. 1-14 της έκδοσης.

6. Βλ. στ. 98-101 της έκδοσης.

Το όνομα του Ιωάννη Καλοειδά, ο οποίος χαρακτηρίζεται στην επιστολή ως γιατρός άριστος και εμπειρότατος, αποτελεί το μοναδικό στοιχείο στο οποίο στηρίχθηκε η Schmalzbauer για τη χρονολόγηση του κειμένου. Έτσι υποστήριξε ότι ο Ιωάννης Καλοειδάς ταυτίζεται με τον Ιωάννη Καλοειδά Αντιοχείτη,⁷ και κατά συνέπεια η επιστολή πρέπει να χρονολογηθεί μεταξύ των ετών 1407 και 1437.⁸

Σύμφωνα με τη Schmalzbauer ο ανώνυμος επιστολογράφος ήταν πιθανόν γιατρός, ενώ ο ασθενής ανήκε στα ανώτατα κοινωνικά στρώματα, ίσως και στην αυτοκρατορική οικογένεια, και δεν κατοικούσε μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη. Η υπόθεση ότι ο μεταφραστής του κειμένου είχε σχέση με την ιατρική στηρίζεται στη χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου σε ορισμένα ρήματα (έγγραφομεν, παραδίδομεν), γεγονός το οποίο, κατά τη Schmalzbauer, παραπέμπει σε ένα είδος συναδελφικής σχέσης με τον Καλοειδά.⁹ Η ευγενής καταγωγή του αποδέκτη της επιστολής προκύπτει, σύμφωνα με την εκδότρια, από την προσφώνηση *διογενέστατε*,¹⁰ στην αρχή του προλόγου, ενώ ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η αναφορά στην Κωνσταντινούπολη αποδεικνύει ότι ο αποδέκτης της επιστολής δεν κατοικούσε εκεί.¹¹

Τέσσερα χρόνια αργότερα ο Α. Καμπύλης ξανασυζήτησε το κείμενο της επιστολής και πρότεινε αρκετές διορθώσεις που το βελτίωσαν ουσιαστικά, ενώ παράλληλα επανεξέδωσε τον πρόλογο της επιστολής ενσωματώνοντας τις διορθώσεις που πρότεινε.¹² Ο Καμπύλης επισήμανε δικαιολογημένα ότι ο μεταφραστής ήταν ένας μορφωμένος άνθρωπος που

7. Για τον Καλοειδά βλ. τώρα E. Trapp u.a., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Βιέννη 1976-1996, αρ. 10563.

8. Βλ. Schmalzbauer, «Über die Podagra», 235-236.

9. Βλ. ό.π., 234· για τη λανθασμένη γραφή *έγγραφομεν* αντί της ορθής *έγγραφον μὲν βλ. παρακάτω*, στην έκδοση του κειμένου, κριτ. υπομν. στον στ. 8.

10. Η γραφή *διογενέστατε*, αν και αποτελεί λανθασμένη γραφή του κώδικα Vind. med. gr. 47 αντί της ορθής *εὐγενέστατε* (βλ. έκδοση κειμένου, στ. 1), δεν ακυρώνει την επιχειρηματολογία της Schmalzbauer σχετικά με την καταγωγή και την κοινωνική τάξη του αποδέκτη της επιστολής, γεγονός άλλωστε που υπογραμμίζεται και από τη συνέχεια της προσφώνησης *εὐγενέστατε σώματι και ψυχῇ κύριέ μου*.

11. Βλ. στ. 1-2: *παρεγένου ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων χάριν δουλειῶν ἀναγκαίων*. Το κείμενο παραδίδεται λανθασμένα στο χειρόγραφο από το οποίο το εξέδωσε η Schmalzbauer (βλ. Schmalzbauer, «Über die Podagra», 230 και το κριτικό υπόμνημα της έκδοσης).

12. Βλ. Α. Kambylis, «Epiphyllides. Neunzig kritische Bemerkungen zu byzantinischen Prosatexten (Mit einigen "Zugaben")», στο: *Kyklos. Griechisches und Byzantinisches. Rudolf Keydell zum neunzigsten Geburtstag*, hrsg. von H. G. Beck – A. Kambylis – P. Moraux, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1978, σσ. 141-150. Από τις διορθώσεις που προτείνει ο Καμπύλης επιβεβαιώνονται οι ακόλουθες: αρ. 38 (στ. 30: *μεγάλως*), 40 (στ. 42: *προσθήκη και*), 42 (στ. 50: *οβελισμός και*), 43 (στ. 72: *προσθήκη και και* στ. 87: *διόρθωση σε δροσάτον*), 45 (στ. 90: *ένθυμou*), 46 (διόρθωση των στ. 93: *θέτε και* στ. 95: *τίμα*), 47 (στ. 97: *σύννερον*).

τουλάχιστον τη χρονική στιγμή της μετάφρασης δεν ζούσε στην Κωνσταντινούπολη, αμφισβήτησε όμως τα επιχειρήματα στα οποία η Schmalzbauer στήριξε την υπόθεση ότι ο μεταφραστής ήταν συνάδελφος του Καλοειδά, καθώς το *ἐγράφομεν* είναι παραφθορά της αρχικής γραφής και το *παραδίδομεν* εντάσσεται σε διαφορετικά συμφραζόμενα που δεν δικαιολογούν υποχρεωτικά μια τέτοια ερμηνεία. Συμφώνησε όμως ότι ο αποδέκτης της επιστολής κατείχε υψηλή θέση ή ανήκε στην επαρχιακή αριστοκρατία.¹³

Ωστόσο τα ερωτήματα ποιος ήταν ο ευγενής ασθενής για τον οποίο συνέταξε ο Ιωάννης Καλοειδάς αυτή τη θεραπευτική αγωγή και ποιος ήταν ο μεταφραστής της παρέμεναν αναπάντητα και μετά τη μελέτη της επιστολής από τον Καμπύλη. Το κείμενο, όπως μας ήταν γνωστό από τον κώδικα Vind. med. gr. 47, δεν παρείχε στοιχεία για την απάντηση αυτών των ερωτημάτων.

Η έρευνα των καταλόγων των χειρογράφων απέδειξε ότι το χειρόγραφο της Βιέννης δεν είναι το μοναδικό που παραδίδει αυτή την επιστολή. Δύο ακόμη κώδικες, ο κώδικας της Μονής Μεγίστης Λαύρας M 38 (1729) και ο κώδικας Paris. gr. 2287, διασώζουν το ίδιο κείμενο.¹⁴ Ο πρώτος, ο κώδικας της Μονής Μεγίστης Λαύρας, είναι παλαιότερος τόσο από τον Vind. med. gr. 47 όσο και από τον Paris. gr. 2287, όπως προκύπτει από ένα σημείωμα στο φ. 63ν που μας επιτρέπει όχι μόνο να χρονολογήσουμε ακριβέστερα την επιστολή αλλά και να διατυπώσουμε υποθέσεις για τα πρόσωπα που σχετίζονται με αυτή δίνοντας απαντήσεις στα υφιστάμενα ερωτήματα. Το σημείωμα που βρίσκεται δύο φύλλα μόλις μετά το τέλος

13. Βλ. Kambylis, «Epihyllides», 141-142.

14. Το χειρόγραφο Λαύρας M 38 (1729) παραδίδει την επιστολή στα φφ. 57ν-61 και το Paris. gr. 2287 στα φφ. 222-224. Για τις περιγραφές των δύο χειρογράφων ιατρικού περιεχομένου βλ. Σπυριδών Λαυριώτης – Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει)* [Ἀγιορειτική Βιβλιοθήκη II-III], Παρίσι 1925, σ. 309, και H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques de Paris et des Départements*, Παρίσι 1888 (ανατ. Hildesheim - Zürich - New York 2000), τ. II, σ. 230. Η επιστολή είχε συμπεριληφθεί ήδη στον κατάλογο των ιατρικών επιστολικών πραγματειῶν που είχε καταρτίσει ο Αιμ. Δ. Μαυρουδής στη διδακτορική του διατριβή (1989), ενώ λεπτομερέστερη αναφορά στο θέμα γίνεται στη μονογραφία του Ἀρχιγένους Φιλίππου Ἀπαμεύς. *Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα ἐνὸς Ἑλλήνα γιαντροῦ στὴν αὐτοκρατορική Ρώμη* [Πονήματα 3], Ἀθήναι 2000, σ. 106 και σημ. 274 (όπου και καταγράφονται τα τρία χειρόγραφα που παραδίδουν την επιστολή). Το χειρόγραφο της Λαύρας αναφέρεται και στη σύντομη περίληψη μιας ανακοίνωσης των Ιοκ. Παναγιωτίδου – Γ. Πεντόγαλου – Α. Νοτοπούλου, «Ἡ “περὶ ποδάγρας πραγματεία” ἢ ἀποδιδόμενη στὸν ἰατρὸ Ἰωάννη Καλοειδά», *Materia Medica Graeca* 18 (1990) 292 (περιλήψεις ανακοινώσεων)· βλ. σχετικά και Paraskevi Timplalexi, *Medizinisches in der byzantinischen Epistolographie* (1100-1453) [Europäische Hochschulschriften, Reihe VII Abt. B Geschichte der Medizin, Bd. 9], Φρανκφούρτη - Βερολίνο - Βέρνη - Βρυξέλλες - Νέα Υόρκη - Οξφόρδη - Βιέννη 2002, σ. 80 σημ. 331.

της επιστολής μας πληροφορεί για τον χρόνο αντιγραφής του κειμένου και για τον γραφέα του που ταυτίζεται με τον γραφέα ολόκληρου του κώδικα: ἔτους ς^{ου}Ϡ^{ου}ια^{ου} ἰν(δικτιῶν)ος ια^{ης} / Θεόδωρος ἱερεὺς ὁ σκυνέλλης. Ο κώδικας, λοιπόν, της Λαύρας είναι γραμμένος από τον ιερέα Θεόδωρο Σκυνέλλη το 1403, έτος που αποτελεί ταυτόχρονα και τον terminus ante quem για τη χρονολόγηση της επιστολής, τη σύνταξη της οποίας η Schmalzbauer, όπως ήδη σημειώθηκε, τοποθετούσε μεταξύ των ετών 1407 και 1437.

Σε αντίθεση με τα δύο νεότερα χειρόγραφα, στα οποία το κείμενο της επιστολής παραδίδεται με τον τίτλο *ἐπιστολή ἱατροῦ*, στο χειρόγραφο της Λαύρας αντί τίτλου ο γραφέας έχει ερυθρογραφήσει τις πρώτες σειρές του προλόγου της επιστολής. Η απουσία τίτλου σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το χειρόγραφο είναι σύγχρονο με τον συντάκτη του αρχικού κειμένου, γιατρό Ιωάννη Καλοειδά, θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι ο γραφέας του κώδικα Θεόδωρος Σκυνέλλης ταυτίζεται με τον διασκευαστή-μεταφραστή του κειμένου. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται αφενός από το γεγονός ότι το κείμενο της επιστολής, όπως μας το παραδίδει ο κώδικας της Λαύρας, σε αντίθεση με το κείμενο των άλλων δύο κωδίκων, δεν παρουσιάζει ούτε σημαντικά ορθογραφικά λάθη ούτε φθορές, και αφετέρου από το ενδιαφέρον του Θεόδωρου Σκυνέλλη για την ιατρική, ενδιαφέρον που αποδεικνύεται από τα ιατρικά κείμενα τα οποία περιέχονται στο χειρόγραφο της Λαύρας. Η ιερατική ιδιότητα του Σκυνέλλη συνάδει, άλλωστε, και με τον αυτοχαρακτηρισμό του συντάκτη της επιστολής ως *ταπεινοῦ εὐχέτη*¹⁵ του αποδέκτη της.

Το χειρόγραφο της Λαύρας δεν είναι όμως το μοναδικό χειρόγραφο που έγραψε ο Θεόδωρος Σκυνέλλης. Από το χέρι του προέρχονται και τα φφ. 1-34ν του κώδικα Vatic. Reg. gr. 143. Σύμφωνα με το σχετικό σημείωμα ο Σκυνέλλης έγραψε τα φύλλα αυτά το 1406, εποχή κατά την οποία κατείχε το αξίωμα του λογοθέτη της μητροπόλεως Χίου.¹⁶

15. Βλ. στ. 9 της έκδοσης.

16. Βλ. E. Gamillscheg – D. Harlfinger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*. 3. *Rom mit Vatikan*, Βιέννη 1997, αρ. 216 και PLP αρ. 7420 = 26239. Ο Θεόδωρος Σκυνέλλης αντιγράφει στα φφ. 1-34ν του βατικανού χειρογράφου τις «ιστορίες» του Ψευδο-Νόννου στις ομιλίες του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, σύμφωνα με το σημείωμα στο κάτω περιθώριο του φ. 34ν: ἰνδ(ικτιῶνος) ἰδ^{ης} / + ἱερεὺς θεόδωρος ὁ σκυνέλλης· καὶ λογοθέτης τῆς ἐν χίῳ ἐκκλησίας· βλ. και P. Stevenson, *Codices manuscriptorum graeci Reginae Suecorum et Pii PP. II*, Ρώμη 1888, σσ. 101-102. Η διόρθωση του επιθέτου του γραφέα από σκυνέλλης σε σύγκελλος την οποία προτείνει ο Stevenson και υιοθετούν οι M. Vogel – V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance* [Zentralblatt für Bibliothekswesen, Beiheft 33], Λιψία 1909 (ανατ. Hildesheim 1966), σ. 140, και φαίνεται να αποδέχεται η Timplalexii (*Medizinisches in der byz. Epistolographie*, σ. 80 σημ. 331), είναι λανθασμένη.

Αν, λοιπόν, συντάκτης της επιστολής προς τον άγνωστο ευγενή και μεταφραστή του κειμένου του Ιωάννη Καλοειδά είναι ο ιερέας Θεόδωρος Σκυνέλλης, λογοθέτης της μητροπόλεως Χίου, τότε είναι πολύ πιθανό ότι εντολέας του είναι κάποιο μέλος της γενουατικής αριστοκρατίας της Χίου, πιθανόν και ο ίδιος ο *podestà*. Η υπόθεση αυτή θα εξηγούσε και την προσφώνηση *εὐγενέστατε*¹⁷ *σώματι καὶ ψυχῇ κύριέ μου* στην αρχή της επιστολής, τη φιλική σχέση με ένα διακεκριμένο γιατρό, όπως ο Καλοειδάς,¹⁸ κατά την επίσκεψη του Γενουάτη ευγενή στην Κωνσταντινούπολη αλλά και την ανάγκη για μετάφραση της θεραπείας σε απλούστερη γλωσσική μορφή.

Αν η επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη δεν απέχει χρονικά πολύ από την ημερομηνία αντιγραφής του χειρογράφου της Λαύρας, γεγονός που είναι πολύ πιθανό εξαιτίας των χρονολογικών δεδομένων της ζωής του Ιωάννη Καλοειδά,¹⁹ τότε δεν αποκλείεται ο ευγενέστατος κύριος που υπέφερε από ποδάγρα και για χάρη του οποίου ο Θεόδωρος Σκυνέλλης μετέφρασε τη θεραπευτική αγωγή του Καλοειδά να είναι ο *podestà* της Χίου Ιωάννης Ντεζοάλδιος (Giovanni da Zoagli) που είναι γνωστός από έγγραφο του έτους 1402, χωρίς βέβαια να μπορούν να αποκλεισθούν ο Bartolomeo Roverino και Ughetto de Martino, *podestà* των ετών 1401 και 1402 αντίστοιχα.²⁰

Το χειρόγραφο της Λαύρας αντιπροσωπεύει στην περίπτωση αυτή ένα αντίγραφο της επιστολής γραμμένο από τον ίδιο τον συντάκτη της και γι' αυτό δεν έχει κανένα από τα λάθη των άλλων δύο χειρογράφων, που ανάγονται στο ίδιο πρότυπο, όπως προκύπτει από τα συνδυαστικά τους σφάλματα,²¹ και το οποίο δεν ταυτίζεται με το χειρόγραφο της

17. Τη γραφή αυτή αντί της γραφής *διογενέστατε* παραδίδει το χειρόγραφο της Λαύρας και είναι προφανώς η ορθή. Για τη γραφή αυτή βλ. και σημ. 10.

18. Βλ. έκδοση στ. 4: *καὶ ἡξίωσας φιλικῶς τὸν κύριον Ἰωάννην τὸν Καλοειδᾶν*.

19. Στο σχετικό λήμμα του *PLP* ως έτος γέννησής του σημειώνεται το 1377, ενώ το 1400 αναφέρεται ως *συνιδιοκτήτης ενός μυρεψικοῦ ἐργαστηρίου*. Η Schmalzbauer («Über die Podagra», 235-236) υποθέτει ότι ταυτίζεται με έναν από τους γιατρούς που το 1407 νοσήλευσαν τον Ιωάννη Χορτασμένο (*PLP* 10553) και κατά συνέπεια μόνο μετά από αυτή τη χρονολογία θα ήταν δυνατόν να χαρακτηρίζεται ως *ιατρός ἄριστός τε καὶ ἐμπειρότατος* (στ. 5).

20. Για τον Ιωάννη Ντεζοάλδιο βλ. *PLP* αρ. 20750, ενώ για τους *podestà* της Χίου γενικότερα *La vita amministrativa dei Giustiniani a Chios*. I *podestà* di Chios durante l'amministrazione Giustiniani στο <http://www.giustiniani.info/amministrativa.html>.

21. Π.χ. στον στ. 1 τα δύο χειρόγραφα παραδίδουν *ἐπὶ ἀντὶ ἐπειδὴ*, μετά την αντωνυμία *ταύτην* (στ. 9) επαναλαμβάνουν και τα δύο λανθασμένα τη φράση *δι' αὐτὴν δίαιταν ἔγγραφον μὲν, δυσκατάληπτον δὲ καὶ δυσνόητον*, ενώ έχουν κοινές παραλείψεις στους στ. 25-27 (μετὰ ἀλουφῶν δηλονότι ἢ ἀνηθελαίου ἢ χαμαιμη(λε)λαίου, *μεγάλως γὰρ θέλεις βλάψειν, διότι ὅσον θερμαίνεις τὰ πονοῦντα μέλη τοῦ σώματος*), 30 (δὲ), 32 (δὲ), 50-51 (φλεβοτομία ... τὴν), 84 (καὶ), 99 (ἀθλοφόρου) και κοινές προσθήκες στους στ. 48 (καὶ μετὰ

Λαύρας. Παράλληλα τα δύο νεότερα χειρόγραφα, εκτός από τα διαχωριστικά τους σφάλματα, που αποκλείουν τη στεμματική εξάρτηση του ενός από το άλλο²², παρουσιάζουν και κάποιες επιπλέον ομοιότητες σε ορθογραφικά λάθη και φθογγολογικές ιδιαιτερότητες, που είχε παρατηρήσει ήδη η Schmalzbauer για τον κώδικα Vind. med. gr. 47.²³ Τα λάθη αυτά είναι η αντικατάσταση του σθ από το στ (άστενοίαις, άσταινοίαις αντί άσθενείαις, φαίνεσται, φένεσται αντί φαίνεσθαι), η αποβολή του μ και του ν πριν από άφωνο σύμφωνο (ξαθοχολοικου αντί ξανθοχολοικου, άλεξατρος αντί άλεξανδρος, συβένοι αντί συμβαίνει), αλλά και πολλά λάθη στη χρήση των φωνηέντων.²⁴

Το χειρόγραφο της Λαύρας έχει και αυτό κάποια ορθογραφικά λάθη (κυρίως ιωτακισμού) και δεν ακολουθεί πάντοτε τη συνήθη ορθογραφία των λαχανικών που περιέχονται στο κείμενο (π.χ. μολώχη αντί μολόχη, κολοκίνθη αντί κολοκύνθη). Ασυνέπειες παρουσιάζονται και στη σύνταξη του *ἵνα* και του *ὅταν*, τα οποία συντάσσονται άλλοτε με οριστική και άλλοτε υποτακτική (π.χ. στ. 10-12: *ἵνα καὶ οἱ μὴ μετέχοντες λόγου καταλαμβάνουσι ταύτην καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν ... διενεργῶσι καὶ διαπράττονται*, στ. 21-22: *ἵνα βλάπτωσι μὲν ..., ὠφελοῦσι δὲ ...*, στ. 87: *ὅταν κρατεῖται*, στ. 87-88: *ὅταν δὲ κινεῖται*, στ. 96: *ὅταν δὲ καθαρισθῶσι*).

Η νέα έκδοση βασίζεται στο χειρόγραφο της Λαύρας το οποίο προσφέρει ένα κείμενο απαλλαγμένο από τα λάθη των δύο απογράφων, και αποκαθιστά λάθη που υπάρχουν στην έκδοση της Schmalzbauer, και οφείλονται κυρίως στο γεγονός ότι γνώριζε και χρησιμοποίησε μόνο τον κώδικα Vind. med. gr. 47. Στην έκδοση διορθώνονται τα λίγα ορθογραφικά σφάλματα του χειρογράφου της Λαύρας καθώς και οι ασυνέπειες στην εκφορά των εγκλίσεων, που δηλώνονται στο κριτικό υπόμνημα, στο οποίο περιλαμβάνονται μόνο οι σημαντικές αποκλίσεις των δύο απογράφων από το κείμενο και όχι τα κάθε είδους ορθογραφικά τους σφάλματα.

το επίθετο πολλήν) και 87 (δὲ μετὰ ἀπὸ το ρῆμα κρατεῖται).

22. Βλ. π.χ. τις παραλείψεις του Vind. med. gr. 47 στους στ. 31 (ὄσον), 44 (ὄτι) ή την προσθήκη της λέξης *χυμοῦ* μετὰ τη λέξη *μελαγχολικοῦ* στον στ. 36 και μετὰ τη λέξη *αἵματιοῦ* στον στ. 37. Ως διαχωριστικά σφάλματα μπορούν να θεωρηθούν και τα ποικίλα ορθογραφικά λάθη και των δύο χειρογράφων, τα οποία λειτουργούν και ως διαχωριστικά σφάλματα του Paris. ἀπὸ τον Vind.· βλ. σχετικά και το κριτικό υπόμνημα.

23. Βλ. Schmalzbauer, «Über die Podagra», 229.

24. Τα λάθη αυτά, όπως και τα ορθογραφικά, δεν συμπεριλαμβάνονται στο κριτικό υπόμνημα.

Sigla codicum

L: Athous Lavras M 38 (1729) (a. 1403)

P: Paris. gr. 2287 (XVI s.)

V: Vindob. med. gr. 47 (ca. 1500)

KEIMENO

- Ἐπειδὴ, ὦ εὐγενέστατε σώματι καὶ ψυχῇ κύριέ μου, παρεγένου ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων χάριν δουλειῶν ἀναγκαίων, κάκεισε συνέβη συσχεθῆναι σε ὑπὸ τῆς πρὸ πολλοῦ ἐπηρεαζούσης σε ἀσθενείας, τῆς ποδάγρας λέγω, καὶ ἠξίωσας φιλικῶς τὸν κύριον Ἰωάννην τὸν Καλοειδᾶν, ὡς
- 5 ἱατρὸν ἀριστόν τε καὶ ἐμπειρότατον, παραδοῦναί σοι ἐγγράφως δίαιταν χάριν θεραπείας τοῦ τοιοῦτου νοσήματος, κάκεινος τάχιστα ἐπακούσας τῆς σῆς ἀντιλήψεως πεπλήρωκε τὴν σὴν αἴτησιν καὶ παρέδωκέ σοι τὴν τοιαύτην δίαιταν, ἔγγραφον μὲν, δυσκατάληπτον δὲ καὶ δυσνόητον, καὶ διὰ τοῦτο ὄρισας κάμοι τῷ ταπεινῷ εὐχέτη σου πεζεῦσαι ταύτην καὶ
- 10 πρὸς κοινολεξίαν μεταβαλεῖν, ἵνα καὶ οἱ μὴ μετέχοντες λόγου καταλαμβάνωσι ταύτην καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν ἀφορῶντα τῆς σῆς ἀντιλήψεως διενεργῶσι καὶ διαπράττωνται· ἰδοὺ σὺν Θεῷ ποιούμεν τοῦτο καὶ παραδίδομέν σοι τὰς αἰτίας, δι' ἅστινας ἔχει συνήθειαν συμβαίνειν τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο τὸ νόσημα.
- 15 Γίνωσκε οὖν, κύριέ μου, ὅτι τοῦτο τὸ νόσημα συμβαίνει γίνεσθαι ἢ φλεγματικῷ χυμοῦ πλεονάσαντος ἢ μελαγχολικῷ ἢ ξανθοχολικῷ ἢ αἱματικῷ.

Καὶ ἐὰν συμβῇ καὶ γένηται ἀπὸ πλεονασμοῦ φλεγματικῷ ἢ μελαγχολικῷ χυμοῦ, γίνεται μὲν πρῆσμα εἰς τὰ πονοῦντα μέλη τοῦ σώματος,

Tit. επιστολή (V: -ῆ P) ἡατροῦ VP || 1 ἐπειδὴ L: ἐπὶ VP | ὦ εὐγενέστατε L: διο(διο- P)γενέσταται V | παρεγένου L: παρα- VP || 2 δουλειῶν L: δοῦλον ὄν V: δουλ ὄν P || 2-3 συνέβη συσχεθῆναι σε L: σοινοβοίσοις χαιθῦναι σοι V: σοινοβοὶ συσχαίθοινα σοι P || 3 ὑπὸ corr. Kambylis: ἐπὶ LVP | πρὸ om. VP || 4 φιλικῶς L: -λονικὸς VP || 5 ἐμπειρώτατον L: ἐμπι(-οι- P)ρό- V | σοι ἐγγράφως LP: συναὶ γράφως V || 6 ἐπακούσας L: ἠ(οί- P)πακ- V || 7 πεπλήρωκε L: -κεν VP || 8 ἔγγραφον μὲν L: ἐγγραφῶ μὲν V: ἐγγάφον μὲν P || 9 ὦ(ὦ- P)ρισας V: ὠρησας L || εὐχέτη Kambylis: εὐχετή LVP (v. autem Pseudo-Zonaras, E 904, l. 17: εὐχετῆς δὲ ὁ εὐχὴν ποιῶν) | ταύτην L: -τη VP | post ταύτην verba δι' αὐτὴν δίαιταν – πεζεῦσαι ταύτη repetunt VP || 10 οἱ μὴ μετέχοντες L: ἢ μὴν μετεχόντος V: ἢ μὴν μεταίχοντος P || 10-11 καταλαμβάνουσι L: -νωσιν (cf. -νοσην VP) Kambylis || 11 τὰ πρὸς θεραπείαν L: τὰ πρὸς τα τοῖς θεράπ(-οί- P)ας VP | διενεργώσῃν VP || 12 διαπράττωνται L: -πράττωτε (-τῶτε V) P || 16 ξανθοχολικῷ L || 16-17 ἔματικῷ ἢ ξανθοχολι(-οι- V)κοῦ VP || 18 ἐὰν L: ἂν VP | πλεονασμοῦ om. VP || 19 πρί(-εἰ- V)σμα L: προίμα P

- 20 χωρίς δὲ ὀδύνης καὶ θερμασίας· καὶ οὐδὲ εἰς τὴν ἕξωθεν ἐπιφάνειαν τοῦ
 δέρματος φαίνεται κοκκινότης τίποτε· διὰ τοῦτο ἐνὶ ἀνάγκῃ ἵνα βλάπτω-
 σι μὲν τὰ ψυχρά, ὠφελῶσι δὲ τὰ θερμὰ εἰς τὴν τοιαύτην ἀσθενείαν, ὅταν
 γένηται δηλονότι ἀπὸ μελαγχολικοῦ ἢ φλεγματικοῦ χυμοῦ· πρέπει γοῦν
 25 πρὸ τοῦ νὰ γένηται κάθαρσις τῶν τοιούτων χυμῶν, ἵνα μὴ θερμαίνῃς τὰ
 πάσχοντα μέλη τοῦ σώματος, μετὰ ἀλοιφῶν δηλονότι ἢ ἀνηθελαίου ἢ χα-
 μαιμη(λε)λαίου· μεγάλως γὰρ θέλεις βλάψειν, διότι, ὅσον θερμαίνεις τὰ
 πονοῦντα μέλη τοῦ σώματος, τοσοῦτον μᾶλλον ἐπισπᾶσαι καὶ σύρεις τὴν
 ὕλην ἐπάνω τῶν μελῶν ἐκείνων· ἀφ' οὗ δὲ ποιήσῃς τὴν κάθαρσιν, καὶ
 30 ἀλοιφὰς θερμὰς ἐὰν ἐπιθήσῃς καὶ ποιήσῃς καὶ ἀντλησὸν μετὰ θαλάσ-
 σης, μεγάλως θέλεις ὠφελῆθῃν· τροφή δέ, καὶ πρὸ τοῦ νὰ γένηται ἡ κά-
 θαρσις καὶ ἀφ' οὗ γένηται, ἅς ἐνὶ ὁμοίᾳ ὅσον κατὰ τὴν ποιότητα· κατὰ δὲ
 τὸ{ν} ποσόν, πρὸ μὲν τῆς καθάρσεως ὀλίγον τι, μετὰ δὲ τὸ γενέσθαι τὴν
 κάθαρσιν πλέον τίποτε, οἷον κρέας πρόβειον καὶ ὀρνίθειον καὶ οἶνος δυνα-
 τὸς καὶ εὔσομος· ἀπὸ δὲ τῶν λαχάνων, σκόρδα, πράσα, σέλινα, μάλαθρα,
 35 δαυκία καὶ τὰ ὅμοια τούτων. καὶ αὕτη μὲν ἐστὶν ἡ θεραπεία καὶ ἡ δίαιτα,
 ὅταν πάσχη τις ἀπὸ μελαγχολικοῦ ἢ φλεγματικοῦ χυμοῦ.
 Περὶ δὲ τῆς ἀπὸ αἱματικοῦ ἢ ξανθοχολικοῦ γινομένης ἀσθενείας, ἐξ ὧν
 τινων πλέον πάσχει ἢ ἀντίληψίς σου, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· ἀλλ' ὥσπερ
 ἄνωθεν ἡ διάγνωσις τῆς αἰτίας, ἡγουν τὰ σημάδια τῆς ἀσθενείας, προη-
 40 γήσαντο τῆς θεραπείας, πρέπον καὶ ἐνταῦθα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι. καὶ διὰ
 τοῦτο λέγομεν· ξανθοχολικοῦ γοῦν ἢ αἱματικοῦ ὑπάρχοντος τοῦ αἰτίου,
 πρῆσμα μὲν καὶ ἐν τούτοις συμβαίνει γίνεσθαι, ἀλλὰ μετὰ ὀδύνων καὶ
 πόνων πολλῶν, ὥσπερ βέλους ἢ ξίφους τιτρώσκοντος· καὶ τοσοῦτον ἐξά-
 45 κτις δὲ οὐδὲ πρῆσμα φαίνεται, ἀλλὰ πόνος καὶ ὀδύνη μεγάλη μετὰ θέρμης

20 οὐδὲ L: -δὲν VP | ἕξωθεν L: ἕξω VP || 22 ὠφελουσι L: ὀφελουῦσιν VP || 23
 γίνεται L; cf. autem v. 57 et 65 | μελαγχ. χυμοῦ ἢ φλεγμ. VP || 24 πρὸ τοῦ L:
 προτοῦ VP | ἵνα μὴ L: ναμοιδὲν VP || 25 ἀλοιφῶν L || 25-27 μετὰ ἀλοιφῶν – τοῦ
 σώματος om. VP ex hom. || 25-26 χαμαιμηλαίου L || 27 ἐπισπᾶσαι (-πάσε P) L:
 ἐπίσπασις V | καὶ σύρεις (σίροις P) L: κασίρις V || 28 ποιήσεις L || 30 μεγάλως L:
 -λος VP | ὠφελῆθῃν (cf. ὀφελουθῆν VP) Kambylis: -θεῖν L | δὲ om. VP | πρὸ τοῦ L:
 προτοῦ VP || 31 ὅσον om. V || 32 δὲ om. VP || 33 ὀρνίθειον LV: -νοίθειον P || 33-34
 δυνατὸς L: δυτὸς VP || 34 σκόρδα L: -δον VP || 35 ἐστὶν L: ἐστὶν VP || 36 πάσχη (-
 χοι P) L: -σχίς V | χυμοῦ post μελαγχολικοῦ add. VP || 37 χυμοῦ post αἱματικοῦ add.
 VP || 38 τοῦτον L: -το VP || 39-40 τῆς ἀσθενείας προηγῆσαντο τῆς θεραπείας L:
 τοῖς ἀσθενί(-οί- P)ας προηγισατω (πρὸ ἡγισατο P) τῆς ἀσθενείας τὴν θεραπείαν VP
 || 42 πρί(-οί- V)σμα L: προίμα P | καὶ (pr.) om. VP | ὀδύνων LVP: fort. ὀδυνῶν || 44
 ὅτι om. V | κάρβωνα L: καρβοῦνα V: κάρβουνα P || 45 πρίσμα LV: προίμα P

καὶ κοκκινότητος ἐν τῷ δέρματι. πρέπει τοίνυν ἐπὶ ταύτης τῆς διαθέσεως, ἤγουν τῆς γινομένης ἀπὸ αἱματικοῦ ἢ ξανθοχολικοῦ, φλεβοτομίαν ποιεῖν, ἐὰν ἔνι μόνον ἰσχυρὰ ἢ δύνამις τοῦ πάσχοντος· πλὴν μὴ πολλὴν φλεβοτομίαν καὶ αἰφνίδιον, ἀλλ' ὀλίγην καὶ κατὰ μικρὸν μικρόν· ἢ γὰρ ἐξαίφνης
 50 καὶ πολλὴ φλεβοτομία χαλᾶ μᾶλλον καὶ σύρνει τὸ ρεῦμα. ἔπειτα, ἤγουν μετὰ τὸ ποιῆσαι τὴν φλεβοτομίαν, παραλάμβανε τροφὴν ψυχρὰν καὶ εὐκρατον, οἶον ἰντίδιον, μαϊούνιον, μολόχην· ἐὰν δὲ ὀρέγεσαι, καὶ βλήττον καὶ σπανάκιν καὶ χρυσολάχανον καὶ τζόχον καὶ κολοκύνθην μετὰ ῥοδοζώμου ἢ σταφυλοζώμου καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, πᾶν εἶδος ὁποῦ δύναται νὰ σὲ
 55 καταψύξῃ καὶ νὰ ὑγράνῃ· κραμπὶν δὲ καὶ κάρδαμον καὶ πράσον καὶ σκόρδον καὶ ῥόκας ὡς βλαβεράς πρέπει σε ἀποφεύγειν. ταῦτα ἐπὶ ταύτης τῆς διαθέσεως, ἤγουν ὅταν γένηται ἀπὸ αἱματικοῦ ἢ ξανθοχολικοῦ χυμοῦ.

Ὅταν δὲ φανῶσι καὶ σημάδια πέψεως εἰς τὰ οὔρα σου, παραλάμβανε
 60 καὶ κάθαρσιν, ὁποῦ νὰ κενώσῃς ξανθὴν χολήν, ἂν μόνον φαίνεται καὶ τὸ πρῆσμα ὀλιγώτερον· πολλοῦ δὲ ὑπάρχοντος τοῦ πρήσματος καὶ μεγάλου, πρέπει πρῶτον μὲν τὴν φλεβοτομίαν ποιεῖν διὰ τὴν κένωσιν τοῦ αἵματος, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν κάθαρσιν τοῦ φλέγματος. συμβαίνει γὰρ πολλάκις τὸν τοιοῦτον ῥευματισμὸν γίνεσθαι ἐκ τε φλέγματος καὶ αἵματος· καὶ ὅταν
 65 μὲν γένηται ἐκ φλέγματος, γίνεται τὸ ὄγκωμα μέγα, ὅταν δὲ ἔνι ἐξ αἵματος, φλογώδης ὁ ὄγκος καὶ ἐρυθρός, ἤγουν πυρὸς καὶ κόκκινος. Διὰ τοῦτο εἶπε πρῶτον τὴν φλεβοτομίαν, ἔπειτα τὴν κάθαρσιν· τέως δέ, ὅταν πλεονάζῃ εἰς σὲ ξανθὴ χολὴ μᾶλλον μετὰ αἵματος, πρῶτον μὲν τὴν φλεβοτομίαν παραλάμβανε, εἶτα τὴν κάθαρσιν, σωζομένου ὅτι νὰ φανῶσι σημεῖα
 70 τῆς πέψεως εἰς τὰ οὔρα.

Πρὸ τοῦ γοῦν νὰ ποιήσῃς τὴν κάθαρσιν, ἢ διαίτᾳ σου ἄς ἔνι λάχανα καὶ ὀπῶραι, ῥοδάκινα λέγω (καί) σταφυλὴ γλυκεῖα, νὰ μὴ δὲν ἔχη στυφότητα τίποτε, δαμάσκηνα γλυκέα καὶ μήλα· ἀπίδια δὲ καὶ ῥόδια ἢ μηδόλως ἢ ἅπαξ καὶ σπανίως πρόσφερε, καθὼς φησιν ὁ Ἀλέξανδρος.

48 ἔνι L: ἔναι VP | ἢ δύνამις L: ἢ -μοι VP || 48-49 καὶ ante φλεβοτομίαν add. VP || 49 αἰφνίδιον L: ἀφν- VP | ὀλίγην L: -γων VP || 50-51 φλεβοτομία – τὴν om. V ex hom. || 52 μαϊούλιον VP | μολόχην L: -λόχοι VP || 53 σπανάκην L: -κιον VP | τζόχον L: ζό- VP | κολοκύνθην L: -κύθη (-θι P) V || 55 καταψύξει L: ψύξω (-ξοι P) V | ὑγράνει L: ἡ(ὐ- P)γρένοι V | κραμπὶν L: κραπὴν VP || 56 σκόρδον L: -δο VP | ῥόκας LP: -καν V | βλαβεράς L: -ρά VP || 61 πρίσμα L: πρί(-οί- P)σμαν V | πρί(-οί- P)σματος LV || 64 τε om V || 65 ἔνι L: ἔναι VP || 67 πρῶτον L: ἄ VP || 67-68 πλεονάζει L || 68 εἰς σὲ L: εἰσένα VP | χολὴ post μᾶλλον add. VP || 71 πρὸ τοῦ L: πρῶτον VP | ἔνι L: ἔναι VP || 72 ροδάκινα LP: ῥόδια V | λέγω LP: -γον V | καὶ ante σταφυλὴ add. Kambylis | σταφυλὴ γλυκεῖα L: -ἦν -αν VP | ἔχει L || 72-73 στυφότητα L: -ταν VP | δὲ καὶ ῥόδια om. V

- 75 Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι τὴν κάθαρσιν, πρῶτον μὲν πρόσφερε τοὺς πετραί-
 οὺς ἰχθύας, ἤγουν κωβίους, γαλέας, σκορπίους, βώγλωσσα, ψησία καὶ τὰ
 τούτοις ὅμοια· μετὰ δὲ ταῦτα τὸ ὀρνίθειον κρέας, τὸ μὴ λιπαρόν, πέρ-
 δικας, κοσσύφους καὶ κίχλας· ἐπὶ τούτοις καὶ πρόβειον κρέας, μάλιστα δὲ
 80 οὕτω ῥευματιζομένων ἐπὶ πολλῶ καὶ δριμυί τῷ ῥεύματι πολλὰ ὠφελουμέ-
 νους ὑπὸ τῶν βοείων κρεῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀποζέματος τῆς κοιλίας
 αὐτῶν, ἤγουν τῶν βοῶν. πάντα δὲ τὰ ὄσπρια πρέπει σε νὰ τὰ ἀποφεύ-
 γης, πλὴν μόνον τῶν χλωρῶν κουκκίων· ἀπὸ δὲ τῶν τραγημάτων τὰ κά-
 85 στανά μόνον τρώγε, τὰ δὲ καρύδια, τὰ κουκουνάρια καὶ τὰ ἀμύγδαλα,
 ὡσαύτως δὲ καὶ σταφίδας καὶ σῦκα ξηρὰ παραιτοῦ καὶ ἀπόφευγε. τὸ βιά-
 δισμα ὑπαρχέτω σοι μέτριον καὶ ὀλίγον χωρὶς κόπου πολλοῦ. ὁ ποτὸς δέ,
 ὅταν κρατῆται ἡ κοιλία σου, ἄς ἔνι σάχαρ μετὰ ὕδατος ἢ δροσάτον· ὅταν
 δὲ κινῆται πλέον τοῦ δέοντος, ῥοδοσάχαρ· καὶ ἀπλῶς σπούδαζε, ὅση σου
 90 δύναμις, μήποτε πολλὰ κρατεῖσθαι τὴν κοιλίαν σου, ἵνα μὴ λάβῃ τὸ ῥεῦμα
 ἀφορμὴν καὶ ἐπὶ πλεῖον χαλάσῃ. ἀκόμη ἐνθυμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ὅτι, μέ-
 χρις ἂν κρατῇ τὸ ῥεῦμα καὶ πονῇ καὶ κατατιτρώσκη σε, τὸ ῥοδέλαιον ἐπί-
 χριε μὲ κραμβόφυλλον· μετὰ δὲ τὸ παῦσαι τὸ ῥεῦμα ῥοδέλαιον μὲ κερὶν
 καὶ ἀξούγγιν χοιρινὸν ἄπαστον ἀναλύσας ταῦτα εἰς τὴν ἐστίαν, θέτε τα
 95 τίμα καὶ ἀγάπα τὴν ὀλιγοτροφίαν καὶ ὀλιγοποσίαν, ἐὰν θέλῃς γενέσθαι
 πολυχρόνιος· ὅταν δὲ καθαρισθῶσι καὶ τὰ οὔρα σου πρὸς τὸ λευκόν,
 ἤγουν ἄσπρον, πίνε καὶ οἶνον ὑδατώδη, ἤγουν λεπτόν καὶ σύννερον.
 Ὁ δὲ πανάγαθος Θεὸς εἶη διατηρῶν σε διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἁγίου καὶ
 ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος, ἀθλοφόρου καὶ ἱαματικοῦ Παντελεήμονος καὶ
 100 τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἄνοσον, μὴ μόνον ἀπὸ ταύτης τῆς κατεχούσης σε
 νόσου, ἀλλὰ καὶ ἀνώτερον παντὸς ἀνιαροῦ συναντήματος.

76 καὶ ante γαλέας add. VP | καὶ ante βώγλωσσα add. VP || 77 ὀρνίθειον LV: -νοί-
 θοιον P || 78 κοσσίφους L: κοσύ- VP || 79 τὸ om. VP | δὲ om. VP || 84 καρύδια L || 85
 καὶ (pr.) om. VP || 87 κρατεῖται L | δὲ ante ἡ κοιλία σου add. VP | ἔνι L: ἔναι VP || 88
 κινεῖται L | σου L: ση VP || 90 χαλάσει L || 91 κρατεῖ τὸ L: ἀκρατῆται το V: κρα-
 τοῖται τὸ P | πονεῖ L | κατατιτρώσκει L || 92 μὲ κραμβόφυλλον L: με κραμβίς φύλα
 V: μαί κράμπης φύλα P | παύσαι L: -σοι VP | μὲ (alt.) L: μετὰ VP | κερὶν VP: και- L
 || 93 ἐστίαν L: ἦσ- VP | τὰ om. VP || 94 πανὴν καὶ μαλακὸν VP || 95 τίμα L: ποίμα
 VP | ὀλιγοτροφίαν L: ὀλωγοτροφοίαν V: ὀλυγοτροφία P || 96 καὶ om. VP | λευκὸν
 LP: -κὴν V || 99 ἀθλοφόρου om. VP

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Όταν, ευγενέστατε στο σώμα και την ψυχή, κύριέ μου, βρισκόσουν στη βασιλεύουσα των πόλεων για αναγκαίες εργασίες σου, και εκεί συνέβη να ασθενήσεις από την αρρώστια που σε ταλαιπωρεί εδώ και πολύ καιρό, δηλαδή την ποδάγρα, και ζήτησες φιλικά από τον κυρ Ιωάννη τον Καλοειδά, ως γιατρό άριστο και εμπειρότατο, να σου δώσει γραπτώς μια δίαιτα για να θεραπεύσεις το νόσημα αυτό, εκείνος, αφού ανταποκρίθηκε τάχιστα στην παράκλησή σου, έχει εκπληρώσει το αίτημά σου και σου παρέδωσε τη σχετική δίαιτα, γραπτή βέβαια, αλλά δύσληπτη και δυσνόητη· και γι' αυτό ανέθεσες σ' εμένα, τον ταπεινό ευχέτη σου, να την απλουστεύσω και να τη μεταφέρω σε κοινή γλώσσα, ώστε να την κατανοούν και αυτοί που δεν γνωρίζουν από επιστημονικό λόγο, και να εκτελούν και να πράττουν όσα αφορούν τη θεραπεία σου. Λοιπόν, με τη βοήθεια του Θεού το κάνουμε και σου παραδίδουμε τις αιτίες, για τις οποίες συνήθως συμβαίνει στους ανθρώπους η αρρώστια αυτή.

Γνώριζε λοιπόν, κύριέ μου, ότι η αρρώστια αυτή συμβαίνει να προκαλείται είτε από τον πλεονασμό του χυμού του φλέγματος είτε της μαύρης χολής, είτε της ξανθής χολής είτε του αίματος.

Και αν συμβεί και προκληθεί από τον πλεονασμό του χυμού του φλέγματος ή της μαύρης χολής, δημιουργείται βέβαια πρήξιμο στα πάσχοντα μέλη του σώματος, χωρίς όμως πόνο και θερμότητα, και ούτε στην εξωτερική επιφάνεια του δέρματος φαίνεται καμιά κοκκινίλα. Γι' αυτό αναγκαστικά τα ψυχρά βλάπτουν, ενώ τα θερμά ωφελούν σε μια τέτοια ασθένεια, όταν δηλαδή αυτή προέρχεται από τον χυμό της μαύρης χολής ή του φλέγματος. Πρέπει λοιπόν, προτού να γίνει κάθαρση των χυμών αυτών, να μην προκαλείς θερμότητα στα πάσχοντα μέλη του σώματος, δηλαδή με αλοιφές ή ανηθέλαιο ή λάδι χαμομηλιού, γιατί θα προξενήσεις μεγάλη βλάβη, επειδή, όσο θερμαίνεις τα μέλη του σώματος που πάσχουν, τόσο περισσότερο σύρεις και τραβάς τη (νοσογόνο) ύλη πάνω στα μέλη εκείνα. Αφού όμως κάνεις την κάθαρση, θα ωφεληθείς πολύ, αν τα επαλείψεις με θερμαντικές αλοιφές και τα καταβρέξεις με θαλασσινό νερό. Η τροφή σου, και πριν υποστείς κάθαρση αλλά και μετά, ας είναι η ίδια ως προς την ποιότητα. Ως προς την ποσότητα όμως να είναι λίγη πριν από την κάθαρση, ενώ, αφού γίνει η κάθαρση, (δεν θα πρέπει να τρως) τίποτε πια, για παράδειγμα ούτε πρόβειο κρέας και πουλερικά και κρασί δυνατό και ευωδιαστό, ενώ από τα λαχανικά σκόρδα, πράσα, σέλινα, μάλαθρα, καρότα και τα παρόμοια με αυτά. Αυτή λοιπόν είναι η θεραπεία και η δίαιτα, όταν κάποιος πάσχει από τον χυμό της μαύρης χολής ή του φλέγματος.

Όσον αφορά την ασθένεια που προκαλείται από τον χυμό του αίματος ή της ξανθής χολής, από τα οποία υποφέρεις κυρίως, η θεραπεία είναι η ακόλουθη. Αλλά όπως παραπάνω, η διάγνωση της αιτίας, δηλαδή τα συμπτώματα της αρρώστιας, μνημονεύθηκαν πριν από τη θεραπεία της, πρέπει και εδώ να κάνουμε ακριβώς το ίδιο. Έτσι σημειώνουμε πως, όταν αιτία είναι η ξανθή χολή ή το αίμα, συμβαίνει και σ' αυτές τις περιπτώσεις να δημιουργείται πρήξιμο, αλλά με οδύνες και πόνους πολλούς, σαν να σε πληγώνει ένα βέλος ή ξίφος. Μάλιστα τόσο πολύ ερεθίζεται εκείνο το πρήξιμο, ώστε φαίνεται σαν να υπάρχουν επάνω του κάρβουνα· πολλές φορές μάλιστα δεν φαίνεται κανένα πρήξιμο, αλλά πόνος και οδύνη μεγάλη με θερμότητα και κοκκίνισμα του δέρματος. Πρέπει λοιπόν σ' αυτή την κατάσταση, δηλαδή σ' αυτή που προκαλείται από τον χυμό του αίματος ή της ξανθής χολής, να γίνει φλεβοτομία, μόνον όμως αν ο ασθενής είναι πολύ γερός. Ωστόσο η τομή της φλέβας πρέπει να μην είναι μεγάλη και απότομη, αλλά μικρή και σταδιακή, επειδή η ξαφνική και μεγάλη φλεβοτομία προκαλεί μάλλον βλάβη και έλκει το ρεύμα. Έπειτα, δηλαδή αφού κάνεις τη φλεβοτομία, να τρως τροφή δροσερή και εύπεπτη, όπως αντίδι, μαρούλι, μολόχα· και αν τραβάει η όρεξή σου και βλήτο και σπανάκι και χρυσολάχανο και ζόχι και κολοκύθι με ροδόζωμο ή σταφυλόζωμο, και με λίγα λόγια, κάθε είδος τροφής που μπορεί να σε δροσίσει και να σε ενυδατώσει· λάχανο όμως και κάρδαμο και πράσο και σκόρδο και ρόκα πρέπει να τα αποφεύγεις ως βλαβερά. Αυτά λοιπόν γι' αυτή την περίπτωση (της ποδάγρας), όταν δηλαδή προκαλείται από τον χυμό αίματος ή ξανθής χολής.

Όταν φανούν στα ούρα σου σημάδια ότι έχει γίνει η πέψη, να κάνεις και κάθαρση, με την οποία να κενώσεις την ξανθή χολή, μόνο αν και το πρήξιμο φαίνεται μικρότερο· ενώ, αν υπάρχει εκτεταμένο και μεγάλο πρήξιμο, πρέπει πρώτα να κάνεις τη φλεβοτομία για να κενωθεί το αίμα, και ύστερα από αυτό την κάθαρση του φλέγματος. Συμβαίνει βέβαια συχνά ο ρευματισμός αυτού του είδους να προκαλείται από φλέγμα και αίμα· και όταν προκαλείται από φλέγμα, τότε δημιουργείται μεγάλο πρήξιμο, ενώ, όταν προκαλείται από αίμα, το πρήξιμο είναι φλογώδες και ερυθρό, δηλαδή πύρινο και κόκκινο· γι' αυτό έκανε λόγο πρώτα για τη φλεβοτομία και ύστερα για την κάθαρση. Όταν όμως πλεονάζει στο σώμα σου κυρίως ξανθή χολή με αίμα, πρώτα να κάνεις τη φλεβοτομία και ύστερα την κάθαρση, αφού περιμένεις μέχρις ότου φανούν τα σημάδια της πέψης στα ούρα σου.

Προτού λοιπόν κάνεις την κάθαρση, η διαίτά σου ας περιλαμβάνει λαχανικά και φρούτα, εννών ροδάκινα και γλυκό σταφύλι που να μην είναι καθόλου στυφό, γλυκά δαμάσκηνα και μήλα· αχλάδια όμως και ρόδια να

μην τρωσ είτε καθόλου είτε μια φορά και σπάνια, όπως λέει ο Αλέξανδρος.

Και αφού υποστείς κάθαρση, τον πρώτο καιρό να τρωσ τα ψάρια που ζουν στα βράχια, δηλαδή γωβιούς, γατόφαρα (;), σκορπιούς, γλώσσες, ψησία και τα όμοια με αυτά· εκτός από αυτά, άπαχο κρέας πουλερικών, πέρδικες, κοτσύφια και τσίχλες· επιπλέον και πρόβειο κρέας και μάλιστα τον ζωμό του αφού το βράσεις, όπως αναφέρει ο Αλέξανδρος, ότι «γνωρίζω κάποιους, που έχουν υποστεί αυτού του είδους τον ρευματισμό από πολύ και δριμύ ρεύμα να ωφελούνται πολύ από τα βοδινά κρέατα και μάλιστα από τον ζωμό της κοιλιάς τους, δηλαδή των βοδιών, αφού τη βράσουν». Όλα τα όσπρια πρέπει να τα αποφεύγεις, εκτός μόνον από τα χλωρά κουκκιά· από τους ξηρούς καρπούς τρώγε μόνο τα κάστανα, ενώ τα καρύδια, τα κουκουνάρια και τα αμύγδαλα, όπως και τις σταφίδες και τα ξηρά σύκα, άφησέ τα και απόφυγέ τα. Βάδισμα να κάνεις με μέτρο και λίγο, χωρίς να κουράζεσαι πολύ. Όταν είσαι δυσκοίλιος, ας πίνεις ζαχαρόνερο ή τριανταφυλλόνερο· όταν όμως κάνεις περισσότερες κενώσεις απ' όσο πρέπει, πίνε ροδοζάχαρο· και απλώς φρόντιζε, όσο μπορείς, να μην γίνεσαι πολύ δυσκοίλιος, για να μην λάβει αφορμή το ρεύμα και γίνει νοσηρότερο. Ακόμη μαζί με τα άλλα να θυμάσαι ότι, έως ότου υφίσταται το ρεύμα και σου προκαλεί πόνο και σε καταταλαιπωρεί, (πρέπει) να επαλείφεις το ροδέλαιο με φύλλα κράμβης· όταν σταματήσει το ρεύμα, αφού διαλύσεις στη φωτιά ροδέλαιο με κεριά και χοιρινό ξύγκι που δεν έχει παστωθεί, άπλωσέ τα με πανί λεπτό και μαλακό (πάνω στο πόδι). Ακόμη, για πρόληψη και θεραπεία ταυτόχρονα, να προτιμάς και να αγαπάς την ολιγοτροφία και την ολιγοποσία, αν θέλεις να ζήσεις πολλά χρόνια· και όταν καθαρισθούν τα ούρα σου προς το λευκό χρώμα, δηλαδή το άσπρο, να πίνεις και κρασί υδατώδες, δηλαδή ελαφρύ και σαν νερό.

Ο πανάγαθος Θεός, με τις πρεσβείες του αγίου και ενδόξου μεγαλομάρτυρος αθλοφόρου και ιαματικού Παντελεήμονος και των αγίων Αναργύρων, να σε κρατάει υγιή όχι μόνον από αυτή την αρρώστια που σε κατέχει, αλλά και από κάθε άλλο λυπηρό συναπάντημα.

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

Πρόλογος

Γίνεται λόγος για τη συγγραφή θεραπευτικών υποδείξεων για την ποδάγρα από τον γιατρό Ιωάννη Καλοειδά ύστερα από παράκληση κάποιου ευγενούς, ο οποίος, ενώ παρειαπιδημούσε στην Κωνσταντινούπολη, υπέστη μια κρίση της αρρώστιας. Επειδή η γλώσσα του Καλοειδά ήταν δυσ-

νόητη, ο υψηλός ασθενής ανέθεσε σε κάποιον μη κατονομαζόμενο, πιθανόν «φιλίατρον»²⁵, να μεταφέρει τις ιατρικές οδηγίες σε απλούστερη γλώσσα, ώστε αυτές να είναι κατανοητές και από εκείνους που θα εκτελούσαν απλές ιατρικές πράξεις και θα φρόντιζαν για την προετοιμασία της θεραπευτικής δίαιτας που υποδείχθηκε στον ασθενή.²⁶

Αιτιολογία της νόσου (γενικά)

Αμέσως μετά τον πρόλογο γίνεται λόγος γενικά για την αιτιολογία της ποδάγρας, η οποία, κατά τον συγγραφέα, στην πραγματικότητα εκδηλώνεται με δύο μορφές: αυτή που οφείλεται στον πλεονασμό φλεγματικού χυμού ή μαύρης χολής και εκείνη που οφείλεται στον πλεονασμό αίματος ή ξανθής χολής.

Ποδάγρα οφειλόμενη σε πλεονασμό φλεγματικού χυμού ή μαύρης χολής

Η πρώτη μορφή της νόσου οφείλεται σε πλεονασμό είτε του φλέγματος είτε της μαύρης χολής. Όποιος όμως από τους δύο προαναφερθέντες χυμούς και αν πλεονάζει, η εκδήλωση και τα συμπτώματα της ποδάγρας είναι ακριβώς τα ίδια, και αυτός προφανώς είναι ο λόγος για τον οποίο η πραγμάτευση της νόσου είναι κοινή. Ύστερα από την αναγραφή των συμπτωμάτων, υποδεικνύεται η ενδεικνύμενη θεραπευτική αγωγή (κάθαρση, χρήση αλοιφών και άλλων θερμαντικών υλών κτλ.) και συνιστάται η κατάλληλη δίαιτα.

Ποδάγρα οφειλόμενη σε πλεονασμό αίματος ή ξανθής χολής

Η δεύτερη μορφή της νόσου οφείλεται στους υπόλοιπους από τους τέσσερις χυμούς του σώματος, δηλαδή σε πλεονασμό είτε του αίματος είτε της ξανθής χολής. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, τα συμπτώματα της δεύτερης περιγραφόμενης μορφής της ποδάγρας είναι τα ίδια, άσχετα από το αν αυτή προκλήθηκε από αίμα ή ξανθή χολή. Αφού δηλωθούν τα συμπτώματα, υποδεικνύεται η θεραπευτική αγωγή, που συνιστάται κατ' αρχήν σε φλεβοτομία και κάθαρση. Αφού γίνει η φλεβοτομία, κατά τον τρόπο που ενδείκνυται ανάλογα με την κατάσταση του ασθενούς, αυτός πρέπει να ακολουθήσει τη δίαιτα που σημειώνεται, τρώγοντας τις ωφέλιμες και αποφεύγοντας τις βλαβερές τροφές.

25. Ή τουλάχιστον σε κάποιον που τον θεωρούσε ικανό να φέρει σε πέρας το έργο αυτό.

26. Ο πρόλογος στην παρούσα μορφή του κειμένου είναι σαφές ότι προέρχεται από τον μεταφραστή του κειμένου, όπως επίσης και ο επίλογος. Για το περιεχόμενο της επιστολής που εξετάζεται εδώ βλ. και Timplaxi, *Medizinisches in der byz. Epistolographie*, σσ. 80-81.

Τη φλεβοτομία, με την οποία επιτυγχάνεται η απομάκρυνση του περιττού αίματος, την ακολουθεί η κάθαρση για την κένωση της ξανθής χολής.

Ποδάγρα οφειλόμενη σε πλεονασμό αίματος και φλέγματος

Παρεκβατικά, τρόπον τινά, σημειώνεται ότι παρόμοιος ρευματισμός προκαλείται και από τη συγκέντρωση αίματος και φλέγματος. Αφού περιγράφουν τα συμπτώματα που αφορούν τη μορφή της ποδάγρας που οφείλεται στο φλέγμα, ακολούθως καταγράφονται τα συμπτώματα της νόσου που προκαλείται από το αίμα. Στην περίπτωση αυτή πρέπει πρώτα να διενεργείται η φλεβοτομία και ύστερα η κάθαρση, όπως και στην περίπτωση της ποδάγρας που οφείλεται σε ξανθή χολή και αίμα (στη δεύτερη περίπτωση όμως η κάθαρση γίνεται, αφού φανούν στα ούρα τα σημάδια της πέψης).

Δίαιτα για την ποδάγρα που προκαλείται από πλεονασμό αίματος ή ξανθής χολής – Γενικές υποδείξεις

Υποδεικνύεται η δίαιτα που πρέπει να ακολουθεί ο ασθενής πριν από την κάθαρση, αλλά και μετά από αυτή. Συνιστάται το μέτριο βάδισμα, και τίθεται υπόψη του ασθενούς ότι οι πόνοι θα εξακολουθούν να υπάρχουν, έως ότου υποχωρήσει η νόσος. Για την αντιμετώπιση των πόνων αυτών υποδεικνύεται σχετικό επίθεμα. Μετά την υποχώρηση του ρευματισμού πρέπει και πάλι να εφαρμοσθεί κάποιο, διαφορετικό επίθεμα. Οι υποδείξεις τελειώνουν με σύσταση για ολιγοτροφία και ολιγοποσία (ενδείκνυται η πόση ελαφρού λευκού κρασιού), οι οποίες συμβάλλουν στην προφύλαξη από τη νόσο αλλά και στη θεραπεία.

Επίλογος

Ο μεταφραστής του κειμένου εύχεται προς τον Θεό, με τις πρεσβείες του αγίου Παντελεήμονος και των αγίων Αναργύρων, να διαφυλάττει υγιή τον εν λόγω ασθενή όχι μόνο από την ποδάγρα αλλά και από κάθε άλλο κακό.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΔΑΓΡΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Κατά τους αρχαίους γιατρούς²⁷ η ποδάγρα είναι μια χρόνια ρευματική νόσος²⁸ η οποία εντοπίζεται στο πέλμα του ποδιού και κυρίως στο μεγάλο δάκτυλο.²⁹ Ως αίτια πρόκλησης της νόσου αυτής – και γενικά των νόσων των αρθρώσεων – καταγράφονται η απειψία, η υπερβολική πόση οίνου (οινοφλυγία), η ακρασία περι τὰ ἀφροδίσια κτλ.³⁰ Τα αίτια αυτά συντελούν στη διαταραχή της σύμμετρης μίξης των χυμών, με αποτέλεσμα ένας από αυτούς ή συνδυασμός τους να αλλοιώνεται και να πλεονάζει (πλήθος, πληθώρα), και ακολούθως να ρέει και να συγκεντρώνεται σε μη φυσιολογικές ποσότητες στις αρθρώσεις, και προκειμένου για την ποδάγρα στο πόδι, προκαλώντας τον ρευματισμόν του.³¹ Τα συμπτώματα της νόσου διαφοροποιούνται ανάλογα με τον λυποῦντα χυμόν ή την ἐπιπλοκὴν των χυμών που προκαλούν τη νόσο. Η ποδάγρα κατά τους αρχαίους προσβάλλει συνήθως τους άνδρες περίπου από το 35ο

27. Στην ιστορική αυτή ανασκόπηση γίνεται λόγος, οπωσδήποτε συνοπτικά, για τα βασικά χωρία ή κεφάλαια έργων των μνημονευόμενων αρχαίων γιατρών, στα οποία εκτίθενται απόψεις τους για την ποδάγρα. Είναι σαφές ότι η ανασκόπηση αυτή σκοπό έχει να δώσει μια εικόνα της γνώσης της νόσου από τους αρχαίους και του ενδιαφέροντός τους γι' αυτήν. Μια τέτοια καταγραφή, και μάλιστα στο πλαίσιο της έκδοσης ενός κειμένου, είναι ευνόητο ότι περιορίζεται κατά βάση σε γενικές αναφορές και όχι σε εξειδικευμένη και λεπτομερή εξέταση τόσο των παθολογικών απόψεων όσο και των θεραπευτικών υποδείξεων των γιατρών που ασχολήθηκαν με την ποδάγρα.

28. Για την έννοια του *ρεύματος* και του *ρευματισμού* στην αρχαία ιατρική γραμματεία βλ. παρακάτω, τα σχόλια στους στ. 63-64.

29. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 2 [σ. 31, 7-10 Κωστομοίρης]: *ἄλλοις γάρ τισι μεγάλου δακτύλου τοῦ ποδός τὸ ἄρθρον ἐπώδυνον ἐγένετο, ἄλλοις δὲ τὸ πέρασ τῆς πτέρνης καὶ ἐτέροις τὸ κοῖλον τοῦ ποδός, ἤτοι θλιβὲν ἐξ ὑποδήματος ἢ ὑπὸ δρόμου ἢ ἄλλου τινός τῶν παραπλησίων. Για τον ορισμό της νόσου βλ. Παύλ. Αιγν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 3, 78 [CMG IX/1, σ. 299, 21-23]: *ἕως μὲν οὖν ταῖς τῶν ποδῶν διαρθρώσεσι καὶ μόνον ὁ χυμὸς ἐνοχλεῖ, ποδάγρα τὸ πάθος προσαγορεύεται. Παρόμοιοι ορισμοί της ποδάγρας εντοπίζονται στον Σωρανό, τον Γαληνό, τον Ορειβάσιο, τον Παύλο Νικαίο, τον Λέοντα ιατρό κ.ά.**

30. Ο Αέτιος συνοψίζει ως εξής τις αιτίες πρόκλησης της ποδάγρας, *Λόγ. ιατρ.* 12, 3 [σ. 31, 17-32, 3 Κωστομοίρης]: *Αἰτίαι καθολικαὶ ποδάγρας. Γενῶσι δὲ τὸ πάθος ἀπειψία ἐπάλληλοι καὶ οἰνοφλυγία, τούτων δὲ μᾶλλον καὶ ἀκρασία περι τὰ ἀφροδίσια, ἥδη δὲ καὶ περίπατοι σύντονοι παρὰ τὸ ἔθος καὶ στάσεις ἐπὶ μακρὸν γινόμενα καὶ ἐποχαὶ τῶν συνήθων ἐκκρίσεων καὶ ἀνακοπαὶ τῶν συνήθων γυμνασίων· τὰ πολλὰ δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων ἐπιτηδεύτητες εἰς τὰ ἔγγωνα μεθίστανται. καθόλου δὲ ἐπὶ πάντων, ὑγρῶν ἀπέπτων πλήθος ἐστὶν αἴτιον τῆς διαθέσεως. Για μία ή περισσότερες αιτίες της νόσου που εξετάζεται εδώ κάνουν λόγο οι πιο πολλοί από τους γιατρούς που μνημονεύονται στη συνέχεια ([Ππκοκράτης], Διοκλῆς, Σωρανός, Γαληνός, Φιλάγριος, Ορειβάσιος, Αλέξανδρος Τραλλιανός, Αέτιος Αμιδηνός, Παύλος Αιγνήτης κ.ά.).*

31. Βλ., π.χ., Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 4 [σ. 32, 4-12 Κωστομοίρης]: *Ὅτι ὑγρῶν πλήθος ἐργάζεται τὸ πάθος...*

έτος της ηλικίας τους και μετά,³² ενώ σπάνια προσβάλλει τις γυναίκες,³³ τα παιδιά³⁴ και τους ευνούχους.³⁵ Η θεραπεία της επιτυγχάνεται με ποικίλα θεραπευτικά βοηθήματα, από τα οποία τα συχνότερα συνιστώμενα είναι η κάθαρση, η φλεβοτομία, ο καυτηριασμός των φλεβών του πάσχοντος σκέλους, διάφορα επιθέματα και διαιτητικές υποδείξεις.

Η ποδάγρα λοιπόν ως νόσος των κάτω άκρων (ειδικότερα του άκρου ποδός) ήταν γνωστή από αρκετά παλαιά.³⁶ Ήδη κατά τους προϊππο-

32. Βλ. Αρετ., Π. αйт. και σημ. χρον. παθ. 2, 12 [CMG II, σ. 85, 7-9]: *ἡλικίη τὰ πολλὰ μὲν ἀπὸ ἐτέων πέντε καὶ τριήκοντα· θάσσον δὲ καὶ βράδιον ἐκ τῆς ἐκάστου φύσιος καὶ διαίτης.*

33. Βλ. Ιπποκρ., Ἀφορισμ. 6, 29 [4, 570, 6 L.]: *γυνὴ οὐ ποδαγριᾶ, καὶ Γαλην., Ὑπομν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 1, 29 [18/1, σσ. 43, 11-44, 5 K.].*

34. Βλ. Ιπποκρ., Ἀφορισμ. 6, 30 [4, 570, 7 L.]: *παῖς οὐ ποδαγριᾶ πρὸ τοῦ ἀφροδισιασμοῦ.* Βλ. επίσης Christine Hummel, *Das Kind und seine Krankheiten in der griechischen Medizin. Von Aretaios bis Johannes Actuarius (1. bis 14. Jahrhundert)* [Medizingeschichte im Kontext 1], Φρανκφούρτη 2000 (Diss.), σσ. 280-281 (όπου εξετάζεται το παραπάνω ιπποκρατικό χωρίο σε συνδυασμό με το σχετικό σχόλιο του Γαληνού Ὑπομν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 1, 30 [18/1, 44, 6-15 K.]).

35. Βλ. Ιπποκρ., Ἀφορισμ. 6, 28 [4, 570, 5 L.]: *εὐνούχοι οὐ ποδαγριῶσιν, καὶ το σχετικό σχόλιο του Γαληνού Ὑπομν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 1, 28 [18/1, σσ. 40, 14-43, 10 K.].* Βλ. επίσης G. D. Kersley, «Eunuchs do not take the gout», *Med. Journ. Southw.* 71 (1956) 136-137, καὶ A. J. S. Mc Fadzean, «A eunuch takes the gout», *Brit. med. Journ.* 1 (1965) 1038-1039.

36. Από τη σχετική με τη νόσο αυτή βιβλιογραφία σημειώνουμε εδώ τα ακόλουθα μελετήματα: A. Delpeuch, *Histoire des maladies: la goutte et la rheumatisme*, Παρίσι 1900· M. A. Schnitker, «A history of the treatment of gout», *BHM* 4 (1936) 89-120· H. Buess, «Rheuma und Gicht in historischer Sicht», *Praxis. Schweizerische Rundschau für Medizin* 48/20 (1959) 494-497· S. de Seze - A. Ryckwaert, «Connaissance de la goutte à travers les âges», *Hist. Méd.* 10 (1960) 51-63· Stetten, «Gout», στο: D. J. Ingle, *Life and disease*, Νέα Υόρκη - Λονδίνο 1963, σσ. 184-195· W. S. Ch. Copeman, *A short history of the gout and the rheumatic diseases*, Berkley 1964· P. Hassmann, *Zur Medizingeschichte und Sozialpathologie der Gicht*, Düsseldorf 1969 (Med. Diss.)· P. Huard, «Petite histoire de la rheumatologie et de sa thérapeutique», *Hist. Thérap.* 3 (1971) 1-40· G. Wallner, «Quaedam de morbo articulario opiniones», *Vita Latina* 67 (1977) 25-33· Danielle Gourevitch, *Le triangle hippocratique dans le monde gréco-romain. Le malade, sa maladie et son médecin*, Ρώμη 1984, σσ. 217-247: «Une malade paradigmaticque: La goutte»· M. D. Grmek, *Οι ασθένειες στην αυγή του δυτικού πολιτισμού. Έρευνα στην παθολογική πραγματικότητα του προϊστορικού, αρχαϊκού και κλασικού ελληνικού κόσμου*, μτφρ. Αφροδ. Νικολαΐδου κ.ά., Αθήνα 1989, σσ. 114-116· Marion Stamatu, «Gicht», στο: Karl-Heinz Leven (Hrsg.), *Antike Medizin. Ein Lexikon*, Μόναχο 2005, στ. 356-358. Ειδικά για την ποδάγρα στο Βυζάντιο βλ. E. E. Jeanselme, «La goutte à Byzance», *Bulletin de la Société Française de l'Histoire de la Médecine* 14 (1920) 137-164· R. Volk, *Der medizinische Inhalt der Schriften des Michael Psellos* [Miscellanea Byzantina Monacensia 32], Μόναχο 1990 (Diss.), σσ. 94-95· Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, *Νοσήματα και άτυχήματα στις αυτοκρατορικές οικογένειες του Βυζαντίου (324-1261) κατά τη βυζαντινή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1996, σσ. 27-47· R. Radić, «Η ποδάγρα στα ιστορικά έργα του Μιχαήλ Ψελλού και της Άννας Κομνηνής», στον τόμο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025-1081)* [ΕΙΕ/ΙΒΣ, Διεθνή Συμπόσια 11], Αθήνα 2003, σσ. 381-292, κ.ά. Βλ. και τη βιβλιογραφία των σημ. 34, 35, 40, 65 και 67 (για τις αρρώστιες που οφείλονται σε ρευματισμόν, μεταξύ αυτών και η ποδάγρα, στην Ιπποκρατική Συλλογή, τον Ρούφο Εφέσιο και τον Γαληνό αντίστοιχα)· ακόμη βλ. τη σημ. 87 (ιατρικά από τη βυζαντινή επιστολογραφία).

κρατικούς χρόνους μνημονεύεται ως «νόσος της Αρτέμιδος», οφείλοντας την ονομασία αυτή στην ομώνυμη θεά του κυνηγιού. Μάλιστα στη Λακωνία υπήρχε ιερό αφιερωμένο στην Άρτέμιδα Ποδάγρα, όπου προσέφευγαν οι ασθενείς για να θεραπευθούν από την ποδάγρα.³⁷

Η δεύτερη γνωστή μνεία της πριν από τον εντοπισμό της σε ιατρικά κείμενα συνδέεται με τον Ιέρωνα, τύραννο των Συρακουσών από το 478 έως το 467 π.Χ., ο οποίος υπέφερε από ποδάγρα.³⁸

Η αρχαιότερη όμως μνεία του νοσήματος αυτού στην αρχαία ελληνική ιατρική γραμματεία³⁹ εντοπίζεται σε συγγράμματα της Ιπποκρατικής Συλλογής, όπως για παράδειγμα στα έργα *Περὶ νόσων*, *Περὶ παθῶν*, *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* και *Περὶ ὑγρῶν χρήσις*.⁴⁰ Λεπτομερής περιγραφή της ποδάγρας περιέχεται στο *Περὶ παθῶν* 31 [6, 242, 16 κ.ε. L.], όπου η νόσος θεωρείται ως η σοβαρότερη και μακροχρονιότερη από όσες προσβάλλουν τις αρθρώσεις, και ακόμη αυτή από την οποία ο ασθενής απαλλάσσεται με μεγάλη δυσκολία (*βιαιότατον μὲν τῶν τοιούτων ἀπάντων ὁκόσα περὶ τὰ ἄρθρα καὶ πολυχρονιότατον καὶ δυσαπαλλακτότατον*). ως αιτία της νόσου θεωρείται ο πλεονασμός στο αίμα της χολής και του φλέγματος (*τοῦ αἵματος ἐφθαρμένου τοῦ ἐν τοῖσιν φλεβίοισιν ὑπὸ χολῆς καὶ φλέγματος*). Η θεραπευτική αγωγή που υποδεικνύεται είναι η ίδια με εκείνη των αρθριτικών, και επιπλέον, αν ο ασθενής αισθάνεται ισχυρό πόνο στα μεγάλα δάκτυλα, ενδείκνυται η καυτηρίασή του με ακατέργαστο λινάρι.⁴¹

Ο Διοκλῆς ο Καρύστιος (4ος αι. π.Χ.) στην *Ἐπιστολὴν προφυλακτικὴν*, την οποία απηύθυνε προς τον βασιλιά Αντίγονο,⁴² κάνει μεταξύ άλλων λόγο και για την περίπτωση κατά την οποία πρόκειται να συμβεί κάποιο κοιλιακό νόσημα (*ἐπειδὴν δέ τι μέλλῃ περὶ τὴν κοιλίαν πάθος ἐπὶ πλείον*

37. Βλ. Schnitker, «A history of the treatment of gout», 90. Για το ιερό της Άρτέμιδος Ποδάγρας βλ. Κλήμ. Αλεξ., *Προτρ.* 2, 38 = Σωσίβ. γραμμ., απ. 14, όπου όμως δεν γίνεται λόγος για ίαση αυτών που έπασχαν από ποδάγρα.

38. Βλ. Schnitker, «A history of the treatment of gout», 90.

39. Φυσικά μνείες της ποδάγρας εντοπίζονται και στη λατινική ιατρική γραμματεία, όπως για παράδειγμα στον Κέλσο, *De medicina* 4, 31 [CML I, σσ. 183, 20-185, 21], στον Σκριβώνιο Λάργο, *Compositiones* 158-162 [σσ. 77, 14-79, 9 Sconocchia], 264 [σ. 113, 18-24 Sc.], 266 [σ. 114, 9-15 Sc.] και 267 [σσ. 114, 16-115, 2 Sc.], στον Πλίνιο, *Nat. hist.* 20, 29 [3, 311, 8-10 Ian - Mayhoff], κ.ά.

40. Βλ. επίσης A. Ruiz Moreno, *Las afeciones reumaticas en el Corpus Hippocraticum*, Buenos Aires 1941, και S. Byl, «Rheumatism and gout in the Corpus Hippocraticum», *AQ* 57 (1988) 89-102. Βλ. ακόμη Schnitker, «A history of the treatment of gout», 90-91.

41. Βλ. *Ιπποκρ., Π. παθ.* 31 [6, 242, 16-244, 3 L.].

42. Η επιστολή αυτή παραδίδεται έμμεσα, ως παράθεμα στο έργο του γιατρού Παύλου Αιγινήτη (7ος αι.) *Ἐπιτ. ἱατρ.* 1, 100 [CMG IX/1, σσ. 68, 25-72, 12] = Διοκλ., απ. 183a (dubium) van der Eijk· βλ. και van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σσ. 352-360 (σχόλια).

συνίστασθαι). Εκδηλώνονται τότε ορισμένα πρόδρομα συμπτώματα, τα οποία πρέπει να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε κάποια προληπτική αγωγή. Σε όσους όμως τα αγνοούν (τοῖς δὲ ἀμελοῦσι τῶν τοιούτων σημείων) δημιουργούνται διάφορα νοσήματα, μεταξύ αυτών και ποδάγρα. Σχετικά με τη νόσο αυτή ο Διοκλής έκανε λόγο στο σύγγραμμά του *Περὶ παθῶν* (απ. 139 van der Eijk).⁴³ Την άποφή του για την αιτιολογία της την πληροφοροῦμαστε από το απ. 138 van der Eijk,⁴⁴ ενώ μια θεραπευτική υπόδειξή του τη γνωρίζουμε από τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο.⁴⁵

Ο λίγο μεταγενέστερος του Διοκλή Ηρόφιλος ο Χαλκηδόνιος, που έζησε από το 330/320 έως το 260/250 π.Χ. και έδρασε στην Αλεξάνδρεια, δεν είναι βέβαιο αν ασχολήθηκε ο ίδιος με την ποδάγρα, ωστόσο μαρτυρείται ότι με τη νόσο αυτή ασχολήθηκαν πολλοί οπαδοί του.⁴⁶

Ο σύγχρονός του Ερασίστρατος ο Ιουλιήτης, που επίσης έδρασε στην Αλεξάνδρεια, είναι ο πρώτος γνωστός αρχαίος γιατρός που αφιέρωσε ιδιαίτερο σύγγραμμα για την πραγμάτευση της ποδάγρας. Τη σχετική μαρτυρία διασώζει ο Caelius Aurelianus,⁴⁷ ο οποίος τον 5ο αι. μ.Χ. μετέφρασε στα Λατινικά και εν μέρει επεξεργάστηκε το σύγγραμμα του Σωρανού του Εφέσιου (1ος/2ος αι. μ.Χ.) για τα οξέα και τα χρόνια νοσήματα.⁴⁸ Από αυτό το ερασιστράτειο έργο είναι γνωστά τρία μόνο σύντομα αποσπάσματα, στο πρώτο από τα οποία, εκτός από τη μαρτυρία για το έργο, υπάρχει και η πληροφορία ότι ο Ερασίστρατος είχε υποσχεθεί στον βασιλιά Πτολεμαίο (προφανώς στον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελφο) ένα μάλαγμα για την ποδάγρα, τη σύνθεση του οποίου όμως μάλλον δεν τη

43. Βλ. και van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σσ. 271-272 (σχόλια).

44. Βλ. ό.π., σσ. 270-271 (σχόλια).

45. Βλ. Πλίνιος, *Nat. hist.* 22, 71 [3, 462, 9-13 Ian - Mayhoff] = Διοκλ., απ. 214 van der Eijk. Βλ. και van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σ. 396 (σχόλια). Πρβ. και Διοκλ., απ. 137 van der Eijk (άποψη του Διοκλή, που μνημονεύεται στο ανέκδοτο και μόνο σε αραβική μετάφραση παραδεδομένο υπόμνημα του Γαληνού στο ιπποκρατικό *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*).

46. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σσ. 882, 33-884, 8] = Ηρόφιλ., απ. 283 von Staden. Ο H. von Staden, *Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria. Edition, translation and essays*, Κέμπριτζ 1989, σσ. 445 κ.ε., κάνει λόγο για τους Ηροφιλείους γιατρούς οι οποίοι κατά βάση ακολούθησαν χωρίς αμφισβήτηση τις θεωρίες του δασκάλου τους και ασχολήθηκαν με τα ίδια θέματα (πρβ. π.χ. απ. 276 von Staden). Αυτός προφανώς είναι και ο λόγος για τον οποίον ο εκδότης όλα τα αποσπάσματα, στα οποία γίνεται λόγος γενικά για απόψεις Ηροφιλείων (χωρίς δηλαδή τη μνεία συγκεκριμένου γιατρού), τα συμπεριλαμβάνει σε ιδιαίτερη ενότητα αλλά με συνεχόμενη αριθμηση με τα λοιπά αποσπάσματα του Ηροφίλου (απ. 276-287). Πάντως ο von Staden δεν επισημαίνει κανένα απόσπασμα που να αφορά την ποδάγρα και να συνδέεται με το όνομα κάποιου από τους γνωστούς Ηροφιλείους.

47. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σσ. 882, 33-884, 7] = Ερασίστρ., απ. 267 Garofalo.

48. Στην πραγματικότητα δηλαδή η πληροφορία ανάγεται στον Σωρανό.

δημοσίευσε.⁴⁹ Θεραπευτικές υποδείξεις περιέχονται και στα δύο άλλα αποσπάσματα· στο ένα από αυτά ο Ερασίστρατος αποτρέπει τους ποδαγρικούς να πίνουν γάλα⁵⁰, ενώ στο άλλο, που παραδίδεται ως παράθεμα στο ομόθεμο έργο του Ρούφου του Εφέσιου, προτείνει τη χρήση υγρών επιθεμάτων (η σύνθεση των οποίων δεν αναγράφεται), ώστε να υποχωρήσει η πληθώρα των φλεβών (εννοεί την υπερβολική ποσότητα αίματος που συγκεντρώνεται στις φλέβες).⁵¹

Η πολεμική που άσκησε ο Ασκληπιάδης ο Βιθυνός (2ος/1ος αι. π.Χ.) κατά του Ερασιστράτου αποτέλεσε προφανώς την αφορμή να ασχοληθεί και ο ίδιος με την ποδάγρα· αυτό προκύπτει από τη διαπίστωση ότι τις σχετικές απόψεις του τις εξέθεσε στα βιβλία που έγραψε εναντίον του Ερασιστράτου.⁵²

Για την ενασχόληση του Ηρακλείδη του Ταραντίνου (1ος αι. π.Χ.) με την ποδάγρα διασώζεται μία μόνο μαρτυρία, χωρίς όμως αναφορά στο σχετικό έργο ή κεφάλαιο έργου του, όπου ο εν λόγω γιατρός εξέθεσε τις απόψεις του για τη νόσο αυτή.⁵³

Ο Μεθοδικός γιατρός Θεμίσιων ο Λαοδικεύς (μέσα 1ου αι. π.Χ.) ασχολήθηκε με την ποδάγρα στο δεύτερο βιβλίο του συγγράμματός του για τα χρόνια νοσήματα. Στο μοναδικό σωζόμενο σχετικό απόσπασμα καταγράφονται τρεις θεραπευτικές υποδείξεις, η φλεβοτομία των ποδιών, η χρήση οίνου και η εφαρμογή καταπλάσμάτων.⁵⁴

Ο επίσης οπαδός της Μεθοδικής ιατρικής σχολής, και μάλιστα τελειωτής της μεθοδικής διδασκαλίας, Θεσσαλός ο Τραλλιανός (μέσα 1ου αι. μ.Χ.) ασχολήθηκε με την ποδάγρα και, κατά τον Caelius Aurelianus πρότεινε μια θεραπεία της σύμφωνη με τις αρχές της σχολής του.⁵⁵

Την επόμενη έκθεση για την ποδάγρα την εντοπίζουμε στο έργο του

49. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σ. 884, 4-7] = Ερασίστρ., απ. 267 Garofalo. Από τον Γαληνό παραδίδεται σχετικό φάρμακο, που όμως αποδίδεται στον από αλλού άγνωστο Ερασίστρατο τον Σικυώνιο· γι' αυτό πιστεύεται ότι στο εν λόγω χωρίο υπάρχει ενδεχομένως κάποιο σφάλμα στη χειρόγραφη παράδοση και ότι μάλλον πρόκειται για το φάρμακο του Ερασιστράτου του Ιουλήτη. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. τών κ. τόπ.* 10, 3 [13, 356, 5-357, 12 K.], και το σχετικό σχόλιο του Garofalo στο απ. 267.

50. Βλ. Celsus, *De medicina* 4, 31 [CML I, σ. 185, 15-21] = Ερασίστρ., απ. 268 Garofalo.

51. Βλ. Rufus, *De podagra* 32 [σ. 33, 25-34, 1 Mörland] = Ερασίστρ., απ. 269 Garofalo.

52. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σ. 882, 33-884, 9].

53. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σ. 882, 33-884, 9] = Ηρακλ. Ταραντ., απ. 60 Guardasole. Βλ. και το σχετικό σχόλιο της Alesia Guardasole, *Eraclide di Taranto, Frammenti. Testo critico, introduzione, traduzione e commentario*, Νάπολη 1997, σ. 251.

54. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/1/2, σ. 882, 33-884, 9] = Θεμίσιων, απ. 71 Moog = Μεθοδική σχολή, απ. 95 Tecusan. Βλ. και το σχετικό σχόλιο του F. P. Moog, *Die Fragmente des Themison von Laodikeia*, Gießen 1994 [= 1995] (Inaug.-Diss.), σ. 362-365.

55. Βλ. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2 [CML VI/2, σ. 882, 33-884, 9] = Μεθοδική σχολή, απ. 95 Tecusan.

Πνευματικού γιατρού Αρεταίου του Καππαδόκη (μέσα 1ου αι.), ο οποίος εξετάζει το νόσημα στο δεύτερο βιβλίο του έργου του *Περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων χρονίων παθῶν*, στο κεφάλαιο *Περὶ ἄρθριτιδος καὶ ἰσχιάδος*.⁵⁶ Ο Αρεταίος αιτιολογεί τη συνεξέταση αυτή ως εξής: *Ἐυνὸς μὲν ἀπάντων τῶν ἄρθρων πόνος ἢ ἄρθριτις· ἀλλὰ ποδῶν μὲν ποδάγραν καλέομεν, ἰσχιῶν δὲ ἰσχιάδα, χειρῶν δὲ χειράγραν*.⁵⁷ Η θεραπεία των νοσημάτων αυτών εκτίθεται στο αντίστοιχο θεραπευτικό βιβλίο του Αρεταίου.⁵⁸

Ένα εκτενές κεφάλαιο για την αιτιολογία και τη θεραπεία της ποδάγρας περιέχεται και στο ιατρικό σύγγραμμα που παραδίδεται ανώνυμα⁵⁹ και αποδόθηκε από τον R. Fuchs στον Μεθοδικό γιατρό Θεμισώνα,⁶⁰ ενώ από τον M. Wellmann στον Πνευματικό Ηρόδοτο.⁶¹ Το έργο αυτό εκδόθηκε πρόσφατα από τον I. Garofalo χωρίς να γίνεται δεκτή καμιά από τις δύο προηγούμενες ταυτίσεις όσον αφορά τον συγγραφέα του.⁶²

Το μονόβιβλο του Ρούφου του Εφέσιου (1ος/2ος αι.) για την ποδάγρα παραδίδεται μόνον Λατινικά με τον τίτλο *De podagra*,⁶³ ενώ πιστεύεται ότι πρέπει να ταυτισθεί με το μαρτυρούμενο υπό τον τίτλο *Περὶ τῶν κατ' ἄρθρα νοσημάτων*.⁶⁴ Από την έμμεση παράδοση είναι γνωστά και άλλα κείμενα του Ρούφου για την εν λόγω νόσο.⁶⁵

Στο *Corpus Galenicum*, δηλαδή τόσο στα γνήσια συγγράμματα του Γαληνού (2ος αι.) όσο και στα ψευδεπίγραφα,⁶⁶ επίσης απαντούν ανα-

56. Βλ. Αρετ., *Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ.* 2, 12 [CMG II, σσ. 82, 17-85, 15]. Ο Αρεταίος είναι ο πρώτος αρχαίος γιατρός, με βάση τα σωζόμενα στοιχεία, που συνεξετάζει σε ενιαίο κεφάλαιο τα πάθη των αρθρώσεων, δηλώνοντάς το μάλιστα στον τίτλο.

57. Βλ. Αρετ., *Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ.* 2, 12 [CMG II, σ. 82, 17-19].

58. Βλ. Αρετ., *Χρον. νόσ. θερ.* 2, 12 [CMG II, σ. 167, 3-26]. Βλ. και Schnitker, «A history of the treatment of gout», 90 και 92-93.

59. Βλ. Ανών., *Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.* 50 [σσ. 250-257 Garofalo].

60. Βλ. R. Fuchs, «Aus Themisons Werk Ueber die acuten und chronischen Krankheiten», *RbM* 58 (1903) 67-114.

61. Βλ. M. Wellmann, «Herodots Werk *Περὶ τῶν ὀξέων καὶ χρονίων νοσημάτων*», *Hermes* 40 (1905) 580-604, και στον ίδιο, «Zu Herodots Schrift *Περὶ τῶν ὀξέων καὶ χρονίων νοσημάτων*», *Hermes* 48 (1913) 141-143.

62. Βλ. I. Garofalo (εκδ.), *Anonymi medici De morbis acutis et chroniis* [Studies in Ancient Medicine 12], Leiden - New York - Köln 1997.

63. Βλ. H. Mörland (εκδ.), *Rufus, De podagra* [Symbolae Osloenses, fasc. suppl. VI], Osloae 1933.

64. Βλ. A. Sideras, «Rufus von Ephesos und sein Werk im Rahmen der antiken Medizin», *ANRW* II/37. 2 (1994) 1150-1163 (όπου γίνεται ανάπτυξη του περιεχομένου και εξέταση ζητημάτων που σχετίζονται με το έργο αυτό)· όπως σημειώνεται στη σ. 1150, ο τίτλος *De podagra* δεν ανταποκρίνεται επακριβώς στο περιεχόμενο του έργου, αφού σ' αυτό γίνεται λόγος γενικά για τις παθήσεις των ἄρθρων.

65. Βλ. και A. Ruiz Moreno, *Las afecciones reumaticas en la obra de Rufo de Efeso*, Buenos Aires 1955.

66. Βλ. G. Fichtner, *Corpus Galenicum. Verzeichnis der galenischen und pseudogalenischen*

φορές αλλά και ευρύτερα κείμενα που αφορούν τον ορισμό της νόσου, την αιτιολογία και τη θεραπεία της. Πρέπει ακόμη να επισημανθεί εδώ ότι με το όνομα του Γαληνού παραδίδεται και ένα «αυτοτελές» έργο με τον τίτλο *De podagra*, στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για ανεξάρτητη παράδοση τμήματος του γαληνικού συγγράμματος *Θεραπευτική μέθοδος* σε λατινική μετάφραση.⁶⁷

Ο Φιλάγριος (4ος αι.) είναι ο γιατρός εκείνος, που, αν δεν έχει γίνει κάποια σύγχυση στις αρχαίες πηγές, ασχολήθηκε περισσότερο από κάθε άλλον γνωστό γιατρό με την ποδάγρα. Κατ' αρχήν παραδίδεται ότι έγραψε σύγγραμμα για τη νόσο αυτή, αποτελούμενο από πέντε τουλάχιστον βιβλία.⁶⁸ Επιπλέον μαρτυρείται μια επιστολική πραγματεία του με το ίδιο θέμα⁶⁹ και μια άλλη περί χειράγρας και ποδάγρας.⁷⁰ Στα σωζόμενα αποσπάσματα των έργων αυτών, όπως και σε άλλα ομοίου περιεχομένου αποσπάσματα για τα οποία δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί το έργο από το οποίο προέρχονται,⁷¹ γίνεται λόγος για την αιτιολογία αλλά κυρίως για τη θεραπεία του νοσήματος.⁷²

Στα σωζόμενα έργα του Ορειβασίου (4ος αι.), φίλου και προσωπικού γιατρού του αυτοκράτορα Ιουλιανού (361-363), εντοπίζουμε αρκετές μνείες της ποδάγρας. Στα σωζόμενα βιβλία του εκτενέστατου συγγράμματος *Ίατρικαί συναγωγαί* εντοπίζεται ως παράθεμα κείμενο του Ρούφου και η μοναδική ελληνική μαρτυρία για το έργο του *Περὶ τῶν κατ' ἄρθρα νοσημάτων*,⁷³ ενώ στο *Ίατρικῶν συναγωγῶν ἐκλογαί* υπάρχει ένα εκτενές κεφάλαιο *Περὶ ποδάγρας καὶ ἀρθρίτιδος*.⁷⁴ Στη *Σύνοψιν πρὸς Εὐστάθιον* παραδίδονται τέσσερα κεφάλαια σχετικά με την ποδάγρα (ή και για άλλες συνεξεταζόμενες παρεμφερείς νόσους),⁷⁵ ενώ στα *Βιβλία πρὸς*

Schriften, Τυβίγγη 1992.

67. Βλ. Fichtner, *Corpus Galenicum*, σ. 111, αρ. 301. Για την ποδάγρα στο *Corpus Galenicum* βλ. A. Ruiz Moreno - Luisa Galimberti de Carbajo, «La gota en la obra de Galeno», *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Medica* 10 (1958) 249-274. Βλ. και Schnitker, «A history of the treatment of gout», 91-92.

68. Για το σχετικό απ. βλ. στη σημ. 75.

69. Βλ. Rhazes, *Continens* 26 = Φιλάγρ., απ. 14 Masullo: *Filogorius in epistola missa ad Fidisium de podagra*, κ.ά.

70. Βλ. Rhazes, *Continens* 30 = Φιλάγρ., απ. 17 Masullo: *Dixit Filogorius in epistola sua de cyragra et podagra*.

71. Βλ. Φιλάγρ., απ. 18-34 Masullo.

72. Βλ. ό.π., απ. 8-34 Masullo.

73. Βλ. Ορειβ., *Ίατρ. συν.* 8, 47 [CMG VI/1/1, σ. 297, 17-34].

74. Βλ. Ορειβ., *Ίατρ. συν. έκλ.* 8, 75 [CMG VI/2/2, σσ. 243, 8-246, 20].

75. Βλ. Ορειβ., *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 9, 56 [CMG VI/3, σσ. 310, 1-311, 6]: *Περὶ ποδάγρας, ἀρθρίτιδος καὶ ἰσχιαδικῶν θεραπέια*. ό.π. 9, 57 [CMG VI/3, σ. 311, 7-20]: *Πρὸς ποδαγρικὰς ἄρθρων ῥευματικὰς διαθέσεις καὶ σκίρρους*. ό.π. 9, 59 [CMG VI/3, σ. 312, 1-8]: *Πρὸς σκίρρους τὸ Φιλαγρίου ἐν τῷ ε' τῶν ποδαγρικῶν* = Φιλάγρ., απ. 8 Masullo. ό.π. 9, 60 [CMG

Εὐνάπιον,⁷⁶ που απευθύνονται στον ομώνυμο «φιλίατρον» σοφιστή⁷⁷, επίσης δεν παραλείπεται από τον Ορειβάσιο η πραγμάτευση των σχετικών με την ποδάγρα.

Ο Αλέξανδρος Τραλλιανός (6ος αι.) έχει αφιερώσει στην ποδάγρα ένα ολόκληρο βιβλίο του ιατρικού συγγράμματός του,⁷⁸ ενώ ο Αέτιος ο Αμιδηνός (6ος αι.) στο δωδέκατο βιβλίο τῶν Λόγων *ιατρικῶν* πραγματεύεται τα σχετικά με την παθολογία και τη θεραπεία των νοσημάτων των αρθρώσεων.⁷⁹ σημαντικό τμήμα του βιβλίου αυτού αφορά την ποδάγρα.⁸⁰ Επίσης στο ιατρικό σύγγραμμα του Παύλου Αιγινήτη (7ος αι.) υπάρχει κεφάλαιο, όπου γίνεται μια σχετικά εκτενής πραγμάτευση *Περὶ ποδάγρας καὶ ἀρθρίτιδος*.⁸¹

Ο Παῦλος Νικαῖος (μετά τον 7ο αι. και πριν από τον 9ο/10ο) στο σύγγραμμά του, που έχει παραδοθεί άτιτλο, αφιερώνει το 1306 κεφάλαιο στην παθολογία και τη θεραπεία της ποδάγρας.⁸²

Στη *Σύνοψιν Ιατρικῆς* του Λέοντος του ιατροῦ και φιλοσόφου (9ος αι.) υπάρχει συντομώτατο κεφάλαιο *Περὶ ἀρθρίτιδος, ποδάγρας και ισχιάδος*.⁸³

Στον Δημήτριο Πεπαγωμένο (13ος αι.) οφείλουμε το *Σύνταγμα περὶ τῆς ποδάγρας*,⁸⁴ το οποίο, μετά τα σχετικά έργα του Φιλαργίου (4ος αι.), αποτελεί την πρώτη αυτοτελή πραγμάτευση της νόσου στο Βυζάντιο.⁸⁵

VI/3, σ. 312, 9-16]: *Ποδάγρας προφυλακτικόν*.

76. Βλ. Ορειβ., *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 4, 116 [CMG VI/3, σσ. 489, 20-491, 5]: *Περὶ ποδάγρας καὶ ἀρθρίτιδος καὶ ισχιάδος*.

77. Βλ. και παρακάτω, σημ. 89.

78. Βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 501, 8-585, 24 Puschmann]. Βλ. επίσης Th. Puschmann, *Alexander von Tralles. Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung – Ein Beitrag zur Geschichte der Medicin*, τ. 1, Βιέννη 1878 (ανατ. Άμστερνταμ 1963), σσ. 277-283 (όπου γίνεται έκθεση του περιεχομένου του δωδέκατου βιβλίου και μνεία των απόψεων κάποιων γιατρών για την ποδάγρα), και Schnitker, «A history of the treatment of gout», 92-94.

79. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12 [εκδ. Γ. Α. Κωστομοίρης]: *Περὶ ισχιάδος και ποδάγρας και ἀρθρίτιδος*. Βλ. και Schnitker, «A history of the treatment of gout», 94.

80. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 2 κ.ε. [σσ. 30, 15 κ.ε. Κωστομοίρης]: *Περὶ ποδάγρας και ἀρθρίτιδος*.

81. Βλ. Παῦλ. Αιγιν., *Επιτ. ιατρ.* 3, 78 [CMG IX/1, σσ. 299, 8-309, 31], κ.ά.

82. Βλ. Παῦλ. Νικ. 130 [σσ. 226, 23-227, 33 Ieraci Bio]: *Περὶ ποδάγρας*.

83. Βλ. Λέων ιατρ., *Σύν. ιατρ.* 7, 10 [σ. 209, 18-26 Ermerins].

84. Βλ. Ά. Π. Κούζης, *Δημητρίου τοῦ Πεπαγωμένου (sic) Σύνταγμα περὶ τῆς ποδάγρας* [Βυζαντινῶν ιατρῶν τὰ εὐρισκόμενα 26], Ἐν Ἀθήναις 1909. Για τη διάκριση του Δημητρίου Πεπαγωμένου, συγγραφέα του έργου για την ποδάγρα, από τον ομώνυμό του επίσης γιατρό, φίλο του Ιωάννη Χορτασμένου, βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. 3, μετάφρ. Γ. Χ. Μακρῆς κ.ά., Ἀθήνα 1994, σσ. 141-144. Βλ. όμως PLP.

85. Βλ. και Schnitker, «A history of the treatment of gout», 94-95.

Ένα σύντομο κείμενο με τίτλο *Δίαιτα προφυλακτική εις ποδάγραν* προέρχεται από τον Ιωάννη Χούμνο (1250/5-1327), ενώ ενότητες για την ποδάγρα υπάρχουν στα συγγράμματα του Θεοφάνη Νόννου (10ος αι.), του Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουάριου (13ος-14ος αι.), του Νικολάου Μυρεψού (14ος αι.)⁸⁶ κ.ά.

Φυσικά η νόσος μνημονεύεται και σε διάφορα άλλα έργα, πλην της ιατρικής γραμματείας, η καταγραφή τους όμως ξεφεύγει από το πλαίσιο της καθαυτό ιατρικής πραγμάτευσής της (άσχετα από το αν στα έργα αυτά απεικονίζονται ενδεχομένως κάποιες κοινές και ευρέως διαδεδομένες ιατρικές γνώσεις).⁸⁷

ΣΧΟΛΙΑ

Το κείμενο που εξετάζεται εδώ έχει γραφεί για χάρη κάποιου ιδιώτη, κατά πάσα πιθανότητα ενός *podestà* της Χίου (ίσως του Ιωάννη Ντεζοάλδιου), ενώ, όπως προκύπτει από τον πρόλογο, αυτοί που θα αναλάμβαναν να εκτελέσουν τις θεραπευτικές υποδείξεις του Ιωάννη Καλοειδά προφανώς δεν ήταν γιατροί, ή τουλάχιστον όχι άτομα που ήταν σε θέση να κατανοήσουν τον επιστημονικό λόγο, στον οποίο ήταν γραμμένο το αρχικό κείμενο (βλ. στ. 10-12: *ἵνα καὶ οἱ μὴ μετέχοντες λόγου καταλαμβάνωσι ταύτην καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν ἀφορῶντα τῆς σῆς ἀντιλήψεως διενεργῶσι καὶ διαπράττωνται*).

Παρόμοιες ενέργειες δεν ήταν ασυνήθιστες ούτε στην αρχαιότητα ούτε κατά τη βυζαντινή εποχή. Είναι γνωστό ότι αρκετά ιατρικά κείμενα γράφηκαν περιέχοντας απλές θεραπευτικές υποδείξεις, τις οποίες μπορούσε να εκτελέσει και ένας μη γιατρός,⁸⁸ και επίσης ότι άλλα, σχετικών

86. Βλ. J. F. Boissonade, *Anecdota nova*, Παρίσι 1844 (ανατ.: 1962), σσ. 220-222· Νικόλαος Μυρεψός, *Δυναμερὸν* I 3, 27 [= Φιλάγρ., απ. 8-8c Masullo]. (Το *Δυναμερὸν* του Νικολάου Μυρεψού παραμένει ακόμη ανέκδοτο· έχει δημοσιευθεί μόνον η λατινική μετάφρασή του).

87. Βλ. π.χ. Timplalexī, *Medizinisches in der byz. Epistolographie*, σσ. 79-88 (για την ποδάγρα στη βυζαντινή επιστολογραφία, 1100-1453).

88. Όπως για παράδειγμα οι διαιτητικές οδηγίες του Διοκλή του Καρύστιου για τους οδοιπορούντες· βλ. Ορειβ., *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 5, 31 [CMG VI/3, σ. 166, 5-31] = Διοκλ., απ. 184 van der Eijk. Παρόμοιο είναι και το αραβικό σύγγραμμα *Ἐφόδια τοῦ ἀποδημοῦντος*, το οποίο γνώρισε μεγάλη διάδοση όχι μόνο στον αραβικό κόσμο, αλλά και στη μεσαιωνική Ευρώπη με τη λατινική μετάφρασή του και στο Βυζάντιο με την ελληνική που έγινε ήδη τον 11ο αι· επίσης είναι γνωστές και τρεις εβραϊκές μεταφράσεις του. Για τα *Ἐφόδια* και τη σχετική γραμματεία βλ. Αιμ. Δ. Μαυρουδής, «Τὰ *Ἐφόδια τοῦ ἀποδημοῦντος* καὶ ὁ συγγραφέας τους Ἰραβας γιατρός Abou Djafar Ah'mad - Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου», *Δέλτος* 21 (2001) 10-16 = G. Dugat, *Τὰ Ἐφόδια τοῦ ἀποδημοῦντος. Ἡ ἱατρικὴ πραγματεία τοῦ Ἰραβας Abou Djafar Ah'mad*, μετάφρ. Αιμ. Δ. Μαυρουδής - Ἀθ. Δ. Στεφανῆς, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 95-116.

σύντομα ιατρικά έργα, γράφηκαν κατά παράκληση ιδιωτών,⁸⁹ όπως δηλαδή και η προκείμενη επιστολή. Γενικά τα έργα αυτά υποδεικνυαν απλές θεραπευτικές μεθόδους, όπως χρήση απλών φαρμάκων, φλεβοτομία, καθαρτικά κτλ., ή κατέγραφαν την ενδεικνυόμενη δίαιτα για διάφορες ασθένειες που συνέβαιναν συχνά.

Βασική πηγή του κυρίως κειμένου, δηλαδή αυτού που σαφώς προέρχεται από τον Καλοειδά, είναι το δωδέκατο βιβλίο του συγγραμματος του γιατρού Αλεξάνδρου Τραλλιανού (6ος αι.).⁹⁰ ολόκληρο το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο στην αιτιολογία, τη συμπτωματολογία και τη θεραπεία της ποδάγρας.⁹¹ Στη διερεύνηση της σχέσης του κειμένου που εκδίδεται εδώ με το *Περί ποδάγρας* βιβλίο του Αλεξάνδρου μάς κατευθύνει ο ίδιος ο Καλοειδάς, αφού δύο φορές μνημονεύει ως πηγή του τον κατά οκτώ περίπου αιώνες προγενέστερο ομότεχνό του.⁹² Φυσικά εξαιτίας της περιορισμένης έκτασης του κειμένου του εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κάποιος ότι ο Καλοειδάς συμπεριέλαβε σ' αυτό μικρό μόνο μέρος των απόψεων του Αλεξάνδρου, και ειδικότερα κάποιες θεραπευτικές επεμβάσεις (φλεβοτομία, κάθαρση) και κυρίως διατροφικές υποδείξεις, τις οποίες έπρεπε να τηρήσει ο ασθενής· όπως οι προηγούμενες ιατρικές πράξεις έτσι και η παρασκευή των σχετικών εδεσμάτων δεν απαιτούσε καμιά εξειδικευμένη γνώση. Ακόμη πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η σε μερικά χωρία μη ιδιαίτερα εμφανής ομοιότητα ανάμεσα στα κείμενα του Καλοειδά και του Τραλλιανού οφείλεται μάλλον στην εκλαϊκευμένη μορφή με την οποία μας έχει παραδοθεί το κείμενο του πρώτου.⁹³

89. Ο Ορειβάσιος (4ος αι.) έγραψε το σύγγραμμά του *Βιβλία πρὸς Εὐνάπιον* για τον φίλο του σοφιστή Εὐνάπιο, ο οποίος δεν ήταν γιατρός αλλά «φιλάτρος»· για την αιτία της συγγραφής βλ. Ορειβ., *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* [CMG VI/3, σ. 317, 2-9 και 23-27]. Ο Αλέξανδρος Τραλλιανός (6ος αι.) έγραψε την *Επιστολή περὶ ἐλμίνθων* κατά παράκληση κάποιου φίλου του, ονόματι Θεοδώρου, ο οποίος, όπως προκύπτει από το κείμενο της επιστολής, δεν ήταν γιατρός και το παιδί του κινδύνευε από τις ἐλμίνθες· βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [2, 586-599 Puschmann]. Τον 14ο αι. ο γιατρός Ἰωάννης Ζαχαρίας Ακτουάριος άρχισε τη συγγραφή του έργου του *Περί διαγνώσεως παθῶν*, με σκοπό να το πάρει μαζί του ο Αλέξιος Απόκαυκος κατά το διπλωματικό ταξίδι του ἐπὶ τοὺς ὑπερβορείους Σκύθας [= τους Μογγόλους] (όταν όμως αναχώρησε ο Απόκαυκος, ο γιατρός είχε περατώσει μόνο το πρώτο βιβλίο της πραγματείας του). Βλ. και Μαυρουδής, «Τὰ Ἐφόδια τοῦ ἀποδημοῦντος ...», 10-11.

90. Πρβ. Schmalzbauer, «Über die Podagra», 239.

91. Βλ. Αλέξ Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 501, 8-585, 24 Puschmann].

92. Βλ. παρακάτω, τα σχόλια στους στ. 71-74 και 78-82.

93. Πρέπει να σημειωθεί ότι στα σχόλια που ακολουθούν καταγράφονται κατά κύριο λόγο απόψεις ίδιες ή παρόμοιες με αυτές που εκτίθενται στο εδώ εκδιδόμενο κείμενο ή που η παράθεσή τους συμβάλλει στην κατανόηση του χωρίου που κάθε φορά σχολιάζεται. Επίσης ιατρικοί όροι, ονόματα φυτών ή άλλων φαρμακευτικών υλών σχολιάζονται επιλεκτικά, εφόσον κάτι τέτοιο κρίνεται ενδιαφέρον.

στ. 1 κ.ε.: Η αρχή της επιστολής, και ειδικότερα το χωρίο στο οποίο αιτιολογείται η εργασία του ανώνυμου μεταφραστή της, δηλαδή (στ. 1-9): *Ἐπειδὴ, ὃ εὐγενέστατε σώματι καὶ ψυχῇ κύριέ μου, ... καὶ διὰ τοῦτο ὄρισας κάμοι τῷ ταπεινῷ εὐχέτη σου πεζεῦσαι ...,* θυμίζει την αρχή του *Συντάγματος περὶ τῆς ποδάγρας* τοῦ Δημητρίου Πεπαγωμένου, ο οποίος συνέγραψε το πόνημα αυτό κατ' εντολή του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (σ. 3, 1 κ.ε. Κούζης): *Ἐπεὶ ὄρισε πρὸς με ὁ κράτιστος καὶ ἅγιος ἡμῶν αὐθέντης καὶ βασιλεύς, ἵνα ἐγγράφως παραδηλώσω περὶ τῆς ποδάγρας νόσου ...*

Το ρήμα *πεζεύω* στο προκείμενο χωρίο σημαίνει «Μεταφέρω κ. (συν. από μια λογιότερη προγενέστερη μορφή) σε γλώσσα απλούστερη και πιο κατανοητή»· βλ. Κριαράς, λ. «πεζεύω (II)».

στ. 3-4: *τῆς πρὸ πολλοῦ ἐπηρεαζούσης σε ἀσθενείας, τῆς ποδαλγίας λέγω.*

Για τον όρο *ποδαλγία* ως συνώνυμο της *ποδάγρας* βλ. [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 3 [14, 563, 5-7 K.]: *Περὶ ποδαλγίας. ...* (λατιν. μτφρ. του χωρίου: «Ad podagram ...»)· αὐτόθι [14, 566, 14-567, 4 K.]: *Πρὸς ποδαλγίαν ...* (λατιν. μτφρ. του χωρίου: «Ad podagram ...»)· Ορειβ., *Ἰατρ. συν.* 5, 3 [CMG VI/1/1, σ. 120, 24], κ.ά. Βλ. καὶ LSJ, λ. *ποδαλγία* καὶ *ποδάγρα*. Πρβ. καὶ το επίθετο *ποδαλγικός* ως συνώνυμο του *ποδαγρικός*, Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 17 [14, 208, 14-209, 8 K.]: *Ἀμαράντου Γραμματικοῦ πρὸς ποδαλγικούς, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐχρῆτο.* Βλ. ἀκόμη R. J. Durling, *A Dictionary of Medical Terms in Galen* [Studies in Ancient Medicine 5], Leiden - New York - Köln 1993, σ. 271, λ. *ποδαλγικός*.

στ. 4-5: *ὡς ἱατρὸν ἄριστον*

Η έκφραση αυτή, άσχετα αν εκ πρώτης όψεως φαίνεται κοινότυπη, χρησιμοποιείται στην ιατρική γραμματεία – αλλά και σε άλλα έργα – όταν πρόκειται είτε να χαρακτηρισθούν ιδιαίτερα σημαντικοί γιατροί είτε να καθορισθούν γενικά τα επιστημονικά προσόντα του πλήρως καταρτισμένου γιατρού. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι στο ψευδο-γαληνικό σύγγραμμα *ἽΟροι ἱατρικοὶ* αφιερώνεται ιδιαίτερο λήμμα στον ορισμό του *ἀρίστου ἱατροῦ*· βλ. ό.π. 26 [19, 355, 5-6 K.]: *ἽΑριστος ἱατρός ἐστὶν ὁ πάντα πράττων ἐν ἱατρικῇ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον.* Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται σε ιδιαίτερα σημαντικούς γιατρούς, όπως ο Ιπποκράτης, ο Διοκλής, ο Πραξαγόρας, ο Ερασίστρατος κ.ά.,⁹⁴ ενώ στην ιατρική γραμματεία, κυρίως, καθορίζονται τα γενικά προσόντα ή οι ειδικότερες γνώσεις, κάτοχος των οποίων πρέπει να είναι ο *ἄριστος ἱατρός*· ενδεικτικά βλ.

94. Βλ. π.χ. Γαλην., *Προτρ. ἐπ' ἱατρ.* 10 [σ. 14, 18-21 Kaibel], καὶ *Π. φυσ. δυν.* 1, 13 [2, 30, 15-16 K. = Gal. scr. min. III, σσ. 122, 22-123, 3] = Ερασίστρ., *ἀπ.* 140 Garofalo.

Ιπποκρ., Προγν. 1 [2, 110, 1 L.]: τὸν ἰητρὸν δοκέει μοι ἄριστον εἶναι πρόνοιαν ἐπιτηδεύειν, και το σχετικό σχόλιο του Γαληνού Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. 1, 1 [18/2, 1, 1-2, 16 K. = CMG V/9/2, σ. 197, 1-21]· Ἴπποκρ., Π. φυσ. 1 [6, 92, 11-13 L.]· Γαλην., Υγιειν. 5, 10 [6, 361, 9-14 K.]· στον ἴδιο, Π. τροφ. δυν. 1, 1 [6, 453, 6-8 K.]· στον ἴδιο, Θεραπ. μέθ. 3, 7 [10, 206, 1-6 K.]· στον ἴδιο, Π. συστ. ἰατρ. 17 [1, 291, 16-292, 1 K.]· στον ἴδιο, Π. ἀνατ. ἐγγ. 2, 2 [2, 286, 8-13 K.]· [Γαλην.], Π. νεφρ. παθ. 5 [19, 676, 14-16 K.]: ὥστε χρῆ τῶ ἀρίστῳ ἰατρῶ ἀκριβῶς εἰδέναι τὸ κατὰ φύσιν ...· Ορειβ., Ἰατρ. συν. 44, 7 [CMG VI/2/1, σ. 121, 29-31]: τὸν ἄριστον ἰατρὸν χρῆ προγινώσκειν τὸν ὀλεθρίως ἔχοντα και τὸν σωτηριωδῶς· Αλέξ. Τραλλ., Π. πυρετ. 1 [1, 311, 8-10 Puschmann]: τοῦτο γὰρ ἐστὶ και ἀρίστου ἰατροῦ, τὸ ζητεῖν ἅπαντα και πολυπραγμονεῖν και μετὰ προσδιορισμοῦ προσφέρειν τὰ βοηθήματα· στον ἴδιο, Π. ὀφθαλμ. 1 [σ. 134, 1-2 Puschmann]: Ἄπαντα μὲν ἰατρὸς ἄριστος ἰᾶσθαι τὰ πάθη σπουδάζειν ὀφείλει.⁹⁵

στ. 15-17: Γίνωσκε οὖν, κύριέ μου, ὅτι τοῦτο τὸ νόσημα συμβαίνει γίνεσθαι ἢ φλεγματικῶ χυμοῦ πλεονάσαντος ἢ μελαγχολικῶ ἢ ξανθοχολικῶ ἢ αἱματικῶ.

Κατὰ τον Ἰωάννη Καλοειδά η ποδάγρα προκαλεῖται ἀπὸ τον πλεονασμὸ κάποιου ἀπὸ τους τέσσερις χυμοὺς του σώματος.⁹⁶ την ἴδια αιτιολογία δέχεται και ο Αλέξανδρος Τραλλιανός, Θεραπ. 12 [2, 501, 19-503, 2 Puschmann]: πολλὰ μὲν οὖν εἰσιν τὰ αἷτια τὰ τὴν ἀνιαρὰν τίκτοντα ποδάγραν· και γὰρ αἷμα συρρεῦσαν ἐν τῇ τῶν ἄρθρων κοιλότητι θερμὸν και διατεῖνον αὐτὰ τε και τοὺς συνδέσμους ὀδύνην ἐργάζεσθαι πέφυκε σφοδρὰν. ὁμοίως και χολὴ πολλάκις ἐπιρρῦεῖσα μετὰ τῶν νεύρων και συνδέσμων και τῶ φλέγειν ἅμα και διατείνειν ἐπιφέρειν οἷδε μεγάλας ὀδύνας. ἐτι δὲ φλέγμα χωρῆσαν εἰς τοὺς εἰρημένους τόπους ὀδύνης ἰσχυροτέρας αἷτιον γίνεται ἅμα τε τῇ ψύξει και τῶ στενοχωρεῖν και διατείνειν αὐτούς. οὕτω δὲ και ὁ μελαγχολικὸς χυμὸς οὐ μόνον τῶ φύχειν και θλίβειν, ἀλλὰ και τῶ βάρους ἐπιτελεῖν αἰσθησιν οὐ μετρίους ἐργάζεται τοὺς παροξυσμούς. Ωστόσο στην πραγμάτευση του νοσήματος ἀπὸ τους δύο γιατροὺς ἐπισημαίνεται η ἐξῆς βασικὴ διαφορά: ο Αλέξανδρος ἐξετάζει χωριστὰ την κάθε μορφή της ποδάγρας, ἀνάλογα με

95. Ἀπὸ την λοιπὴ γραμματεία βλ. ενδεικτικὰ Αἰλ. Ἀριστ., Ροδίους π. ὁμον. 559, 5: ἀλλ' οὗτος ὁ ἄριστος ἰατρὸς ὅστις ἂν ὑγιεῖς ποιεῖν ἐπίστηται· Ευσέβ., Εὐαγγ. προπ. 1, 5, 5, 1: και ὁ μὲν τῶν ἰατρῶν ἄριστος εἰς μέσον προελθὼν ἅ τε χρῆ προφυλάττεσθαι και ἅ προσήκει δρᾶν ὥσπερ τις ἄρχων και κύριος μετ' ἐπιστήμης προστάττει, κ.ά.

96. Σχετικὰ με τους τέσσερις χυμοὺς, αἷμα, φλέγμα, ξανθὴ και μέλαινα χολή, η σύμμετρη μίξη των οποίων ἔχει ως ἀποτέλεσμα την υγεία και η διατάραξή τους προκαλεῖ την νόσο, βλ. Ἴπποκρ., Π. φύσ. ἄνθρ. 4 [6, 38, 19-40, 6 L.].

τον πλεονασμό του χυμού που την προκάλεσε,⁹⁷ ενώ ο Καλοειδής φαίνεται να δέχεται δύο μόνο βασικές μορφές της νόσου, αφού κάνει λόγο για ποδάγρα που προκαλείται από πλεονασμού φλεγματικού ή μελαγχολικού χυμού, και περι ... τής από αίματικού ή ξανθοχολικού γινομένης άσθeneίας.

Από τους βυζαντινούς γιατρούς σημειώνουμε ότι ο Αέτιος ο Αμιδηνός (6ος αι.) ως αιτία της ποδάγρας θεωρεί το πλήθος των υγρών (χυμών) που συγκεντρώνονται στα πόδια.⁹⁸ Ως παθογόνα υγρά κατονομάζει τους τέσσερις χυμούς⁹⁹, όπως δηλαδή και ο Αλέξανδρος Τραλλιανός, ενώ επιπλέον κάνει λόγο για άλυκον φλέγμα,¹⁰⁰ για όρρωδη ρεύματα¹⁰¹ και για ρεύματα που οφείλονται γενικά σε έπιπλοκή των χυμών (ωστόσο ούτε στον τίτλο ούτε στο κείμενο του οικείου κεφαλαίου μνημονεύονται οι συνδυασμοί των χυμών).¹⁰² Στη θεραπεία όμως της ποδάγρας, εκτός από τις μορφές της νόσου που προκαλούνται από την πληθώρα ενός μόνο χυμού,¹⁰³ κάνει πιο συγκεκριμένο λόγο και για μορφές της νόσου που οφείλονται σε συνύπαρξη χυμών, δηλαδή αίματος και χολής¹⁰⁴, χολής και

97. Ενώ στο χωρίο αυτό ο Αλέξανδρος κάνει λόγο για τέσσερις μορφές της ποδάγρας, κάθε μία από τις οποίες προκαλείται από τον πλεονασμό ενός από τους ισάριθμους χυμούς του σώματος, στη συνέχεια παραλείπει να εξετάσει την ποδάγρα που οφείλεται στον πλεονασμό του μελαγχολικού χυμού (μέλανας χολής): βλ. *Θεραπ.* 12 [2, 503, 8-519, 2 Puschmann]: *Περί τής υπό χολώδους χυμού γινομένης ποδάγρας*. ό.π. [2, 519, 3-547, 7 Puschmann]: *Περί τής έπι φλεγματικῶ χυμῶ γινομένης ποδάγρας*. ό.π. [2, 547, 8-549, 8 Puschmann]: *Περί τής έφ' αίματικῶ χυμῶ συνισταμένης ποδάγρας*. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο Αλέξανδρος, όπως προκύπτει τόσο από το παραπάνω χωρίο όσο και από άλλα του έργου του, χρησιμοποιεί τους όρους *χολή* ή *χολώδης χυμός* για να δηλώσει μόνο την ξανθή χολή. Βλ. και στον ίδιο, *Θεραπ.* 1, 8 [1, 463, 17-19 Puschmann]: *θερμότερα γάρ σοι φαίνεται [sc. ή έπιφάνεια τής κεφαλής] έφ' ὧν έστι χολῶδες, ψυχροτέρα δέ έφ' ὧν φλεγματώδες, ήττον δέ ψυχρά έφ' ὧν μελαγχολῶδες. οὕτω μὲν διαγιγνώσκεις τοὺς τίκτοντας τὸν ἄχωρα χυμούς*. Παρόμοια χρήση των ὀρων αυτών διαπιστώνεται και στον Αέτιο τον Αμιδηνό.

98. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 4 [σ. 32, 4 -12 Κωστομοίρης]: *Ὅτι ὑγρῶν πλήθος ἐργάζεται τὸ πάθος*.

99. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 12 [σ. 37, 7-38, 5 Κωστομοίρης]: *Αίματικῶ χυμοῦ ὄντος τοῦ ἐπιρρέοντος σημεῖα*. ό.π. 12, 13 [σ. 38, 6-21 Κωστομοίρης]: *Χολώδους ρεύματος σημεῖα*. ό.π. 12, 14 [σ. 39, 1-16 Κωστομοίρης]: *Φλεγματώδους ρεύματος σημεῖα*. ό.π. 12, 16 [σ. 40, 1-17 Κωστομοίρης]: *Μελαγχολικῶ ρεύματος σημεῖα*.

100. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12 15 [σ. 39, 17-22 Κωστομοίρης]: *Άλυκῶ φλέγματος σημεῖα*.

101. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 17 [σ. 40, 18-41, 5 Κωστομοίρης]: *Ὅρρωδῶν ρευμάτων σημεῖα*.

102. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 18 [σ. 41, 6-10 Κωστομοίρης]: *Περί τῶν ἐξ ἐπιπλοκῆς χυμῶν ρευμάτων*.

103. Βλ. π.χ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 41 [σ. 68, 17-70, 20 Κωστομοίρης]: *Θεραπεία τῶν ἐπι μελαγχολικῶ ρεύματι καμνόντων*.

104. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 44 [σ. 73, 20-74, 21 Κωστομοίρης]: *Θεραπεία τῶν ἐφ' αἵματι καὶ χολῇ μειγμένων διαθέσεων*.

φλέγματος¹⁰⁵ και μελαγχολικού χυμού αναμεμιγμένου με τους λοιπούς.¹⁰⁶

Ο Παύλος ο Αιγινήτης (7ος αι.) επίσης θεωρεί ως αιτία της νόσου τον πλεονασμό κάποιου από τους τέσσερις χυμούς.¹⁰⁷

στ. 18-22: *Και ἐὰν συμβῆ καὶ γένηται ἀπὸ πλεονασμοῦ φλεγματικοῦ ἢ μελαγχολικοῦ χυμοῦ, γίνεται μὲν πρῆσμα εἰς τὰ πονοῦντα μέλη τοῦ σώματος, χωρὶς δὲ ὀδύνης καὶ θερμασίας· καὶ οὐδὲ εἰς τὴν ἔξωθεν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος φαίνεται κοκκινότης τίποτε· διὰ τοῦτο ἐν ἀνάγκῃ ἵνα βλάβπτωσι μὲν τὰ ψυχρά, ὠφελῶσι δὲ τὰ θερμὰ εἰς τὴν τοιαύτην ἀσθένειαν.*

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 519, 5-8 Puschmann]: *εἰ δὲ τύχοι τὸ ἐπιρρέον εἶναι φλεγματώδες καὶ ψυχροῦ ἐπιρρέοντος αἰσθάνεσθαι περὶ τὰ πεπονθότα, μήτε δὲ ἐξέρυθρα μήτε ζέοντα εἶναι τὰ μόρια, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτεταμένα, ὑπὸ τῶν θερμαινόντων μὲν ὠφελεῖσθαι, ἀνιάσθαι δὲ καὶ βλάπτεσθαι ὑπὸ τῶν ψυχόντων.*

Ὡς ἀντίστοιχη της ἐκφρασης του Αλεξάνδρου ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτεταμένα στο κείμενο της επιστολής υπάρχει η λέξη *πρῆσμα*. Κατὰ τον Γαληνό το ουσιαστικό αυτό στην Ιπποκρατική Συλλογή δηλώνει το *ἐμφύσημα*,¹⁰⁸ ἐνῶ στα *Ἱππιατρικά* ὡς αιτίες του *πρήσματος* σημειώνονται το *ρέυμα* (ὅπως δηλαδή και στην περίπτωση της ποδάγρας)¹⁰⁹ ἢ το *λάκτισμα*.¹¹⁰ Ἡ σπανιότητα της χρήσης της λέξης αυτής τεκμηριώνεται αφενός ἀπὸ το γεγονός ὅτι ο Γαληνὸς τη συμπεριλαμβάνει μεταξύ εκεί-

105. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 12, 45 [σ. 75, 1-11 Κωστομοίρης]: *Χολῆς τῷ φλέγματι μιγνυμένης θεραπεία.*

106. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 12, 46 [σ. 75, 12-76, 6 Κωστομοίρης]: *Μελαγχολικῶν χυμῶν μιγνυμένων τοῖς ἄλλοις θεραπεία.*

107. Βλ. Παύλ. Αιγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 78 [CMG IX/1, σ. 299, 29-31]: *Ὁ δὲ πλεονάζων χυμὸς ὅτε μὲν χολώδης, ὅτε δὲ αἱματικός, ἄλλοτε δὲ μελαγχολικός, ὡς τὸ πολὺ δὲ φλεγματικός τε καὶ ὠμὸς ἐστίν, ἔκ τε σιτίων πλεονεξίας καὶ ἀπεψιῶν καὶ ἀργίας συνιστάμενος.*

108. Βλ. Γαλην., *Τῶν Ἱπποκρ. γλ. ἐξήγ.* [19, 132, 12-13 K.]: *πρῆσμα: ἐμφύσημα, καὶ πρήσιος τῆς ἐμφυσησεως, καὶ πρηστικώτατον, τὸ ἐμφυσητικώτατον.* Ἡ αἰτία της δημιουργίας *πρήσματος* στα ιπποκρατικά ἔργα εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ εκείνη που προβάλλεται σε μεταγενέστερα κείμενα, ἀφοῦ πρόκειται για πρήξιμο που οφείλεται σε συγκέντρωση ἀέρα, ἐμπνευμάτωση. Αἰξίζει ἐπίσης να γίνει ἐδῶ ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση: Παρόλο που ο Γαληνὸς συμπεριλαμβάνει τὴ λέξη *πρῆσμα* μεταξύ των ιπποκρατικῶν γλωσσῶν που ἐπεξηγεῖ, το ουσιαστικό αυτό δεν ἐντοπίζεται σε κανένα ἀπὸ τα συγγράμματα που συγκροτοῦν τὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογὴ, ὅπως μας ἔχει διασωθεῖ: βλ. *Index Hippocraticus* (J.-H. Kühn – U. Fleischer), Göttingae 1989, ὅπου στο λ. *πρῆσμα* γίνεται ἀπλῶς παραπομπὴ στο ἔργο του Γαληνοῦ, που μνημονεύθηκε παραπάνω. Βλ. ὁμως τὴ σημ. 112.

109. Για τὸ *ρέυμα* ὡς αἴτιο πρόκλησης της ποδάγρας βλ. παρακάτω, στο σχόλιο στον στ. 56.

110. Βλ. *Ἱππιατρ.* (Hipp. Cantabr.) 41, 10 [2, 174, 16-18 Oder – Hoppe]: *Εἰς πρῆσμα ἀπὸ ρεύματος ἢ λακτίσματος ...*

νων που δεν ήταν πλέον συνήθεις την εποχή του,¹¹¹ και αφετέρου από τη διαπίστωση ότι εντοπίζεται ελάχιστες φορές στα ιατρικά κείμενα.¹¹² Το ουσ. *πρήσμα* χρησιμοποιείται ως συνώνυμο με το ουσ. *ὄγκος* (στ. 66) και *ὄγκωμα* (στ. 44).

στ. 22-24: *ὅταν γένηται δηλονότι ἀπὸ μελαγχολικοῦ ἢ φλεγματικοῦ χυμοῦ· πρέπει γοῦν πρὸ τοῦ νὰ γένηται κάθαρσις τῶν τοιούτων χυμῶν ...*

Πρβ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 519, 27-28 Puschmann]: *εἰ μὲν οὖν σοι φανείη τὸ λυποῦν εἶναι φλέγμα, ἀναγκαῖον τοῦτο κενῶσαι πρὸ γε πάντων φλεγμαγωγοῖς.*

Ο Αέτιος, στο κεφάλαιο σχετικά με τη Θεραπεία τῶν ἐπὶ μελαγχολικῶν ρεύματι καμνόντων, κάνει λόγο τόσο για φλεβοτομία όσο και για κάθαρση τῶν μελαγχολικῶν ρευμάτων,¹¹³ ενώ στο κεφάλαιο που επιγράφει Καθολικὴ μέθοδος θεραπείας ποδαγρικῶν σημειώνει: *διττὸς τοίνυν καὶ τῆς ἰάσεως ὁ σκοπὸς ἡμῖν ἔσται, κένωσις τοῦ πλεονάζοντος χυμοῦ καὶ ῥῶσις τῶν ἀσθενησάντων μορίων· ἡ μὲν οὖν κένωσις γίγνεται ἢ διὰ φλεβοτομίας ἢ διὰ καθάρσεως.*¹¹⁴

στ. 24-28: *ἵνα μὴ θερμαίνης τὰ πάσχοντα μέλη τοῦ σώματος, μετὰ ἀλοιφῶν δηλονότι ἢ ἀνηθελαίου ἢ χαμαιμη(λε)λαίου· μεγάλως γὰρ θέλεις βλάψειν, διότι, ὅσον θερμαίνεις τὰ πονοῦντα μέλη τοῦ σώματος, τοσοῦτον μᾶλλον ἐπισπᾶσαι καὶ σύρεις τὴν ὕλην ἐπάνω τῶν μελῶν ἐκείνων.*

Η υπόδειξη ότι πριν από την κάθαρση των ποδαγρικῶν δεν πρέπει να θερμαίνονται τα πάσχοντα μέρη με αλοιφές κτλ. γίνεται από τον Ιωάννη Καλοειδά στη θεραπεία της ποδάγρας που οφείλεται σε πλεονασμὸ φλεγματικὸ ἢ μελαγχολικὸ χυμοῦ. Η ἴδια υπόδειξη εντοπίζεται και στο ἔργο του Αλεξάνδρου Τραλλιανού, αλλά στην ενότητα, στην οποία αυτός πραγματεύεται τη θεραπεία τῆς ὑπὸ χολώδους χυμοῦ γινομένης ποδάγρας· βλ. *Θεραπ.* 12 [2, 507, 10-14 Puschmann]: *ἀλλὰ καὶ τὰ πάσχοντα μέρη ἐμφύχειν καὶ παρηγορεῖν σπουδάζειν, ὥστε μὴ διὰ τὴν ἄπειρον πύρωσιν ἢ τὴν πολλὴν ὀδύνην τῶν ἄρθρων ἐπὶ πλέον ρευματίζεσθαι τὰ μέρη· καὶ γὰρ ἡ θερμασία τῶν πεπονθότων μορίων ἔλκειν εἰς αὐτὰ πέφυκε τὴν ὕλην καὶ ὀδύνην πάλιν ἐπισπᾶσθαι.*

111. Βλ. Γαλην., *Τῶν Ἱπποκρ.* γλ. ἐξήγ. [19, 62, 8-63, 3 K.]: *ὅσα τοίνυν τῶν ὀνομάτων ἐν μὲν τοῖς πάλαι χρόνοις ἦν συνήθη, νυνὶ δ' οὐκέτι ἐστὶ, τὰ μὲν τιαυτὰ γλώττας καλοῦσι καὶ ταύτας ἐξηγησάμενος ἔρχομαι.*

112. Η λέξη *πρήσμα* εντοπίζεται μία φορά στον Γαληνὸ, στο ἔργο που ἤδη μνημονεύθηκε, μία στο ψευδο-γαληνικό *Περὶ εὐπορίστων* 3 [14, 566, 5 K.], μία στο ψευδο-ιπποκρατικό *Ἐρμηνεία περὶ ἐνεργῶν λίθων*, και τέσσερις φορές στα *Ἱππιατρικά*.

113. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 12, 41 [σ. 68, 17-69, 5 Ζερβός].

114. Βλ. Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 12, 21 [σ. 43, 13-15 Ζερβός].

Για το *άνηθέλαιον* ως απλό φάρμακο που θερμαίνει ή ως συστατικό θερμαντικών αλοιφών βλ. Παλλάδ., *Σχόλ. εις Ίπποκρ. Έπιδημ.* Στ' 5, 10 [2, 138, 3-5 Dietz]: *ένθεν έπιτίθει τὰ δι' άνηθελαίου και καστορίου και πάντων τών θερμαινόντων, εἴ έστι ψυχρὰ ή δυσκρασία· Ίππιατρ.* (Exc. Lugd.) 200 [2, 312, 2-14 Oder - Hoppe]: *Περὶ αλοιφῆς θερμῆς· ή ώφέλεια καλλίστη. Άνηθελαίου (κτλ.), κ.ά.*

Για το *χαμαιμηλέλαιον* βλ. [Γαλην.], *Π. άπεψ.* 129 και 148-149 [σ. 72 Moraux]: *Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ.* 5, 4 [2, 183, 29-30 Puschmann], κ.ά.

Το *έπισπῶ* στην αρχαία ιατρική ορολογία δηλώνει την ενέργεια του γιατρού να απομακρύνει από το σώμα (ή από ένα σημείο του) κάποιον νοσογόνο παράγοντα, και τα φάρμακα που χρησιμοποιούνταν για τον σκοπό αυτόν ονομάζονταν *έπισπαστικά*. βλ. Γαλην., *Πρὸς Πίσωνα π. τῆς θηρ.* 16 [14 280, 8-10 K.]: *και κεχρησθαι τοῖς ἄλλοις φαρμάκοις ὅσα έπισπαστικά έστι, και ένδον τῆς σαρκὸς τὸν ἰὸν μένειν οὐκ έἶ.* Βλ. και Durling, *A Dictionary*, σ. 164, λ. *έπισπαστικός*.

Η *ύλη*, η οποία αν συγκεντρωθεί στην πάσχουσα περιοχή, θα επιδεινώσει την κατάσταση είναι το *ρεύμα* που προκάλεσε την ποδάγρα.¹¹⁵

στ. 29-30: και ποιήσης και άντλησμὸν μετὰ θαλάσσης

Στο χωρίο αυτό γίνεται λόγος για τη θεραπευτική κατάβρεξη πάσχοντος ποδιού με θαλασσινό νερό. Το ουσιαστικό *άντλησμός*, που χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η ενέργεια αυτή, είναι εξαιρετικά σπάνιο· στα εκδεδομένα ιατρικά κείμενα, εκτός από το εδώ εξεταζόμενο, εντοπίζεται μία μόνο φορά· βλ. Στέφ., *Σχόλ. εις τὸ Ίπποκρ. Π. άγμ.* [σ. 57, 8-9 Irmer]: *οὕτω γάρ αν κωλύοιντο οἱ ρευματισμοί· έπειτα χαλαστικοῖς τισι φαρμάκοις και άντλησμοῖς μαλάττειν τὸ κατεσκληρό.*¹¹⁶

Ο συνήθης όρος που χρησιμοποιούνταν από τους αρχαίους γιατρούς για να δηλωθεί η θεραπευτική κατάβρεξη ήταν *κατάντλησις* ή *κατάντλημα*. ενδεικτικά βλ. [Γαλην.], *Π. άρίστ. αίρέσ.* 23 [1, 169, 8 K.]: *τὸ μὲν γάρ από πυρὸς καταντλήσει και καταπλάσμασι τοῖς τὰς έσχάρας άποστήσαι δυναμένοις ἰώμεθα· Παύλ. Αιγιν., Έπιτ. ἱατρ.* 6, 34 [CMG IX/2, σ. 73, 5-6]: *εἰ δὲ φλεγμαῖνοι, συμπεπτικὸν έπιβάλωμεν κατάπλασμα καταντλήμασι πρότερον χρώμενοι.*

Για το θαλασσινό νερό, το οποίο καταντλούμενο ωφελεί σε διάφορες παθήσεις, βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ἱατρ.* 5, 11 [3, 13, 20-14, 1 Wellmann]: *θαλάττιον ύδωρ δριμύ, θερμαντικόν, καχοστόμαχον, κοιλίας ταρακτικόν,*

115. Σχετικά με την έννοια του *ρεύματος* στην αρχαία ιατρική βλ. παρακάτω, το σχόλιο στους στ. 63-64.

116. Ο όρος εντοπίζεται μία ακόμη φορά στο έργο *Έκλογαί Βασιλικών*, όπου όμως αναφέρεται στον *άντλησμόν* του αγρού· βλ. ό.π. 2, 3.

ἄγον φλέγμα. θερμὸν δὲ καταντλούμενον ἐπισπᾶται καὶ διαφορεῖ, ἀρμόζον τοῖς περι νεῦρα πάθεισι καὶ χιμέτλοις πρὸ τοῦ ἐλκωθῆναι· Φιλούμ., Π. ἰοβ. 7 [CMG IX/1, σ. 12, 21]: κατάντλησις δι' ὄξους καὶ θαλάσσης· Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. τῶν κ. τόπ. 9, 8 [13, 316, 17-18 K.]: χρωῶ δὲ καὶ καταντλήσει θαλάσσης ψυχροῦ· Ορειβ., Σύν. πρὸς Εὐστάθ. 7, 11 [CMG VI/3, σ. 218, 33-34], κ.α.· στον ἴδιο, Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. 3, 25 [CMG VI/3, σ. 412, 32], κ.α.· Παῦλ. Αἰγιν., Ἐπιτ. ἰατρ. 4, 29 [CMG IX/1, σ. 351, 17].

στ. 34: μάλαθρα

Πρόκειται για το φυτό μάραθρον ἢ μάλαθρον, για τις φαρμακευτικές ιδιότητες του οποίου κάνει λόγο ο Διοσκουρίδης, Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 70 [2, 81, 1-16 Wellmann], μάραθρον· πρβ. και στον ἴδιο, ὁ.π. 3, 71 [2, 82, 1-11 Wellmann], λ. ἵππομάραθρον. Βλ. ἀκόμη [Γαλην.], Π. νεφρ. παθ. 4 [19, 668, 15 K.]. Ανών., Διαγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ. 11 [σ. 84, 6 Garofalo]. Ανών., Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ. 23 [2, 267, 32 Ideler]. Ανών., Π. οὔρ. ἐν πυρετ. [2, 327, 16-17 Ideler]. Νικομ., Λεξ. [2, 303, 17 Delatte]: ἀράδιον μάλαθρον, κ.ά. Για την ετυμολογία της λέξης μάλαθρον βλ. Etym. Gud.: Μάλαθρον. παρὰ τὸ μάλα ἀθρεῖν, ἤγουν λίαν βλέπειν· ἢ ὅτι μάλα θρεῖ, ἦτοι ὠφελεῖ τὴν ὄρασιν. Βλ. και Π. Γ. Γεννάδιος, Λεξικὸν Φυτολογικόν, Ἐν Ἀθήναις 1914 (ανατ. 1977), σ. 639, λ. «Μάραθρον».

στ. 35: δαυκία

Το φυτό αυτό καταγράφεται από τον Διοσκουρίδη, Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 72 [2, 83, 1-84, 5 Wellmann], ως δαῦκος, ενώ από τον Νίκανδρο, Θηριακὰ 858 ως δαῦκειον (τό). Ο δαῦκος (καρότο) μνημονεύεται σε συγγράμματα της Ιπποκρατικής Συλλογής, π.χ. στο Π. διαίτ. ὄξ. 7 [2, 274, 4 L.] και [Π. διαίτ. ὄξ.], 14 [2, 474, 2 L.], στα Γυν. 1, 34 [8, 82, 2 L.] και 1, 78 [8, 184, 15 L.], κ.α. Βλ. ἀκόμη Θεόφρ., Π. φυτ. ἰστ. 9, 15, 5· Γαλην., Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 6, 4 [11, 862, 1-10 K.]. Ανών., Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ. 1 [2, 259, 7 Ideler], 10 [2, 264, 13 Ideler] και 73 [2, 277, 4-5 Ideler]. Ιερόφ., Π. τροφ. 1, 4 [1, 409, 14 Ideler]. στον ἴδιο, Πῶς ὀφείλει διαίτ. ἄνθρ. [2, 457, 1 Delatte]. Ἱππιατρ. (Hipp. Cantabr.) 71, 20 [2, 211, 1 Oder - Horpe]. Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν. [2, 296, 10 Delatte]: σταφυλῖνος, ὁ δαῦκος. Ως δαυκίς μνημονεύεται από τον Ανών., Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ. 3 [2, 260, 14 Ideler]. Επίσης βλ. Ησύχ., Λεξ., λ. δαῦκος, και Ερωτιαν., Τῶν παρ' Ἱπποκρ. λέξ. συν. Δ 26, λ. δαῦκος, και Γεννάδιος, Λεξικὸν Φυτολογικόν, σσ. 238-239, λ. «Δαῦκος».

στ. 37-38: Περὶ δὲ τῆς ἀπὸ αἱματικοῦ ἢ ξανθοχολικοῦ γινομένης ἀσθενείας, ἐξ ὧν τινων πλέον πάσχει ἢ ἀντίληψίς σου, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον
Από τους παραπάνω στίχους διαφαίνεται ὅτι ἡ ποδάγρα στη συγκε-

κριμένη περίπτωση οφειλόταν στον πλεονασμό αίματος ή ξανθής χολής. Αυτός προφανώς είναι και ο λόγος για τον οποίον η πραγμάτευση αυτής της μορφής της νόσου είναι λεπτομερέστερη και καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της επιστολής.

στ. 39: *ἡ διάγνωσις τῆς αἰτίας, ἤγουν τὰ σημάδια τῆς ἀσθενείας*

Συνήθως τα συμπτώματα (*σημεῖα, σημάδια*) καθοδηγούν τον γιατρό στη διάγνωση της νόσου αλλά όχι αναγκαστικά και στη γνώση των αιτιών που την προκαλούν. Εξάλλου κάθε νόσος δεν προκαλείται από ένα μόνον αίτιο. Στην εξεταζόμενη επιστολή όμως επιχειρείται όχι απλώς να καταγραφούν τα γενικά συμπτώματα της ποδάγρας αλλά να εκτεθούν τα ειδικότερα συμπτώματα σε συνάρτηση με τη συγκεκριμένη αιτία, ούτως ώστε, όταν κάποιος παρατηρήσει αυτά τα συμπτώματα, τότε να μπορεί να διαγνώσει με ασφάλεια και το συγκεκριμένο αίτιο. Έτσι στό σημείο αυτό της επιστολής θα απαριθμηθούν τα συμπτώματα (*σημάδια*) που εμφανίζονται, όταν αίτιο της νόσου είναι το αίμα ή η ξανθή χολή.

στ. 41-46: *ξανθοχολικοῦ γοῦν ἢ αἱματικοῦ ὑπάρχοντος τοῦ αἵτιου ... πολλάκις δὲ οὐδὲ πρῆσμα φαίνεται, ἀλλὰ πόνος καὶ ὀδύνη μεγάλη μετὰ θερμῆς καὶ κοκκινότητος ἐν τῷ δέρματι.*

Ο Καλοειδᾶς σημειώνει ότι κατά την ποδάγρα που οφείλεται σε ξανθή χολή ή αίμα ενδέχεται στο πάσχον μόριο, σε μερικές περιπτώσεις, να παρουσιασθεί οίδημα, αλλά πολλές φορές το σύμπτωμα αυτό απουσιάζει. Στην αντίστοιχη ενότητα του Αλεξάνδρου Τραλλιανού γίνεται λόγος μόνο για την περίπτωση κατά την οποία δεν παρατηρείται οίδημα, και μάλιστα η απουσία του οιδήματος δηλώνει, κατά τον Αλέξανδρο, τη χολώδη αιτιολογία της νόσου· βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 503, 11-15 Puschmann]: *γνωριεῖς δὲ τὸ ἐπιρρέον ὑγρόν, εἰ χολῶδες εἶη, ἐκ τοῦ μηδένα φανερόν ὄγκον ἐπιφέρεσθαι τοῖς ἄρθροις, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ τοῦ θερμασίας πυρώδους αἰσθάνεσθαι τὸν κάμνοντα μᾶλλον ἢπερ διατάσεως ἢ βάρους ἐγκειμένου τινός, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐρυθρόν ὄρασθαι τῇ χροιαῖ τὸ ὀδυνώμενον μόριον.*

στ. 44: *ὄγκωμα*

Βλ. Αἰλ. Ηρωδ., *Ἐπιμερ.*, σ. 139, 4-5 Boissonade: *οἶδημα, τὸ ὄγκωμα· Αἴσωπ., μυθ. 279 Hausrath· Φώτ., Λεξ. ο 318, 1: Οἶδημα: ὄγκωμα, φλεγμονή, ἀπόστημα, καὶ [Ζων.], Λεξ. ο: Οἶδημα: ὄγκωμα. Η λέξη είναι εξαιρετικά σπάνια· βλ. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Προρρητ.* 3, 6 [16, 720, 6-7 K.= CMG V/9/2, σ. 113, 21]: *ὡς εἰ καὶ οὕτως εἶπε «καὶ φυσῶδες ὄγκωμα προσωφελοῦσι».*¹¹⁷*

117. Η λέξη ὄγκωμα όμως δεν εντοπίζεται ούτε στο Προρρητικόν ούτε σε άλλο έργο

στ. 44: κάρβωνα

Το ουσ. κάρβων, ὁ (πληθ. -νες και -να) απαντά σε αρκετούς μεταγενέστερους αρχαίους και επίσης σε βυζαντινούς συγγραφείς, αλλά εντοπίζεται σε ελάχιστα χωρία ιατρικών κειμένων· βλ. Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 1, 135 [CMG VIII/1, σ. 69, 1]: *τῆ ἐξῆς κάρβωνας πολλοὺς ἐπιθείς· στον ἴδιο, ὁ.π.* 12, 59 [σ. 99, 11-12 Κωστομοίρης]: *καὶ ἐπὶ τῶν διὰ κακοχυμίαν ἐσθιόντων γῆν καὶ ὄστρακα καὶ κάρβωνας·* Παύλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 3, 28 [CMG IX/1, σ. 209, 17], και Λέων ιατρ., *Σύν. ιατρ.* 6, 19 [σ. 201, 9-10 Ermerins].

στ. 46-48: πρέπει τοίνυν ἐπὶ ταύτης τῆς διαθέσεως, ἤγουν τῆς γινομένης ἀπὸ αἱματικοῦ ἢ ξανθοχολικοῦ, φλεβοτομίαν ποιεῖν, ἐὰν ἐνί μόνον ἰσχυρὰ ἢ δύναμις τοῦ πάσχοντος.

Τῆ φλεβοτομία ως θεραπευτικὴ πράξη σε περίπτωση ποδάγρας που οφείλεται σε πλεονασμὸ του αἵματος την προτείνει ο Αλέξανδρος στην ἐνόητα *Περὶ τῆς ἐφ' αἱματικῶ χυμῶ συνισταμένης ποδάγρας·* ἀντὶ τῆς φράσης *ἐὰν ἐνί μόνον ἰσχυρὰ ἢ δύναμις τοῦ πάσχοντος* στο χωρίο του Αλεξάνδρου ὑπάρχει ως ἀντίστοιχη ἡ γενικὴ ἐκφραση *εἰ μὲν μηδὲν εἴη τὸ κωλύον·* βλ. Αλεξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 547, 9-10 Puschmann]: *Εἰ μὲν αἱματικὸν ὑπολάβοις εἶναι τὸν συρρεῦσαντα χυμὸν εἰς τὰ ἄρθρα, εἰ μὲν μηδὲν εἴη τὸ κωλύον, εἰς τὴν τῆς φλεβοτομίας ἐλθεῖν κένωσιν.*¹¹⁸

Ο ὅρος *διάθεσις* δηλώνει την κατάσταση εἴτε ολόκληρου του σώματος εἴτε κάποιου μορίου του (π.χ. ἡπατικὴ διάθεσις)· ἡ κατάσταση αὐτὴ μπορεί να εἶναι κατὰ φύσιν (υγεία) ἢ παρὰ φύσιν (νόσος)· βλ. Durling, *A Dictionary*, σσ. 115-120, λ. *διάθεσις*.¹¹⁹

στ. 51-56: παραλάμβανε τροφήν ψυχρὰν καὶ εὐκρατον, οἷον ἰντίδιον, μαϊούνιον, μολόχην· ἐὰν δὲ ὀρέγεσαι, καὶ βλήττον καὶ σπανάκιν καὶ χρυσολάχανον καὶ τζόχον καὶ κολοκύνθην μετὰ ῥοδοζώμου ἢ σταφυλοζώμου καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, πᾶν εἶδος ὅπου δύναται νὰ σὲ καταφύξη καὶ νὰ ὑγράνη· κραιπὴν δὲ καὶ κάρδαμον καὶ πράσον καὶ σκόρδον καὶ ῥόκας ὡς βλαβεράς πρέπει σε ἀποφεύγειν.

της Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς· βλ. *Index Hippocraticus*, ὅπου στο λ. ὄγκωμα γίνεται παραπομπὴ μόνον στο σχετικὸ ὑπόμνημα του Γαληνοῦ. Βλ. και την ἀνάλογη περίπτωση με το ουσ. *πρήσιμα* (σχόλιο στους στ. 18-22).

118. Πρβ. και Αέτ., *Λόγ. ιατρ.* 12, 23 [σ. 45, 10-47, 7 Κωστομοίρης], ὅπου ο γιατρός αὐτός προτείνει τῆ φλεβοτομία ως θεραπευτικὸ μέσο σε περιπτώσεις *πολυαίμων ποδαγρικῶν*, και Ρούφο Εφέσιο στον Αέτιο, *Λόγ. ιατρ.* 12, 24 [σ. 47, 8-48, 2 Κωστομοίρης], ὅπου γίνεται λόγος ὄχι απλῶς για φλεβοτομία, ἀλλὰ και για ἀφαίρεση τῶν *κυρτουμένων φλεβῶν ἐκ τῶν ῥευματιζομένων μορίων*.

119. Βλ. ἐνδεικτικὰ μερικὰ παραδείγματα, Γαλην., *Π. αἰρέσ. τοῖς εἰσαγομ.* 8 [Gal. scr. min. III, σ. 22, 7]: *τῆς πληθωρικῆς καλουμένης διαθέσεως· ὁ.π.* 9 [Gal. scr. min. III, σ. 25, 14]: *διάθεσις τις παρὰ φύσιν ἢ ῥύσις ἐστὶ· στον ἴδιο, Π. συστ. ιατρ.* 14 [1, 273, 3-5 K.], κ.ά.

Ο Καλοειδής σημειώνει την αναγραφόμενη δίαιτα ύστερα από τη διενέργεια της φλεβοτομίας (μετὰ τὸ ποιῆσαι τὴν φλεβοτομίαν) στην περίπτωση ποδάγρας που προκαλείται από αιματικό ή ξανθοχολικό χυμό. Ο Αλέξανδρος όμως σημειώνει την ίδια δίαιτα – τόσο τις τροφές που πρέπει να τρώει ο ασθενής, όσο και εκείνες που πρέπει να αποφεύγει – ύστερα από την αναγραφή φαρμάκων που καθαίρουν την ξανθή χολή, και ως δίαιτα μηδὲν ἔχειν θερμόν, ἤτοι χολὴν ὅλως τίκτειν δυνάμενον. Παρατίθεται αμέσως παρακάτω το σχετικό χωρίο του Αλεξάνδρου, όπου υπάρχει η ίδια ακριβώς δίαιτα, κάπως διευρυμένο, ώστε να καταστούν κατανοητά όσα ειπώθηκαν αμέσως παραπάνω· βλ. Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 509, 2-12 Puschmann]: (τὰ νῦν δ' ἀπὸ τῆς διαίτης ἀρξώμεθα διδάσκοντες, ὡς δεῖ καὶ αὐτὴν μηδὲν ἔχειν θερμόν ἤτοι χολὴν ὅλως τίκτειν δυνάμενον. οὕτω μὲν οὖν προνοεῖσθαι δεῖ τοῦ τε ὄλου καὶ τῶν πεπονηθότων μοριῶν, λοιπὸν δὲ καὶ τῇ διαίτῃ προσέχειν, ὥστε καὶ αὐτὴν ἐμφύχουσάν τε καὶ ὑγραίνουσάν εἶναι, παραιτεῖσθαι δὲ πᾶν, ὅ,τι ἂν θερμαῖνον πάνυ τι χολῶδες τίκτειν δύναται¹²⁰).

Περὶ λαχάνων. Λαχάνων δὲ προσφερέσθωσαν ἴντυβόν τε καὶ θριδακίνην καὶ μαλάχην, εἰ δὲ ἡδέως ἔχοιεν, καὶ βλίτον καὶ χρυσολάχανον καὶ σόγγον καὶ πᾶν ὁ,τιοῦν φύχειν τε καὶ ὑγραίνειν δυνάμενον. κράμβην δὲ καὶ κάρδαμον καὶ εὐζωμον καὶ πράσον καὶ σκόρδον ὡς πολέμια φεύγειν δεῖ.

στ. 52: ἰντίδιον

Πρόκειται για το ἀντίδι(ον)· βλ. Γεννάδιος, *Λεξικὸν Φυτολογικόν*, σσ. 514-515, λ. «Κιχώριον» (ιδιαιτ. σ. 515).

στ. 52: μαϊούνιον

Πρόκειται για το φυτό θρίδαξ (βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 136 [1, 207, 10-208, 16 Wellmann]), το οποίο κοινῶς ονομάζεται μαρούλι(ον)· επίσης είναι γνωστό με τις ονομασίες μαϊούλιον ή μαϊούνιον· σχετικά βλ. Γεννάδιος, *Λεξικὸν Φυτολογικόν*, σσ. 422-423, λ. «Θρίδαξ». Βλ. ἀκόμη Ἀνών., *Π. τῶν δώδ. μην.* 8, 6 [1, 427, 34 Ideler], 10, 8 [1, 429, 18 Ideler], κ.α.· Ἀνών., *Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ.* 1 [2, 258, 36 Ideler]· Ἀνών., *Π. τροφ. σύντ.* 5 [σ. 243, 16 Ermerins], 7 [σ. 247, 16 Ermerins], κ.α.· Ἱερόφ., *Π. τροφ.* 4, 6 [1, 412, 14 Ideler], καὶ 6, 7 [1, 413, 33-34 Ideler]· Νικομ., *Λεξ.* [2, 304, 16-17 Delatte]: *ἀδωνία θρίδαξ, οἶον μαρούλιον*· στον ἴδιο, ὁ.π. [2, 314, 4-5 Delatte] κτλ. Τέλος βλ. Αἰλ. Ἡρωδ., *Ἐπιμερ.*, σ. 58, 9 Boissonade:

120. Αυτό, το τρόπον τινά εισαγωγικό κείμενο στην αναγραφή της δίαιτας, σχετίζεται φυσικά με το σύνολο των τροφών (φυτικών και ζωικών) που καταγράφονται στη συνέχεια του βιβλίου.

θρίδαξ και θριδακίνη, τὸ μαιούλιον, και σ. 226, 5 B., και [Γαλην.], Π. ἀντεμβ. [19, 745, 8 K.]: ἀντὶ τρωξίμου, μαιούνιον τε και μαιούλιον.

στ. 52: βλήττον

Για το βλήτ(τ)ον ἢ βλίτον βλ. Θεόφρ., Π. φυτ. ἰστ. 1, 14, 2· Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 117 [1, 191, 3-4 Wellmann]. Το φυτό αυτό μνημονεύεται (και με τις τρεις ορθογραφικές παραλλαγές) σε συγγράμματα της Ἰπποκρατικής Συλλογῆς, π.χ. Π. παθ. 41 [6, 250, 22 L.], Π. διαίτ. 2, 54 [6, 560, 4 L.], Γυν. 2, 196 [8, 380, 16 L.]. Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν. [2, 296, 3-4 Delatte]: ῥαδάχνη ἢ τζεγρεκία ἤτοι τὸ βλίτον· ἄλλοι δὲ τὴν ἐγκλυστρίδα φασί, κ.α. Βλ. ἀκόμη Ησύχ., Λεξ., λ. βλίτον, και Μιχ. Ψελλός, Ποιήματα 6, 307: βλήττον, εἶδος λαχάνου. Τέλος βλ. Γεννάδιος, Λεξικὸν Φυτολογικόν, σ. 199, λ. «Βλήττον».

στ. 53: χρυσολάχανον

Για την ταύτιση του χρυσολάχανου με το φυτό ἀνδράφαξις βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 119 RV [1, 192, 19 Wellmann]: ἀνδράφαξις· οἱ δὲ ἀνδραφάξ, οἱ δὲ χρυσολάχανον· ἀκόμη [Ἰπποκρ.], Π. διαφ. και παντ. τροφ. [2, 481, 14-16 Delatte]: ἀνδραφάξις ἤτοι τὸ χρυσολάχανον ψυχρὸς και ὑγρὸς και στυπτικὸς και ὠφέλιμος πρὸς φλεγμονὴν στομάχου και ἐλκώσεις, και Ευστάθ., Παρεκβ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. [2, 56, 8 van der Valk]. Για τη μνεία του χρυσολάχανου σε ιατρικά κείμενα βλ. [Ἰπποκρ.], Π. διαφ. τροφ. πρὸς Πτολεμ. [2, 489, 16-17 Delatte]· [Γαλην.], Π. εὐπορ. 3 [14, 551, 6 και 18 K.]. Ἱερόφ., Π. τροφ. 4, 6 [1, 412, 14 Ideler]· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 509, 10 Puschmann]· Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν. [2, 280, 1 Delatte]: ἀτράφαξος τὸ χρυσολάχανον· Νικομ., Λεξ. [2, 305, 10-11 Delatte], κ.ά. Βλ. και Γεννάδιος, Λεξικὸν Φυτολογικόν, σσ. 160-161, λ. «Ἀτράφαξις».

στ. 53: τζόχον

Ο ζόχος ἢ ζοχὸς ταυτίζεται με τον σόγγον του Θεοφράστου, Π. φυτ. ἰστ. 4, 6, 10 και 6, 4, 3, και τον σόγγον του Διοσκουρίδη, Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 131 [1, 203, 1-10 Wellmann]· βλ. ἀκόμη Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν. [2, 297, 9 Delatte]: σόγγος τὸ ζωχίν· Νικόλ. Ἱεροπ., Λεξ. βοταν. [2, 412, 11 Delatte]: σόγγος, ... ζωχός. Για τον τύπο ζοχία (τά) βλ. Ευστάθ., Παρεκβ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. [3, 595, 22-596, 1 van der Valk]: τὸ δ' ἐστὶ σομφόν, ὁποῖόν τι και ὁ σπόγγος και τὰ ἰδιωτικῶς λεγόμενα ζοχία. Βλ. και Γεννάδιος, Λεξικὸν Φυτολογικόν, σσ. 904-905, λ. «Σόγγος».

στ. 55: κραμπὶν

Πρόκειται για την κράμβην (κοιν. «λάχανο»), με τις θρεπτικές αλλά και θεραπευτικές δυνάμεις της οποίας ασχολήθηκαν αρκετοὶ ἀρχαίοι γιατροί, ὅπως ο Μνησίθεος ο Κυζικηνός (στον Ορειβ., Ἰατρ. συν. 4, 4 [CMG

VI/1/1, σ. 100, 16-33]), ο Γαληνός, *Π. κράσ. και δυν. άπλ. φαρμ.* 7, 11 [12, 42, 6-43, 5 K.], κ.ά. Επίσης κεφάλαιο για την κράμβη εντοπίζεται στα *Γεωπ.* 12, 17 [σ. 361, 12-364, 20 Beckh]. Βλ. ακόμη Γεννάδιος, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, σσ. 546-551 (ιδιαίτ. σσ. 547-548: «Κράμβη ή λαχά-νώδης κεφαλωτή»).

στ. 56: ρόκας

Πρόκειται για το φυτό που στην αρχαία γραμματεία μνημονεύεται ως *εὔζωμον*. βλ. Νεοφ. Προδρ., *Π. βοταν.* [2, 284, 10 Delatte]: *εὔζωμον*, ή κοινῶς λεγόμενη *ρόκα*, και Νικομ., *Λεξ.* [2, 312, 20-21 Delatte]: *εὔζωμον*, *ἀροῦκα* ή *ρόκα*. Για το *εὔζωμον* βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 140 [1, 210, 5-14 Wellmann] (όπου μνεία και άλλων συγγραφέων που κάνουν λόγο για το φυτό αυτό).

στ. 59: Ὅταν δὲ φανῶσι καὶ σημάδια πέψεως εἰς τὰ οὖρα σου

Για την άποψη ότι στα ούρα εμφανίζονται σημάδια της πέψης, τα οποία αποτελούν και διαγνωστικά στοιχεία, βλ. [Γαλην.], *Π. άπεψ.* 45 [σ. 69 Moraux]: *σημεῖον πέψεως λευκή και λεία και όμαλή ὑπόστασις* [sc. τῶν οὔρων]. Για την αντίθετη περίπτωση, δηλαδή για τα σημεία της απεψίας, βλ. ό.π. 1-2 [σ. 68 Moraux]· ό.π. 47-49 [σ. 69 Moraux], κ.ά.¹²¹

στ. 59-60: παραλαμβάνε και κάθαρσιν

Το ρήμα *παραλαμβάνω* στα συμφραζόμενα αυτά χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του «εφαρμόζω», «εκτελώ», ενώ οι εκφράσεις *παραλαμβάνειν κάθαρσιν και κάθαρσιν παραληπτέον* (ή με αντίστροφη σειρά των λέξεων) είναι συχνές στα αρχαία ιατρικά συγγράμματα· ενδεικτικά βλ. Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 4, 6 [10, 288, 7-8 K.]: *ή κάθαρσις ... δεόντως παραλαμβάνεται*. Ορειβ., *Ίατρ. συν.* 7, 23 [CMG VI/1/1, σ. 221, 32-222, 1]· *Αέτ., Λόγ. ἰατρ.* 3, 23 [VIII/1, σ. 278, 29]· στον ίδιο, ό.π. 7, 9 [CMG VIII/2, σ. 261, 27-28]· στον ίδιο, ό.π. 9, 30 [σ. 340, 15-16 Ζερβός]· Παύλ. Αιγιν., *Έπιτ. ἰατρ.* 3, 15 [CMG IX/1, σ. 159, 11], κ.ά.

στ. 63-64: συμβαίνει γὰρ πολλάκις τὸν τοιοῦτον ῥευματισμὸν γίνεσθαι

...

Για τον ορισμό του *ρεύματος* στην αρχαία ιατρική βλ. [Γαλην.], *Ὅροι ἰατρ.* 328 [19, 433, 13-14 K.]: *Ρεῦμά ἐστι λεπτῶν ὑγρῶν φορὰ ἀκατάσχετος και ἀπροαίρετος*. Ο όρος *ρεύμα* όμως δηλώνει όχι μόνον τη ροή

121. Στο ίδιο, προσγραφόμενο στον Γαληνό, έργο καταγράφονται τα *σημεῖα*, όταν πλεονάζουν ή επικρατούν – γενικά στον οργανισμό και όχι σε σχέση με κάποια συγκεκριμένη νόσο – ξανθή χολή (ό.π. 25-26 [σ. 68 Moraux]), φλέγμα (ό.π. 58 [σ. 69 M.]), αιματικός χυμός (ό.π. 69-71 [σ. 70 M.]), χολώδης χυμός και αίμα (ό.π. 110-111 [σ. 71 M.]), μέλαινα χολή και αίμα (ό.π. 140 [σ. 72 M.]), κτλ., δηλαδή χυμοί ή συνδυασμοί χυμών, παρόμοιοι με αυτούς που προκαλούν την ποδάγρα.

των νοσογόνων υγρών, αλλά πολλές φορές και τα ίδια τα υγρά· βλ. [Γαλην.], Π. κατακλ. προγν. ἐκ τῆς μαθημ. ἐπιστ. 11 [19, 560, 15-16 K.]: ἢ κατ' ἀρχὴν τῆς νόσου ἐκ ῥύσεως ὑγρῶν καὶ λεπτῶν ρευμάτων καὶ δριμέων. ῤευματισμὸς συνεπὼς εἶναι ἡ ροή καὶ συλλογή των νοσογόνων υγρῶν ἢ χυμῶν σε κάποιο μῦο ἢ περιοχὴ του σώματος· γι' αὐτὸ αρκετές φορές στην εξεταζόμενη ἐπιστολή γίνεται λόγος για ῥεῦμα καὶ για ῥευματισμὸν. Εἰδικότερα στο χωρίο που σχολιάζεται ἐδῶ, ο συγγραφέας με τὴν ἐκφραση τὸν τοιοῦτον ῥευματισμὸν ἀναφέρεται στὴν ποδάγρα που προκαλεῖται ἀπὸ αἰματικό ἢ ξανθοχολικό χυμὸ, διευκρινίζοντας ὅμως ὅτι παρόμοιος ῥευματισμὸς μπορεῖ νὰ οφείλεται καὶ σε αἷμα καὶ φλέγμα.

στ. 65-66: ὅταν δὲ ἐνὶ ἐξ αἵματος [sc. ὁ ῥευματισμὸς], φλογώδης ὁ ὄγκος καὶ ἐρυθρὸς, ἤγουν πυρὸς καὶ κόκκινος.

Το πυρὸς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐδῶ συνώνυμο με τὸ ἐπίθ. πυρώδης, παρόλο που τέτοια σημασία του δὲν ἐντοπίζεται καταγραμμένη στα λεξικά. Το ὅτι τὸ πυρὸς σχετίζεται με τὴ θερμότητα που ἀναπτύσσεται στο ἐξοιδημένο σημεῖο του ποδίου προκύπτει σαφέστατα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ παραπάνω χωρίο: φλογώδης ... καὶ ἐρυθρὸς, ἤγουν πυρὸς καὶ κόκκινος. Ἀφοῦ τὸ κόκκινος ἐρμηνεύει τὸ ἐρυθρὸς, ἀναγκαστικά τὸ πυρὸς ἀντιστοιχεῖ στο φλογώδες. Ἐπομένως τὸ πυρὸς δὲν σχετίζεται με τὸ χρῶμα, καὶ φυσικά δὲν χρειάζεται νὰ διορθωθεῖ σε πυ(ρ)ρός. Για τὴ θερμότητα καὶ τὴν ἐρυθρότητα ὡς δύο ἀπὸ τὰ συμπτώματα τῆς ποδάγρας βλ. στ. 45-46: ὀδύνη μεγάλη μετὰ θέρμης καὶ κοκκινότητος ἐν τῷ δέρματι· πρβ. στ. 20-21: χωρὶς δὲ ὀδύνης καὶ θερμασίας· καὶ οὐδὲ εἰς τὴν ἐξωθεν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος φαίνεται κοκκινότης τίποτε. Βλ. ἀκόμη Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [II 503, 12-15 Puschmann]: ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ τοῦ θερμασίας πυρώδους αἰσθάνεσθαι τὸν κάμνοντα μᾶλλον ἢ περὶ διατάσεως ἢ βάρους ἐγκειμένου τινός, ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐρυθρὸν ὄρασθαι τῇ χροιά τὸ ὀδυνώμενον μῦρον· καὶ στον ἴδιο, αὐτ. [II 519, 6-7 Puschmann]: μήτε δὲ ἐξέρυθρα μήτε ζέοντα εἶναι τὰ μῦρια.

στ. 66-67: Διὰ τοῦτο εἶπε πρῶτον τὴν φλεβοτομίαν, ἔπειτα τὴν κάθαρσιν.

Προφανῶς τὸ εἶπε ἀποτελεῖ προσθήκη του μεταφραστῆ τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἀναφέρεται στον Ἰωάννη Καλοειδά.

στ. 68-69: τὴν φλεβοτομίαν παραλάμβανε.

Για τὴν ἐκφραση αὐτὴ ἐνδεικτικά βλ. Γαλην., Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασιστρ. ἐν Ῥώμῃ 9 [11, 246, 15 K.]: παραλαμβάνειν φλεβοτομίαν· στον ἴδιο, Θεραπ. μέθ. 9, 5 [10, 617, 8 K.]: τὸ τῆς φλεβοτομίας παραληπτέον· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 1, 13 [1, 515, 12 Puschmann]· στον ἴδιο, ὁ.π. 2 [2, 7,

1-2 Puschmann]: στον ίδιο, ό.π. 11, 1 [2, 471, 9 Puschmann]: Αέτ., Λόγ. *ιατρ.* 12, 1 [σ. 3, 13-14 Κωστομοίρης]: φλεβοτομίας πρὸ πάντων παραλαμβανομένης· Παύλ. Αιγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 10 [CMG IX/1, σ. 150, 1]· στον ίδιο, ό.π. 4, 2 [CMG IX/1, σ. 322, 3-4], κ.ά.

Βλ. και στον στ. 62: φλεβοτομίαν ποιεῖν. Πρβ. και το σχόλιο στους στ. 59-60: παραλάμβανε και κάθαρσιν.

στ. 71-74: Πρὸ τοῦ γοῦν νὰ ποιήσης τὴν κάθαρσιν, ἡ δίαιτά σου ἄς ἐνι λάχανα και ὀπῶραι, ῥοδάκινα λέγω (και) σταφυλὴ γλυκεῖα, νὰ μὴ δὲν ἔχη στυφότητα τίποτε, δαμάσκηνα γλυκέα και μήλα· ἀπίδια δὲ και ῥόδια ἢ μηδόλως ἢ ἄπαξ και σπανίως πρόσφερε, καθὼς φησιν ὁ Ἀλέξανδρος.

Το χωρίο αυτό είναι το πρώτο από τα δύο, όπου ο Ιωάννης Καλοειδᾶς δηλώνει ρητὰ την πηγή του. Τα λαχανικά, τα οποία πρέπει να τρώει ἢ να αποφεύγει ο ασθενής, προφανῶς είναι αυτά για τα οποία έγινε λόγος στο αμέσως προηγούμενο σχόλιο· για τις οπῶρες βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 511, 12-17 Puschmann]: και τῶν ὀπωρῶν τὴν πάνυ γλυκεῖαν και πέπειρον συμβουλεύω προσφέρεσθαι περὶ ὥραν δευτέραν ἢ τρίτην, μάλιστα τῶν περσικῶν ἢ ῥοδακίνων και σταφυλῆς τῆς σκληροῦς και ἀστύφους ἐχούσης τὰς ῥωγὰς και δαμασκηνῶν και μήλων τῶν γλυκῶν και κιτριῶν καθαρθέντων και λελεπισμένων καλῶς ποιεῖν. ἀπίων δὲ και ῥοιῶν και τῶν ἄλλων ἀπάντων σπανίως ἢ μηδὲ ὄλως προσφέρεσθαι δεῖ.

στ. 75-77: Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι τὴν κάθαρσιν, πρῶτον μὲν πρόσφερε τοὺς πετράιους ἰχθύας, ἤγουν κωβίους, γαλέας, σκορπίους, βόγλωσσα, ψησία και τὰ τούτοις ὅμοια.

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 509, 18-21 Puschmann]: Και τῶν ἰχθύων τοὺς πετράιους μάλιστα και τῶν ἄλλων, οἷς ἢ οὐσία λευκὴ και φαφαρὰ κατὰ φύσιν και οὐδὲν ἔχουσα πιμελῶδες. ...

Βλ. και Αέτ., Λόγ. *ιατρ.* 12, 29 [σ. 54, 14-15 Κωστομοίρης]: τῶν δὲ ἰχθύων τοὺς πετράιους.

στ. 76: κωβίους

Η κοινή ονομασία του φαριού αυτού είναι «γωβίος». Για τη μνεία του σε ιατρικά κείμενα βλ. Ιπποκρ., *Π. διαίτ.* 2, 48 [6, 548, 11 L.]· στον ίδιο, *Π. ἐντ. παθ.* 21 [7, 220, 4 L.]· Διοσκουρ., *Π. ὄλ. ἱατρ.* 2, 30 [1, 131, 16-20 Wellmann]· Γαλην., *Π. τροφ. δυν.* 3, 29 [6, 718, 15-720, 2 K.], κ.α.· Μάρκελλ., *Π. ἰχθ. απ.*, στ. 24· Αέτ., Λόγ. *ιατρ.* 2, 141 [CMG VIII/1, 205, 7-14]· στον ίδιο, ό.π. 2, 242 [CMG VIII/1, 240, 18], κ.α.· Παύλ. Αιγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 44 [CMG IX/1, 363, 2], κτλ.

στ. 76: γαλέας

Είδος ψαριού· βλ. [Ζων.], Λεξ. γ: *Γαλέα*. ὄνομα ἰχθύος.¹²² Για το ψάρι αυτό βλ. Αιλιαν., Π. ζώνων ἰδ. 15, 11: *εἶη δ' ἂν καὶ ἰχθύς γαλῆ, σμικρὸς οὗτος, καὶ οὐδέν τι κοινὸν πρὸς τοὺς καλουμένους γαλεοὺς ἔχων. οἱ μὲν γὰρ εἰσι σελάχιοι καὶ πελάγιοι, καὶ (ἔς) μέγεθος προήκοντες, εἶτα μέντι κυνὶ εἰοίκασιν· ἡ γαλῆ δέ, φαίης ἂν αὐτὴν εἶναι τὸν καλούμενον ἥπατον ...* Ταύτιση του ψαριού αυτού δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί· τόσο στο LSJ, στο λ. *γαλέη, γαλῆ, ἡ*, όσο και στο Λεξικό του Κριαρά, λ. *γαλέα, ἡ*, απλώς σημειώνεται ότι πρόκειται για είδος μικρού ψαριού (στο LSJ υπάρχει η επιπλέον διευκρίνιση ότι είναι διαφορετικό από τον γαλέον, με παραπομπή στο παραπάνω χωρίο του Αιλιανού). Πιθανότατα πρόκειται για κάποιο από τα ψάρια που σήμερα ονομάζονται «γατόψαρα».

στ. 76: βούγλωσσα

Η συνήθης ονομασία του ψαριού αυτού στα ιατρικά κείμενα είναι *βούγλωσσον* (πρόκειται για τη σημερινή «γλώσσα»). Σχετικά με τη μνεία του σε ιατρικά κείμενα, όπου γίνεται λόγος για τις δυνάμεις τροφών ή περιέχονται διαιτητικές υποδείξεις, βλ. [Ιπποκρ.], Π. *διαφ. τροφ. πρὸς Πτολεμ.* [2, 486, 11-12 Delatte]: *τὰ μαλακόσαρκά εἰσιν ὄνισκοι καὶ σμύραιναι, βούγλωσσα ...*· Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 8, 2 [10, 548, 17 K.]· στον ἴδιο, Π. *λεπτ. διαίτ.* 64 [σ. 82, 14 Marinone]· Μάρκελλ., Π. *ἰχθ. απ.*, στ. 18 και 57· *Ανών., Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ.* 1 [2, 258, 19 Ideler]· *Ανών., Π. τροφ. σύντ.* 5 [σ. 241, 12-13 Ermerins]· *Ορειβ., Ἰατρ. συν.* 2, 58 [CMG VI/1/1, σ. 47, 5], κ.α.· στον ἴδιο, *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 4, 3 [CMG VI/3, σ. 126, 4], και *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 1, 20 [CMG VI/3, σ. 335, 5]· *Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ.* 2 [2, 61, 11 Puschmann]· *Αέτ., Λόγ. ἰατρ.* 2, 242 [CMG VIII/1, σ. 240, 18]· *Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν.* [2, 298, 4-5 Delatte]: *σχυθόπωμον, ὁ ἰχθύς τὸ βούγλωσσον, κτλ.*¹²³ Βλ. και το επόμενο σχόλιο.

στ. 76: ψησία

Βλ. Σούδα ψ 77 Adler: *Ψησία*. εἶδος ἰχθύων. Βλ. ακόμη [Ιπποκρ.], Π. *διαφ. τροφ. πρὸς Πτολεμ.* [2, 486, 12-13 Delatte]: *τὰ μαλακόσαρκά εἰσιν ὄνισκοι ... ψησία καὶ λαπίναι*· Συμεών Σηθ, *Σύντ. π. τροφ. δυν.* ψ [σ. 123,

122. Διαφορετικό από το ψάρι που ονομάζεται *γαλέος* (βλ. Αριστοτ., Π. ζ. ἰστ. 1, 489b, κ.ά.), κοινώς «γαλιός». Εδώ πρέπει να γίνει και μία παρατήρηση ὅσον αφορά το λ. *γαλέον, τό*, που υπάρχει στο LBG και βασίζεται στη λανθασμένη ἀνάγνωση ἀπὸ τη Schmalzbauer της σχετικής γραφῆς του κώδ. V. Ενώ ὅλοι οι κώδικες παραδίδουν την αιτ. πληθ. (θηλ.) *γαλέας* (L: *γαλιάς* VP), η Schmalzbauer εκδίδει *γαλέα, τά* (βλ. στ. 70 της ἐκδοσῆς της, χωρὶς να σημειώνεται κάτι στο κριτ. υπόμν.). Αυτό είχε ως συνέπεια να συμπεριληφθεῖ λανθασμένα λ. «γαλέον, τό, ...: τὰ -έα» στο παραπάνω λεξικό.

123. *Βούγλωσσον* ονομάζεται και μία βοτάνη· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 127 [2, 273, 9-274, 2 Wellmann]· *Νεοφ. Προδρ., Π. βοταν.* [2, 282, 6 Delatte]: *βούγλωσσον, ἡ ἄγχουσα, κ.ά.* Την ἴδια ονομασία φέρει και ἓνα ιατρικό εργαλείο· βλ. *Ὀνόμ. τῶν ἰατρ. ἔργ. κ. στοιχ.* [σ. 47, 2 Dietz].

17-21 Langkavel]: *Περὶ ψησίου*. Τὸ ψησίον τῶν εὐχύμων ἐστὶ καὶ εὐπέπτων ἰχθύων, καὶ διὰ τοῦτο προτρέπουσι τὴν αὐτοῦ χρῆσιν ἐπὶ τε τῶν ἀνακομιζομένων καὶ τῶν μὴ ἀδράς ἀμοιβῆς δεομένων. Το ἴδιο ψάρι δηλώνεται καὶ με τὴν ονομασία *ψηττα*. βλ. Αἴλ. Ηρωδ., *Ἐπιμερ.*, σ. 155, 6 Boissonade: *ψηττα καὶ ψησίον, ἰχθύς*. Βλ. καὶ Ανών., *Π. χυμ., βρωμ. καὶ πομ.* 1 [2, 258, 19 Ideler]. Ορειβ., *Ἰατρ. συν.* 2, 58 [CMG VI/1/1, σ. 47, 6] (*ψησσαι*). στον ἴδιο, *ό.π.* 3, 2 [CMG VI/1/1, σ. 70, 22] (*ψηττα*), καὶ Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 2 [2, 61, 11 Puschmann] (*ψησσαι*), κτλ.

Ἡ *ψηττα* ἢ τὸ *ψησ(σ)ίον* εἶναι ψάρι πλατύ, παρόμοιο με τὸ βούγλωσσον. βλ. Αθήν., *Δειπνοσ.* 7, 139 (330a): *Δωρίων δὲ ἐν τῷ Περὶ ἰχθύων γράφει*: «τῶν δὲ πλατέων βούγλωττον, *ψητταν*, ἔσχαρον, ὃν καλοῦσι καὶ *κόριν* ..»· στον ἴδιο, *ό.π.* 8, 139 (329f): *Σπεύσιππος* (απ. 23) ἐν β' Ὁμοίων παραπλήσιά *φησιν* εἶναι, *ψητταν*, βούγλωσσον, *ταινίαν*. Ἡ ομοιότητα τῶν δύο ψαριῶν εἶναι προφανῶς ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον, πάλι ὁ Αθήναιος, στὴν ἐνότητα που ἀφιερώνει στὸ ψάρι αὐτὸ καὶ ὅπου τὸ καταγράφει ὡς θηλυκὸ (ἢ βούγλωσσος) σημειώνει, *ό.π.* 7, 30 (288b): *Ἀττικοὶ δὲ ψητταν αὐτὴν* [sc. τὴν βούγλωσσον] *καλοῦσιν*. Ἡ ἴδια ταύτιση ἐντοπίζεται στὸν Ησύχ., *Λεξ.* ψ 156: *ψηττα: ἰχθύδιον τῶν πλατέων, ἣν τινες σανθάλιον ἢ βούγλωσσον, καὶ στὴ Σούδα* ψ 78 Adler: *ψηττα: τῶν πλατέων τις ἰχθύων· ἔνιοι δὲ βούγλωσσον*. Ἀλλὰ καὶ ὁ Γαληνὸς παρέχει ἐνδείξεις γιὰ τὴ σύγχυση τῶν δύο αὐτῶν ψαριῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· βλ. *Π. τροφ. δυν.* 3, 29 [6, 724, 11 κ.έ. K. = CMG V/4/2, σ. 370]: *παρέλιπε δ' ἐν τούτοις ὁ Φυλότιμος* (απ. 19 Steckerl) *καὶ τὸ βούγλωττον, ὡσπερ ἐν τοῖς πετραίοις τὸν σκάρων, εἰ μὴ τι ἄρα τῷ τῆς ψηττης ὀνόματι καὶ κατὰ τῶν βουγλώσων ἐχρήσατο. παραπλήσια μὲν γάρ πως ἀλλήλοις ἐστίν, οὐ μὴν ἀκριβῶς ὁμοειδῆ βούγλωττόν τε καὶ ψηττα*. Ἐξαιτίας λοιπὸν τῆς διαπιστωμένης μὴ διάκρισης (ἢ ἀσαφούς διάκρισης) τοῦ *ψησ(σ)ίου* ἀπὸ τοῦ βούγλωσσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ ἀντίστοιχη σημερινή ονομασία τοῦ *ψησ(σ)ίου*, στὴ μετάφραση τοῦ βούγλωσσον ἀποδίδεται ὡς «γλώσσα», ἐνῶ τὸ προφανῶς τῆς ἴδιας οἰκογένειας *ψησ(σ)ίον* μνημονεύεται με τὴν ονομασία που ὑπάρχει καὶ στὸ βυζαντινὸ κείμενο. Βλ. καὶ Schmalzbauer, «Über die Podagra», 243.

στ. 77-78: *μετὰ δὲ ταῦτα, τὸ ὀρνίθειον κρέας, τὸ μὴ λιπαρόν, πέρδικας, κοσσύφους καὶ κίχλας.*

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 509, 14-16 Puschmann]: *Τῶν δὲ ὀρνίθων προσφερέσθωσαν τῶν τε φασιανῶν καὶ τῶν κατοικιδίων ὀρνίθων τὰ μὴ λιπαρὰ καὶ ἀτταγῆνας καὶ πέρδικας καὶ κοσσύφους καὶ κίχλας.*

Πρβ. καὶ Αέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 12, 29 [σ. 54, 14 Κωστομοίρης]: *καὶ τῶν πτηνῶν τὰ ὄρεια.*

στ. 78-82: ἐπὶ τούτοις καὶ πρόβειον κρέας, μάλιστα δὲ καὶ τὸ τούτου ἀπόζεμα, καθὼς δὲ λέγει ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι οἶδα τινὰς τῶν οὕτω ρευματιζομένων ἐπὶ πολλῶ καὶ δριμεῖ τῷ ρεύματι πολλὰ ὠφελουμένους ὑπὸ τῶν βοείων κρεῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀποζέματος τῆς κοιλίας αὐτῶν, ἤγουν τῶν βοῶν.

Πρόκειται για το δεύτερο χωρίο, στο οποίο ο Καλοειδᾶς μνημονεύει ρητά ως πηγή του τον Αλέξανδρο· βλ. Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 509, 27-511, 1 Puschmann]: Καὶ τῶν προβατείων δὲ κρεῶν προσφερέσθωσαν τὸ ἀπόζεμα καὶ μάλιστα τῆς κοιλίας τῶν βοῶν. ὁμοίως γοῦν οἶδά τινὰς τῶν οὕτω ρευματιζομένων ἐπὶ πλείστῳ καὶ δριμεῖ ρεύματι μέγιστα ὠφελουμένους ὑπὸ τῶν βοείων κρεῶν.

στ. 82-83: πάντα δὲ τὰ ὄσπρια πρέπει σε νὰ τὰ ἀποφεύγῃς, πλὴν μόνον τῶν χλωρῶν κουκκίων.

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 511, 6-10 Puschmann]: Τῶν δὲ ὄσπριων προσφερέσθωσαν αὐτούς τε τοὺς κυάμους χλωροὺς ... τὰ δ' ἄλλα τῶν ὄσπριων κάλλιόν ἐστιν αὐτοὺς παραιτεῖσθαι.

στ. 83-85: ἀπὸ δὲ τῶν τραγημάτων τὰ κάστανά μόνον τρώγε, τὰ δὲ καρύδια, τὰ κουκουνάρια καὶ τὰ ἀμύγδαλα, ὡσαύτως δὲ καὶ σταφίδας καὶ σῦκα ξηρὰ παραιτοῦ καὶ ἀπόφυγε.

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 511, 19-22 Puschmann]: Τῶν δὲ τραγημάτων συμφέρει μάλιστα τὰ κάστανά λαμβάνειν μήτε καρύων ἢ στροβίλων ἢ ἀμυγδάλων ἐσθίειν, ἀλλὰ μηδὲ πλακούντων ἢ κοπτῶν· ἅπαντα γὰρ ταῦτα βλαβερὰ τοῖς διὰ χολῶδες περίττωμα ρευματιζομένοις τὰ ἄρθρα.

στ. 85-86: τὸ βάδισμα ὑπαρχέτω σοι μέτριον καὶ ὀλίγον χωρὶς κόπου πολλοῦ.

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 12 [2, 511, 24-25 Puschmann]: Κινείσθωσαν δὲ μετρίως ἄνευ κόπου πολλοῦ καὶ πρὸ τροφῆς μᾶλλον ἢ μετὰ τροφήν.

στ. 86-87: ὁ ποτὸς δέ, ὅταν κρατῆται ἡ κοιλία σου, ἄς ἔνι σάχαρ μετὰ ὕδατος ἢ δροσάτον.

Για το ουσ. ποτός, ὁ (= το ποτό, αυτό που πίνεται) βλ. Ηρωδ., Π. καθολ. προσφδ. 8 [Gramm. Graeci III/1, σ. 215, 20-21]: πότος τὸ συμπόσιον, ποτὸς δὲ τὸ πινόμενον· Αμμών., Π. ὁμ. καὶ διαφ. λέξ. 408 [σσ. 105, 20-106, 1 Nickau]: πότος βαρυτόνως καὶ ποτὸς ὀξυτόνως διαφέρει. πότος μὲν γὰρ ἐστὶ βαρυτόνως τὸ συμπόσιον ..., ὀξυτόνως δὲ ποτὸς αὐτὸ τὸ ἔκπομα· Αθαν. Αλεξανδρείας, Ἰστ. εἰς τὸν Μελχισεδέκ [PG 28, 528D]: ἡ δὲ τροφή αὐτοῦ ἀκρόδρυα ἦν, καὶ ὁ ποτὸς αὐτοῦ δρόσος ὃν ἔλειχε· Σούδα π 2142 Adler· Ιω. Τζέτζης, Ἐξηγ. τῆς Ἰλιάδ. (στον στ. 470) [σ. 376, 13-14

Παπαθωμόπουλος]: <ποτοῖο>: ποτός, πᾶν τὸ πινόμενον· πότος δέ, τὸ συμπόσιον κ.ά.

Για το σάχαρ βλ. Διοσκουρ. Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 82 [I 167, 4-9 Wellmann]: καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὃν μέλιτος πεπηγότες ἐν Ἰνδία καὶ τῇ εὐδαίμονι Ἀραβία, εὐρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἄλσι κασί θραυόμενον ὑπὸ τοῖς ὁδοῦσι καθάπερ οἱ ἄλες. ἔστι δὲ εὐκοίλιον, εὐστόμαχον, διεθὲν ὕδατι καὶ ποθέν, ὠφελοῦν κύστιν κεκακωμένην καὶ νεφρούς· καθαίρει δὲ καὶ τὰ ταῖς κόραις ἐπισκοτοῦντα ἐγγχυόμενον· Παύλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 7, 3 [CMG IX/2, σ. 241, 3-6]: τὸ σάχαρ ὅπερ ἐκ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας κομίζεται, ἦττον μὲν γλυκὸ τοῦ παρ' ἡμῖν ἐστίν, ἰσοδυναμεῖ δὲ πρὸς τῷ μήτε κακοστόμαχον εἶναι μήτε διψῶδες ὡς τοῦτο [sc. τὸ μέλι], κ.ά.

Ο τύπος δροσάτον (τριανταφυλλόνερο), ὅπως παρατήρησε ο Α. Κοραῆς, *Ἄτακτα*, τ. 1, Παρίσιοι 1828, σ. 317, ἔχει προκύψει ἀπὸ το ὕδροροσάτον > ὕδροσάτον > δροσάτον· βλ. καὶ Kambylis, «Eriphyllides», σ. 149. Για τὴ σύνθεση καὶ τὴ σκευασία τοῦ ὕδροροσάτου βλ. Ορειβ., *Ἰατρ. συν.* 5, 33 [CMG VI/1/1, σ. 152, 5-9]· Αἰτ., *Λόγ. ιατρ.* 5, 140 [CMG VIII/2, σ. 116, 13-23, καὶ Παύλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 7, 15 [CMG IX/2, σ. 332, 17-18] (καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς γιατροὺς ὡς βασικά υλικά τοῦ εκχυλίσματος καταγράφονται τὰ ροδοπέταλα, τὸ νερό καὶ τὸ μέλι), κ.ά. Ο τ. ὕδροσάτον μαρτυρεῖται ελάχιστες φορές – τουλάχιστον στα εκδομένα κείμενα· βλ. Θεοφ. Νόννος, *Σύν. ἐν ἐπιτ. τῆς ιατρ.* 1, 102 [σ. 354 καὶ 386 Bernard], καὶ [Γαλην.], Π. ἀπεψ. 139 [σ. 72 Moraux], ὅπου ὁμως πρόκειται για διόρθωση τοῦ εκδότη, ἐνῶ για τὸ δροσάτον βλ. Αρχιγ. στον Παύλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 3, 49 [σ. 10, 3 Brescia]· Ιερόφ. σοφ., Π. τροφ. 7, 4 [1, 414, 17-18 Ideler] καὶ 9, 1 [1, 415, 15-16 Ideler] κ.ά.

Παρόμοιο με τὸ ὕδροροσάτον (κτλ.) εἶναι καὶ τὸ ῥοσάτον, με μόνη διαφορὰ ὅτι κατὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ εκχυλίσματος ἀντὶ για νερό χρησιμοποιεῖται κρασί· βλ. Ορειβ., *Ἰατρ. συν.* 5, 33 [CMG VIII/1/1, σ. 152, 10-17] (αναγραφὴ δύο ῥοσάτων)· Αἰτ., *Λογ. ιατρ.* 3, 73-74 [CMG VIII/2, σ. 289, 22-290, 5] (αναγραφὴ δύο ῥοσάτων).

Πρέπει τέλος να σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ο Αλέξανδρος Τραλλιανός στις θεραπευτικὲς υποδείξεις για τὴν ποδάγρα συνιστᾷ τέσσερις φορές τὸ ῥοσάτον (καὶ ὄχι τὸ δροσάτον, ὅπως ἐντοπίζεται στὴν ἐπιστολή)· βλ. *Θεραπ.* 12 [II 507, 7· 513, 20-21· 567, 29 καὶ 569, 28-29 Puschmann]· βλ. καὶ Kambylis, «Eriphyllides», 149.

στ. 88: ῥοδοσάχαρ

Ανών., Π. οὔρ. ἐν πυρετ. [2, 324, 27-28 Ideler]: πινέτω τὸ ὄξυσάχαρ μετὰ τοῦ χυλοῦ τῆς πτισάνης ἢ ῥοδοσάχαρ.

στ. 88-90: *καὶ ἀπλῶς σπούδαζε, ὄση σου δύναμις, μήποτε πολλὰ κρατεῖσθαι τὴν κοιλίαν σου, ἵνα μὴ λάβῃ τὸ ρεῦμα ἀφορμὴν καὶ ἐπὶ πλεῖον χαλάσῃ.*

Για την ποδάγρα ως συνέπεια κοιλιακών διαταραχών (κυρίως απεφιών) βλ. Παύλ. Αιγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 1, 100 [CMG IX/1, σσ. 68, 25 κ.ε.] = Διοκλ., απ. 183a van der Eijk. Οι απεψίες καταγράφονται ως αιτίες της ποδάγρας και από αρκετούς μεταγενέστερους γιατρούς.

στ. 90-92: *ἀκόμη ἐνθυμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ὅτι, μέχρις ἂν κρατῇ τὸ ρεῦμα καὶ πονῇ καὶ κατατιτρώσῃ σε, τὸ ῥοδέλαιον ἐπίχριε μὲ κραμβόφυλλον.*

Βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 549, 28-551, 1 Puschmann]: *ἐπιμενούσης δὲ τῆς ὀδύνης καὶ τῷ διὰ τῶν φύλλων τῆς κράμβης κεχρησθαι.* Στη συνέχεια του χωρίου αυτού ο Αλέξανδρος αναγράφει τη σύνθεση και σκευασία του φαρμάκου, το οποίο παρουσιάζεται συνθετότερο από τη μορφή με την οποία το μνημονεύει ο Καλοειδής: βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 12 [2, 551, 1-5 Puschmann]: *ἔχει δὲ οὕτω [sc. το σχολιαζόμενο φάρμακο]· φύλλα κράμβης ἐψήσας καὶ λειώσας ἐπιμελῶς ἐπίβαλλε τρύγα ὄξους καὶ ὠν ἀνέφθων λεκύθους β' καὶ ῥοδίνου βραχὺ καὶ μείζας ἅμα πάντα καὶ λειώσας ἐπίπλαττε συνεχῶς, ἀλλάττων τὸ βοήθημα καὶ πάνυ γε τὰς σφοδρὰς ὀδύνας παρηγορήσεις.*

Παρόμοιο φάρμακο συνιστά και ο Δημήτριος Πεπαγωμένος, *Σύντ. π. τῆς ποδάγρ.* 41 [σ. 15, 18-21 Κούζης]: *μετρίας μὲν οὔσης ὀδύνης ἢ τε κράμβη καταπλαττομένη, ἀκριβῶς συντριβεῖσα, ἢ τοῦ σελίνου τὰ φύλλα, ἢ καὶ τὰ δύο ὁμοῦ. ἔστι δὲ χρήσιμα καὶ μετὰ ἄρτου προβραχέντος μετὰ τοῦ ὕδατος καὶ λεκύθου ὠν καὶ ῥοδελαίου καὶ ὀλίγου ὄξους, ἐνωθέντα καλῶς καὶ ἐπιτιθέμενα.* Ενώ όμως ο Καλοειδής συνιστά το δικό του παρόμοιο φάρμακο ύστερα από την κάθαρση του ασθενούς (μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι τὴν κάθαρσιν), ὁ Πεπαγωμένος προτείνει τη χρήση του κυρίως πριν από την κάθαρση (πρὸ δὲ τῆς καθάρσεως, ἢ πολλάκις καὶ μετὰ τὴν κάθαρσιν).

στ. 92-94: *μετὰ δὲ τὸ παῦσαι τὸ ρεῦμα, ῥοδέλαιον μὲ κερὶν καὶ ἀξούγγιν χοιρινὸν ἀπαστον ἀναλύσας ταῦτα εἰς τὴν ἐστίαν, θέτε τα μὲ φιλὸν καὶ μαλακὸν πανίν.*

Το φάρμακο αυτό παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το ακόλουθο του Ιουλίου Αφρικανού (3ος αι. μ.Χ.): βλ. *Κεστοὶ* απ. III 34 Vieillefond: *Ἀφρικανοῦ εἰς τὸ πραῦναι (φλεγμονὰς ποδῶν) καὶ ἄλλων μερῶν. Φοίνικας ζ' προβρέξας ἐν οἴνῳ γλυκεῖ ἕως ἀπαλοὶ γένωνται τρίβε σὺν ἀρκοῦντι ῥοδίνῳ ὡς λειότατα. Εἶτα κηροῦ καὶ στέατος χοιρείου προσφάτου καὶ τῶν φιχῶν ἄρτου ἴσα σὺν ῥοδίνῳ ἐψήσας μικρὸν κατὰ τῶν λελειωμένων φοι-*

νίκων ἐπίχει καὶ ἐνώσας ἐν θυῖα ποίει ὑγρὸν ὡς ἐμπλαστρῶδες καὶ ἐπιθεῖς τὴν φλεγμονὴν εὐθὺς ἀρεῖς. Το παραπάνω φάρμακο διαφοροποιείται εν μέρει στη σύνθεσή του ὅσον αφορά το αντίστοιχο του Καλοειδά· ενώ το φάρμακο του βυζαντινού γιατροῦ συντίθεται ἀπὸ ῥοδέλαιον, κερὶ καὶ ἀξούγγιν χοιρινὸν ἄπαστον, στο φάρμακο του Αφρικανού προστίθενται ψῖχαι ἄρτου, καὶ ἐπὶ πλέον οἱ λειωμένοι με ῥόδινο ἔλαιο φοίνικες.

Πρέπει να σημειωθεί ἐδῶ ὅτι ο Πεπαγωμένος, ὕστερα ἀπὸ το φάρμακο που παρασκευάζεται κατὰ βάση ἀπὸ φύλλα κράμβης (βλ. σχόλιο στους στ. 90-92), παραθέτει ἕνα ἄλλο φάρμακο που παρασκευάζεται ἀπὸ φύλλα φλόμου¹²⁴ (βλ. Σύντ. π. τῆς ποδάγρ. 41 [σ. 15, 21-29 Κούζης]). Ενώ το φάρμακο του Καλοειδά, το οποίο εξετάζεται στην ἐνότητα αὐτή, καὶ το φάρμακο του Πεπαγωμένου που βασίζεται στα φύλλα του φλόμου διαφέρουν σαφῶς ὡς πρὸς τὴν σύνθεση, παρασκευάζονται καὶ ἐφαρμόζονται κατὰ τον ἴδιο τρόπο. Η Schmalzbauer, «Über die Podagra», 233, στο υπόμνημα των παρὰλληλων χωρίων, παραθέτει τα δύο σκευάσματα του Πεπαγωμένου, αὐτὸ δηλαδή που αναγράφεται στη σ. 15, 18-21 Κούζης καὶ το ἀμέσως ἐπόμενο, σ. 15, 21-29 Κούζης, με τέτοιον τρόπο, ὥστε δίνεται ἡ ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι πρόκειται για ἕνα καὶ το αὐτὸ φάρμακο· ὅπως ὁμως εἰπώθηκε παραπάνω το δεῦτερο φάρμακο (με φύλλα φλόμου) δεν ἔχει καμιά ουσιαστική σχέση με το φάρμακο του Καλοειδά.

στ. 94-95: ἀκόμη διὰ προφυλακὴν ἅμα καὶ θεραπείαν τίμα καὶ ἀγάπα τὴν ὀλιγοτροφίαν καὶ ὀλιγοποσίαν

Βλ. Δημητρ. Πεπαγωμένος, Σύντ. π. τῆς ποδάγρ. 22 [σ. 11, 12-13 Κούζης]: Ἐπεὶ δὲ εἵπομεν χάριν προφυλακῆς ὀλιγοσιτεῖν, ὀλιγοποτεῖν.

Η ὀλιγοσιτία/ὀλιγοτροφία (σε κάποιες περιπτώσεις καὶ ἡ ἀσιτία), ἡ ὀλιγοποσία καὶ ἡ ὕδροποσία καταγράφονται αρκετὰ συχνὰ ἀπὸ τους ἀρχαίους γιατροὺς ὡς θεραπευτικές διαιτητικές υποδείξεις· βλ. Αρετ., Χρον. νοῦσ. θερ. 1, 2 [CMG II, σ. 147, 27]: ὀλιγοποτίη (codd.: ὀλιγοσιτίη Wellmann) καὶ ὕδροποτίη· Σωραν., Π. γυν. 2, 49 [CMG IV, σ. 88, 22]: ἐπ' ὀλιγοποσίας (cod.: ὀλιγοσιτίας Bendz) καὶ ὕδροποσίας¹²⁵. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. τῶν κ. τόπ. 4, 8 [12, 790, 13-14 K.]: ἀρμόζει ὀλιγοσιτία, ὀλιγοποσία, ὕδροποσία· στον ἴδιο, ὁ.π. 8, 4 [13, 168, 8 K.]: ὀλιγοσιτία τε καὶ ὀλιγοποσία τῇ πρώτῃ χρήσθωσαν· πρβ. στον ἴδιο, Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρα-

124. Η φλόμος εἶναι ποώδες φαρμακευτικὸ φυτὸ· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 4, 103 [2, 257, 16-259, 15 Wellmann]. Για τὴν χρήση των φύλλων τῆς φλόμου βλ. αὐτ. [2, 259, 10-15 Wellmann].

125. Βλ. καὶ G. Bendz, «Ὀλιγοποσία (-ποτίη) καὶ ὕδροποσία (ποτίη)? (Zu Sor. Gyn. II, 49, 6 und Aret. VII.,2, 14)», *Eranos* 54 (1956) 121-122.

σιστρ. ἐν Ρώμῃ 8 [11, 240, 12-13 K.]: ἀσιτίαις τε καὶ ὀλιγοποσίαις καὶ λουτροῖς· [Γαλην.], Π. εὐπορ. 1, 5 [14, 343, 10 K.]: ἀρμόζει ὀλιγοσιτία καὶ ὑδροποσία.

στ. 97: οἶνον ὑδατώδη, ἤγγουν λεπτόν καὶ σύννερον

Ἐδατώδη χαρακτηρίζουν οἱ ἀρχαῖοι ὄχι τὸν οἶνον ποῦ ἔχει ἀναμιχθεῖ με νερό, ἀλλὰ ἐκεῖνον ποῦ κατὰ τὸ χρῶμα καὶ τὴ σύσταση μοιάζει με νερό· βλ. Ορειβ., Ἰατρ. συν. 5, 6 [CMG VI/1/1, σ. 121, 23-27: οἶνον ὑδατώδη καλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν εἰκότα κατὰ χροῖαν καὶ σύστασιν ὑδατι· διαφανῆς τε γὰρ ἔστι καὶ λαμπρὸς καὶ καθαρὸς καὶ τῇ συστάσει λεπτὸς φαίνεται· καὶ γευομένῳ δ' ἄν σοι φανείῃ μηδεμίαν ἰσχυρὰν ποιότητα ἔχειν, ἐν τε τῷ κεράννυσθαι μὴ φέρων ὑδατος μῖξιν πολλοῦ· διὸ καὶ πρὸς τῶν παλαιῶν ὀλιγοφόρος κέκληται· ἐπίσης Γαλην., Ὑγιειν. 5, 12 [6, 378, 11-13 K.]: ταῖς γὰρ μὴ τοιαύταις δυσκρασίαις οἶνον δῶσομεν ὀλίγον καὶ ὑδατώδη· τοιοῦτος δ' ἔστιν ὁ λευκὸς μὲν τὴν χροῖάν, λεπτὸς δὲ τὴν σύστασιν. Βλ. ἀκόμη Αετ., Λόγ. ἰατρ. 2, 260 [CMG VIII/1, σ. 250, 6-7]· στὸν ἴδιο, ὁ.π. 5, 97 [CMG VIII/2, σ. 84, 8-9], κ.ά. Συνεπῶς τὸ σύννερον, ποῦ μαζί με τὸ λεπτὸς στὸ παραπάνω χωρίο ἐρμηνεύουν τὸ ὑδατώδης, δὲν πρέπει νὰ δηλώνει οἶνον, στὸν ὁποῖο ἐγίνε προσθήκη νεροῦ, ἀλλὰ ἐκεῖνον ἡ σύσταση τοῦ ὁποῖο μοιάζει με τοῦ νεροῦ (ἀκριβῶς ἐπειδὴ σ' αὐτόν, κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων, περιεχόταν ἐξαρχῆς μεγάλο ποσοστὸ νεροῦ). Δυστυχῶς τὸ ἐν λόγῳ οὐσιαστικὸ ὄχι μόνον δὲν εἶναι λεξικογραφημένο, ἀλλὰ – ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ – ἐντοπίζεται μῖα μόνον φορὰ, στὴν ἐπιστολὴ ποῦ ἐκδίδεται ἐδῶ. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ καθορισθεῖ με ἀκρίβεια ἡ σημασία τοῦ ἢ τυχόν διαφοροποιήσεις τῆς ἀνάλογα με τὰ συμφραζόμενα.

Ὁ ἐπίλογος τοῦ κειμένου (στ. 98-101), ὅπως καὶ ὁ πρόλογος, θυμίζει τὸν ἐπίλογο τῆς ἀντίστοιχῆς πραγματείας τοῦ Δημητρίου Πεπαγωμένου, ὅπου καὶ ἐκεῖ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὠφέλεια ποῦ θα βρεῖ ὁ ἀσθενὴς με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς πρεσβεῖες τῆς Θεοτόκου, ἀν τηρήσει ὀρθὰ τὶς ἀναγραφόμενες θεραπευτικὲς ὑποδείξεις· βλ. Δημήτρ. Πεπαγωμ., Σύντ. π. τῆς ποδάγρας 46 [σ. 16, 23-26 Κούζης]: Ταῦτα μὲν εἴρηται μοι κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ διαγνώσει τῶν περὶ ταῦτα ἐπιστημόνων ἀνδρῶν ἐπομένῳ· ὅς δὲ ἄν, θείας προηγουμένης ἀνωθεν βοήθειας, σὺν τῇ πρεσβείᾳ τῆς πανάγνου Θεοτόκου χρήσηται τοῖς εἰρημένοις ὀρθῶς καὶ ἀπταιστώως, οὐκ εἰς μακρὰν ἀποτεύξεται τοῦ ζητουμένου, καὶ μεγάλην εὐρήσεται ἐκ τούτου σὺν Θεῷ τὴν ὠφέλειαν.

προσφύματα πρέσβευεστας προς σκληρά
 γάρματα αλλοιοσσαι και διαφοροισσαι. +
 τὸ διαδάφρων. ἀρκέλοισαι εἰς τὰ πό-
 τρημά τοσκαλομάτα. φεατώματα μὴ κηρί-
 δια. και προστάχραδινα. και προσπόδια
 ὄσκα σκληρὰ λίθω και δὴ τέτυπον. τὰ ἀπλά-
 κῆ ἀνθή. τὸ μνασίον. τὸ διαμελίτος. αὐτῶ
 μαλασοισσαι και διαφοροῦσι. και τὰ κἀκοήθη
 βλῆκα και αἰροῖ και δφλέματα ποιούσιν.
 πρὸς τοῖς μικτέχοντων τὸ φῶς. +
 εἰ δὲ σομον ἐκρονκα πηνίσας. μὴ οἶνε γὰρ τίλει. +
 + + +
 ἄσπυ αἶρε ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ
 ἴβη δὴ ὠδὴ γενέσασαι. σωματικῶν και ψυχικῶν
 εἰς μὴ πρὸς τὸν ὄψον και τὸν ἄσπυ ἄσπυ
 πόσων χαλεπῶν φων αἰφκαίων. καὶ εἰς
 σὺ εἶς ἄσπυ ἄσπυ αἰσε αὐτῆς πρὸ πολλοῦ
 ἄσπυ ἄσπυ σε δὲ δὸν ἀετῆς ποδάγρας
 και ἠέωσας φίλικῶς τὸ κῆρι τὸ ἀσπυ ἄσπυ
 κἀλο δὲ δὴ. ὡς ἰατρον ἀρίστον τε και ἐμπειρο-
 ταιτογ. πρὸ ἀδύνασι ἐγγεφως διὰ τὸν ἀσπυ
 ἀσπυ ἄσπυ τοῦ τοῦ νεοσῆματος. κἀκείνος πε-
 χί φασ δὲ κἀσπυ ἄσπυ ἄσπυ. πεπλήρωκε
 ἀσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ ἄσπυ

Κώδ. Αθων. Λαύρας M 38 (1729), φ. 57v: η αρχή της επιστολής.

